

www.whyyournewspaper.com

НАШ формат

ДИВАННІ ЕКСПЕРТИ

TOM NICHOLS

THE DEATH OF EXPERTISE

**THE CAMPAIGN AGAINST
ESTABLISHED KNOWLEDGE
AND WHY IT MATTERS**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
NEW YORK · 2017

Том Ніколс

ДИВАННІ ЕКСПЕРТИ

**ЯК НЕОБМЕЖЕНИЙ ДОСТУП
ДО ІНФОРМАЦІЇ РОБИТЬ
НАС ТУПІШИМИ**

*Переклала з англійської
Євгенія Кузнєцова*

«НАШ ФОРМАТ»
Київ · 2019

УДК 004.83:004.73](0.062)
Н63

Ніколс Том

Н63 Диванні експерти. Як необмежений доступ до інформації робить нас тупішими / пер. з англ. Євгенія Кузнєцова. — К. : Наш формат, 2019. — 240 с. ISBN 978-617-7730-35-3 (паперове видання)
ISBN 978-617-7730-36-0 (електронне видання)

У наш час кожен вважає себе експертом. Усі дають поради, як керувати країною, реформувати економіку, лікувати хвороби чи правильно харчуватися. Том Ніколс вважає, що це колапс експертності, спричинений гуглом, заснований на вікіпедії та підживлений соцмережами. Ніхто більше не розмежовує думок обивателів і фахівців, а головна мета будь-якої розмови — довести, що хтось не має рації. У цій книжці автор аналізує причини цієї ситуації та намагається зрозуміти, як перетворити диванні балачки в результативні дискусії.

УДК 004.83:004.73](0.062)

Перекладено за виданням: Thomas Nichols. *The Death of Expertise The Campaign against Established Knowledge and Why it Matters* (NY, Oxford University Press, 2017, ISBN 9780190469412).

The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why it Matters was originally published in English in 2017. This translation is published by arrangement with Oxford University Press. Nash Format is solely responsible for this translation from the original work and Oxford University Press shall have no liability for any errors, omissions or inaccuracies or ambiguities in such translation or for any losses caused by reliance thereon.

Головна редакторка Ольга Дубчак. Літературна редакторка Галина Сапожнікова. Коректорка Дарина Важинська. Верстальник Назар Матпак. Дизайнер обкладинки Юрій Барабаш. Художня редакторка Оксана Гаджай. Технічна редакторка Ірина Щепіна. Випускова редакторка Вікторія Шелест. Відповідальна за випуск Ілона Замочна.

Надруковано в Україні видавництвом «Наш формат» у ПП «Юнісофт», вул. Морозова, 13 б, м. Харків, Україна, 61036. Свідцтво ДК № 5747 від 06.11.2017. Замовлення № 86/08. Підписано до друку 06.08.2019. Тираж 3000 прим. Термін придатності необмежений. ТОВ «НФ», пров. А.ли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032, тел. (044) 222-53-49, pub@nashformat.ua. Свідцтво ДК № 4722 від 19.05.2014. Висновок Держ. сан.-епідем. експертизи № 05.03.02.-04/51017 від 16.11.2015.

Науково-популярне видання

ISBN 978-617-7730-35-3 (паперове видання)
ISBN 978-617-7730-36-0 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved

© Oxford University Press 2017
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2019

*Лінн Марі Ніколс
і Гоуп Вірджинії Ніколс,
досвідченій дружині та незрівнянній доньці*

ПЕРЕДМОВА

«Диванні експерти» або «смерть фаховості» — це одні з тих фраз, що самим звучанням підкреслюють власну важливість. Такі назви можуть відлякати багатьох ще до того, як люди відкриють цю книжку. Ці фрази кидають читачам виклик знайти десь у тексті помилку, просто щоб тицьнути в неї автора. Така реакція зрозуміла, бо я сам маю схожі відчуття, коли бачу подібні незвичайні висловлювання. Наше культурне та літературне життя сповнене передчасних «поховань» усього: сорому, здорового глузду, мужності, жіночності, дитинства, гарного смаку, грамотності, оксфордської коми¹ тощо. Найменше нам потрібен ще один некролог, присвячений тому, що, як відомо, ще не зовсім умерло.

І хоча фаховість ще не зникла остаточно, у неї явні проблеми. Щось іде страшенно не так. Сполучені Штати Америки стали країною, яка захоплено поклоняється власному невігластву. Люди не знають багато чого про науку, політику чи географію, але ця проблема не нова. І насправді це навіть не проблема, поки ми живемо в суспільстві, яке функціонує за принципами розподілу праці — системи, що була розроблена для того, щоб звільнити нас від необхідності знати все. Пілоти керують літаками, юристи ведуть судові справи, медики виписують ліки. Ми не Леонардо да Вінчі й не можемо вранці малювати Мону Лізу, а ввечері креслити моделі гелікоптерів. Так і має бути.

Проблема радше полягає в тому, що ми пишаємося невіглаством. Американці дійшли до точки, коли незнання (особливо чогось, що стосується політики) стало справжньою чеснотою. Відкидання порад фахівців прирівнюється до утвердження власної незалежності: для наших сучасників це спосіб уберегти свої страшенно крихкі его від того, щоб почути: вони в чомусь помиляються. Це нова декларація незалежності: ми вже не вважаємо очевидним певний набір фактів, а думаємо, що явними є всі факти, навіть ті, які не є безсумнівними. Усе всім відомо, і кожна думка на будь-яку тему нічим не гірша від іншої.

Це не традиційна американська неприязнь до інтелектуалів. Я — професор і знаю, що більшість людей не любить викладачів. Коли приблизно тридцять років тому я почав викладати, то працював у

коледжі неподалік рідного міста й тому часом заїжджав у невеличку таверну мого брата. Одного вечора, коли я вже поїхав додому, до брата підійшов відвідувач і сказав: «Він професор, еге ж? Ну, усе одно він, здається, хороший хлопець». Якщо ви теж викладаєте, то, мабуть, звикли до такого.

Але цю книжку я написав не тому. Інтелектуали, які лютують через те, що від розумників немає жодної користі, мають знайти собі іншу справу. Я викладав, був політичним радником, експертом з деяких питань як для уряду, так і для комерційних організацій, а також коментатором для різноманітних медіа. Я звик до того, що люди зі мною не погоджуються. Більше того, я це заохочую. Суперечки, засновані на принципах і фактах, — це ознака інтелектуального здоров'я та життєздатності в умовах демократії.

Я радше написав цю книжку, бо непокоюся. Суперечки, засновані на знаннях і принципах, зникають. Середні базові знання пересічного американця зараз на такому низькому рівні, що вже пробили дно неінформованості, пролетіли повз дезінформацію і зараз стрімко наближаються до агресивної неправоти. Люди не лише вірять у щось тупе, а й активно опираються навчанню та не бажають відмовлятися від власних помилкових думок. Я не жив у середні віки, тому не можу сказати, чи це безпрецедентно, але на моїй пам'яті такого ще не було.

Не скажу, що думаю про це вперше. У кінці вісімдесятих років ХХ століття, коли я працював у Вашингтоні, стало зрозуміло, як швидко люди навіть у буденних розмовах відразу ж роздають поради, *що* треба робити в будь-яких сферах. Особливо це стосувалося контролю озброєння та міжнародної політики, у чому фахівцем був я. (Зазвичай це звучало так: «Влада повинна...»). Я був молодим, ще не дуже досвідченим фахівцем, але мене неймовірно дивувало те, як люди, котрі не мають жодного уявлення про ці теми, упевнено вказують, як примирити Москву з Вашингтоном.

Певною мірою це можна було зрозуміти. Політика передбачає обговорення. Людям хотілося, щоб їх почули, особливо під час «холодної війни», коли йшлося про глобальне знищення. Я змирився з тим, що це було частиною плати за вибір працювати в галузі політики. Згодом я зрозумів, що інші спеціалісти в різних сферах мали схожий досвід: люди без фахових знань починали їм розказувати про податки,

бюджети, імміграцію, охорону довкілля та багато іншого. Якщо ви політолог, це просто частина вашої роботи.

Пізніше я дізнався про схожі історії від лікарів. Від юристів. Від учителів. І, як виявилось, від багатьох фахівців, чиї поради зазвичай нелегко поставити під сумнів. Ці історії мене вражали: ішлося не про ситуації, коли клієнти ставили змістовні питання, а про те, що пацієнти або клієнти наполегливо вказували фахівцям на те, що останні в чомусь помиляються. Думка про те, що фахівці розуміються на своїй справі, до уваги майже не бралася.

Більше того, мене особливо вражає не стільки те, що люди не зважають на фаховість, скільки те, що вони це роблять дуже часто, з безлічі питань і зі страшенною *злістю*. Знову ж таки, можливо, ці напади на фаховість стали помітнішими через доступність інтернету, недотримання правил прийнятної поведінки під час розмов у соцмережах або через цілодобове «споживання» новин. Але впевненість у власній правоті та злість, яка супроводжує нехтування фаховістю, викликає припущення (принаймні в мене), що йдеться не лише про недовіру, піддавання сумніву чи пошук альтернативного погляду на речі: ідеться про нарцисизм у поєднанні з презирством до фаховості, і все це разом нагадує вправління в самоствердженні.

Тож фахівцям стало важче відбиватися від дурниць і закликати до здорового глузду. Не важливо, про що йдеться, суперечки завжди рухаються в нікуди через розгніване его й нічим не завершуються. Ніхто не міняє власну думку. Більше того, часто страждають дружба та професійні зв'язки. Замість того, щоб сперечатися, фахівцям зараз пропонується сприймати незгоду з їхньою думкою як закономірне розмаїття поглядів. Нам радять «погодитися на незгоду» — фраза, яка зараз використовується де завгодно, щоб загасити будь-яку суперечку. А якщо ми наполягаємо на тому, що не можна мати власну думку про все на світі, що є об'єктивно правильні або помилкові судження, тоді нас просто вважають негідниками.

Можливо, я симптом зміни поколінь. Я виріс у 1960–1970-х, в епоху, коли занадто багато пошани приділялося фахівцям. У ті хмільні часи Америка була попереду не тільки в науковій сфері, а й утримувала світове лідерство загалом. Мої батьки були розумними, але неосвіченими людьми, котрі, як і більшість американців, уважали, що

ті хто висадив людину на Місяць, мабуть, мають рацію і щодо решти важливих питань. Мене не виховували в дусі беззаперечного підкорення авторитетам, але моя родина була типовою у своїй вірі, що люди, які працюють у певних сферах, — від лікування стопи до політики, — знаються на своїй справі.

Як правильно зазначають критики фаховості, у ті часи ми довіряли людям, які не тільки здійснили висадку Ніла Армстронга в Морі Спокою, а й переправили багато менш відомих американців у такі місця, як Кхесань і долина Йа-Дранг у В'єтнамі. Отже, довіра громадськості до фахівців і політичних лідерів була не лише використана не за призначенням — нею зловживали.

Проте зараз ми рухаємося в іншому напрямку. У нас немає здорового скептицизму щодо фахівців. Натомість ми активно їх ображаємо, адже багато людей припускають, що спеціалісти помиляються просто через те, що вони фахівці. Ми сичимо на «яйцеголових» — пейоратив, мода на який повертається. Указуємо лікарям, які медикаменти нам треба, чи пояснюємо вчителям, що відповіді наших дітей на іспитах правильні, навіть коли це не так. Не тільки вважається, що всі однаково розумні — ми думаємо, що є найрозумнішими людьми всіх часів.

І ми жахливо помиляємося.

Я вдячний не тільки тим, хто допомагав із цією книжкою, але й тим, хто не хотів би мати з висловленими тут поглядами та висновками нічого спільного.

Спершу я створив допис «Смерть фаховості» для мого блогу The War Room у 2013 році. Його помітив Шон Девіс із The Federalist і зв'язався зі мною, щоб я написав ширшу статтю на цю тему. Дякую Шонові та The Federalist за те, що розмістили ту статтю, яку незабаром прочитало понад мільйон людей з усього світу. Потім цей матеріал побачив Девід Макбрайд із Oxford University Press і своєю чергою звернувся до мене з пропозицією зробити з основної ідеї статті книжку. Його редакторська допомога та поради були визначальними для того, щоб я зміг ширше висловити свою думку, і я вдячний Девіду та видавництву Оксфордського університету, а також анонімним читачам проекту книжки за те, що вона вдалася.

Мені пощастило працювати в коледжі військово-морських сил США, і багато моїх колег, включно з Девідом Барбехом, Девідом Купером, Стівом Ноттом, Дерекком Ревероном, Полом Смітом та іншими, ділилися зі мною відгуками та матеріалами для книжки. Проте думки та висновки в цій праці належать мені: вони в жодному разі не відображають погляди якихось установ чи агенцій американського уряду.

Кілька друзів і представників різних професій щедро ділилися коментарями, читали розділи чи давали мені відповіді на різноманітні питання поза моєю сферою компетенції. Серед них Ендрю Фачіні, Рон Граньєрі, Том Генгевельд, Ден Кашета, Кевін Крус, Роб Мікі, Лінда Ніколс, Брендан Найген, Вілл Сейлтан, Ларрі Сенґер, Джон Шіндлер, Джош Шіген, Роберт Тробіч, Майкл Вайсс, Салена Зіто та особливо Ден Мерфі й Джоел Енгель. Окремо я хотів би подякувати Девіду Бекеру, Ніку Гвоздеву та Полу Мідурі за їхні відгуки на кілька перших чернеток рукопису.

Я дуже вдячний Гарвардському університету не лише за нагоду викладати, але й за співпрацю з багатьма студентами-асистентами, які допомагають викладачам. Кейт Ерлайн була неоціненною асистенткою цього проекту: вона швидко та достойно виконувала навіть найдивніші завдання. (Хочете знати, скільки ресторанів фастфуду відкрилося в Америці з 1959 року? Кейт може це з'ясувати). Проте всі фактичні помилки та непорозуміння в цій книжці належать мені й тільки мені.

Написати книжку — це чудовий і цікавий досвід для автора, але не для його близьких. Дружина Лінн і дочка Гоуп були терплячими як ніколи під час моєї роботи над цією книжкою, і я навіки перед ними в боргу за те, що вони терпіли мене, поки писав. Книжка присвячується їм обом, із любов'ю.

Нарешті мушу подякувати людям, які допомагали мені з цією працею, але забажали зберегти анонімність з очевидних причин. Дякую багатьом фахівцям із медицини, журналістам, юристам, освітянам, політичним аналітикам, науковцям, дослідникам, військовим експертам та іншим, хто ділився зі мною досвідом і власними історіями для цієї книжки. Без них я не зміг би її написати.

Сподіваюся, ця книжка якимось чином допоможе цим людям та іншим фахівцям у роботі. Але зрештою, клієнти всіх професіоналів — це люди, з якими ми живемо однією спільнотою, тому я покладаю особливі надії на те, що ця книжка допоможе моїм сучасникам краще користуватися знаннями та розуміти фахівців, на яких ми всі покладаємося. Найбільше я сподіваюся, що ця робота сприятиме подоланню прірви між фахівцями та обивателями, яка в перспективі загрожує не лише добробуту мільйонів американців, а й ставить під сумнів те, чи існуватиме далі наш демократичний експеримент.

¹ В англійській мові кома перед сполучником *i* в переліку з трьох або більше компонентів, щодо необхідності якої останнім часом ведуться дебати.

Вступ

СМЕРТЬ ФАХОВОСТІ

У Сполучених Штатах завжди був і є культ невігластва. Вірус антиінтелектуалізму червоною ниткою проходив через наше культурне й політичне життя та підживлювався хибним уявленням, що демократія означає, ніби «моє неучтво нічим не гірше, ніж ваше знання».

Айзек Азімов

На початку 1990-х невеличка група тих, хто заперечував існування СНІДу, включно з професором Каліфорнійського університету на ім'я Пітер Дюсберг, фактично виступила проти консенсусу, до якого дійшла вся медична спільнота, що вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) є причиною синдрому набутого імунодефіциту. Для науки такі неоднозначні виклики навіть корисні, але доказів поглядів Дюсберга не було: вони виявилися безпідставними. Коли дослідники ідентифікували ВІЛ, лікарі та чиновники у сфері громадського здоров'я за допомогою заходів щодо попередження передачі вірусу змогли врятувати безліч життів.

Справа Дюсберга могла завершитись як чергова заплутана теорія, спростована дослідженнями. Історія науки містить чимало таких випадків. Проте в цьому разі дискредитованій ідеї вдалося привернути увагу національного лідера, і результати були смертельними. Табо Мбекі, на той час президент Південної Африки, ухопився за ідею, що причиною СНІДу був не ВІЛ, а інші чинники (погане харчування та здоров'я), тому він відмовився від ліків та інших видів допомоги, націленої на боротьбу з ВІЛ-інфекцією в Південній Африці. До середини 2000-х його уряд пішов у відставку, але зацикленість Мбекі на ідеї заперечення СНІДу за підрахунками фахівців Гарвардської школи громадського здоров'я коштувала понад триста тисяч утрачених життів та тридцять п'ять тисяч народжених ВІЛ-позитивних дітей. Цього всього можна було уникнути². Мбекі й до сьогодні думає, що мав рацію.

Багато американців можуть глузувати з такого рівня неосвіченості, але я не радив би їм бути такими впевненими у власних здібностях. У

2014 році видання The Washington Post здійснило опитування серед американців про те, чи варто Сполученим Штатам утручатись у збройний конфлікт після нападу Росії на Україну. США та Росія — колишні вороги з часів «холодної війни», обидві країни мають міжконтинентальну ядерну зброю. Воєнний конфлікт серед Європи, прямо на російському кордоні, загрожує тим, що може спалахнути Третя світова війна з потенційно катастрофічними наслідками. Попри це лише один із шести американців і менш ніж кожен четвертий випускник коледжу змогли показати Україну на мапі. Ця країна найбільша у всій Європі, але респонденти в середньому помилялися майже на три тисячі кілометрів.

Іспити на мапі завалити легко. Значно більше непокоїть те, що брак знань про предмет не спиняв респондентів від висловлення досить гострих поглядів на цю тему. Це навіть м'яко сказано: респонденти не лише висловлювали чіткі погляди, але й з ентузіазмом сприймали ідею про воєнне втручання в Україну *прямо пропорційно до браку їхніх знань про цю країну*. Інакше кажучи, люди, які думали, що Україна розташована в Латинській Америці чи Австралії, проявляли більше ентузіазму щодо втручання збройних сил США в цей конфлікт³.

Це небезпечні часи. Ніколи ще люди не мали стільки доступу до знань і водночас не чинили такого опору пізнанню. У Сполучених Штатах та інших розвинених країнах населення, яке може бути розумним, зневажає інтелектуальні досягнення й відкидає поради фахівців. Дедалі більше звичайних людей не лише не знають базових речей, а й не дотримуються основних правил доведення своєї думки, відмовляючись учитися логічно її аргументувати. У такий спосіб вони ризикують відкинути знання, що накопичувалися століттями, та знищити практики й звички, що дозволяють нам пізнавати нове.

Це більше ніж просто природна скептичність щодо фахівців. Боюся, що ми стаємо свідками *смерті ідеальної фаховості*. Це спричинений гуглом, заснований на Вікіпедії, підживлений блогами колапс, який призвів до того, що ніхто не розрізняє професіоналів та обивателів, студентів і вчителів, знавців і шукачів знань — тобто тих, хто чогось досяг у певній сфері, і людей без жодних досягнень.

Напади на усталені знання й подальший витік дезінформації в суспільство часом просто вражають. Іноді це навіть смішно до сліз.

Гумористи зробили цілий бізнес на тому, щоб ставити питання, які розкривають невігластво людей щодо думок, яких вони так відчайдушно дотримуються, прив'язаності до божевільних ідей та небажання визнати, що вони не мають жодного уявлення про поточні події. Це ще нічого, коли людина каже, що намагається уникати глютену, а потім зауважує, що не має жодного уявлення про те, що це за речовина. Але будьмо відверті: завжди смішно спостерігати за тим, як люди легко видають безглузді сценарії на зразок «відсутність Маргарет Тетчер на фестивалі Коачелла вигідна в контексті рішення Північної Кореї щодо ядерної зброї».

Проте коли йдеться про питання життя і смерті, стає зовсім не так смішно. Мракобісся безглуздох хрестоносців, які виступають проти щеплень, таких як актори Джим Керрі та Дженні Маккарті, звісно, потрапить на провідні телеканали чи може стати кумедним вечірнім читанням у твітері. Але коли ці або інші знаменитості, не маючи жодних знань, хапаються за міфи та невірні дані про загрозу вакцин, мільйони людей можуть знову потрапити в серйозну небезпеку, страждаючи від захворювань, таких як кір чи кашлюк, яким можна запобігти.

Зростання такого впертого невігластва у розпал інформаційної епохи не можна пояснювати лише неучтвом. Багато з тих, хто бере участь у кампаніях проти усталених знань, цілком пристосовані та успішні в щоденному житті. Певною мірою це навіть гірше, ніж просте невігластво: це безпідставна зверхність, культура самозакоханості, що набирає обертів і не може стерпіти навіть найменшого натяку на будь-яку нерівність.

Кажучи «смерть фаховості», я не маю на увазі зникнення власне фахових навичок чи знання з певних предметів, якими в різних сферах виділяються деякі люди. Завжди будуть лікарі й дипломати, юристи й інженери та багато інших фахівців із різних питань. Світ не може функціонувати без них. Якщо зламаємо ногу чи нас заарештують, ми телефонуємо лікарю чи адвокату. Подорожуючи, віримо, що пілот знає, як працює літак. Коли потрапимо в халепу за кордоном, телефонуємо в консульство, думаючи, що тамтешні працівники знатимуть, що робити.

Утім, це приклади покладання на фахівців як на технічних працівників. Не зразок діалогу між спеціалістами та спільнотою, а використання усталених знань як доступного інструменту й лише поки людина цього хоче. Зашийте мені ногу, але не треба тут розказувати, якої дієти дотримуватися. (Більше двох третин американців мають надлишкову вагу). Допоможіть отут розібратися з податками, але не треба нагадувати, що слід скласти заповіт. (Близько половини американців із дітьми не потурбувалися написати свою останню волю). Тримайте країну в безпеці, але не заплутуйте мене витратами та підрахунками вартості національної безпеки. (Більшість американців навіть близько не знає, скільки Сполучені Штати витрачають на власні збройні сили).

Усі ці питання — від правильного харчування до національної безпеки — вимагають розмови між фахівцями та громадянами. Що далі, то більше останні не хочуть про це говорити. Громадяни радше віритимуть, що вже знають достатньо, щоб ухвалювати такі рішення самостійно, якщо взагалі розмірковують на подібні теми.

З іншого боку, багато фахівців, а особливо з академічних кіл, не переймаються власним обов'язком спілкування із суспільством. Вони говорять своєю мовою про речі, які їм здаються важливими, і віддають перевагу спілкуванню одне з одним. Тим часом люди, які займали нейтральну позицію щодо тих, кого ми називаємо громадськими інтелектуалами (хотілось би думати, що я до них належу), дедалі більше дратуються та віддаляються, як і решта суспільства.

Смерть фаховості — це не просто заперечення наявних знань. По суті це відкидання науки та неупередженої раціональності, що лежить в основі сучасної цивілізації. Мистецький критик Роберт Г'юз колись описав Америку кінця XX століття як «спільноту, одержиму терапією, переповнену недовірою до офіційної політики», хронічно «скептичну щодо влади», яка стає легкою «здобиччю для забобонів». Ми пройшли повний цикл і повернулися до часів, що передували добі модернізму, коли народна мудрість заповнювала неминучі прогалини в знаннях людства. Пережили період стрімкого розвитку, що став можливим завдяки спеціалізації та фаховості, і опинились у постіндустріальному,

інформаційному світі, де всі громадяни вважають, що вони спеціалісти з усіх питань.

Будь-яке твердження від справжнього фахівця тим часом викликає спалах гніву в деяких членів американської спільноти, які відразу починають скаржитися, що такі заяви — це просто оманливі «посилання на авторитети», вірні ознаки огидного «елітаризму» та очевидна спроба скористатися повноваженнями, щоб придушити діалог, який потрібний для «справжньої» демократії. Американці нині вважають, що мати рівні права в межах політичної системи означає сприймати думку кожної людини з будь-яких питань як рівноцінну думці будь-кого іншого. Це лозунг досить великої кількості людей попри те, що це повна нісенітниця. Таке наївне твердження про справжню рівність завжди нелогічне, часом кумедне і часто небезпечне.

Отже, ця книжка про фаховість. Або, якщо бути більш точним, про стосунки між фахівцями та громадянами в умовах демократії, про те, чому ці стосунки руйнуються й що всі ми, громадяни та фахівці, можемо з цим удіяти.

Більшість людей, що стикається зі смертю фаховості, відразу ж звинувачує інтернет. Особливо фахівці схильні вказувати на інтернет як на основного підозрюваного, коли зустрічають клієнтів і відвідувачів, які думають, що знають щось краще за спеціалістів. Як буде видно далі, це не цілком хибне, але надто спрощене пояснення. Напади на усталені знання мають довгу історію, а інтернет — найновіший інструмент у цій проблемі: раніше люди так само неправильно «споживали» телебачення, радіо, друковану пресу та інші інновації.

Отже, у чому проблема? Що ж змінилося так різко, щоб я вважав за потрібне написати цю книжку, а ви її читали? Чи це справді «смерть фаховості», чи ж просто скарги інтелектуалів, що їх ніхто не слухає, попри привласнений ними статус найрозумніших людей у кімнаті? Може, це не більше ніж тривога за суспільство, яка виникає серед професіоналів після кожного циклу соціальних і технологічних змін? А може, просто типове вираження обуреного марнослава надмірно освічених, елітарних професорів, таких, як я сам.

Можливо, смерть фаховості — це ознака прогресу. Освічені професіонали зрештою не мають монополії на знання. Таємниці життя вже не заховані у велетенських мармурових мавзолеях, величних бібліотеках світу, зали яких лякають навіть ту відносно невелику кількість людей, котрі можуть туди зайти. За таких умов у минулому було менше напруги між фахівцями та обивателями, тому що громадяни просто не могли кинути предметний виклик спеціалісту. Більше того, до ери масової комунікації не існувало багатьох громадських місць, де такі виклики були б можливими.

Участь у політичному, інтелектуальному та науковому житті до початку XX століття була набагато чіткішою: усі дебати про науку, філософію та політику відбувались у невеликому колі освічених чоловіків із перами та чорнилом. Це не були оті «старі добрі часи»: подібне відбувалося не так давно. Багато американців усе ще пам'ятають роки, коли більшість людей не закінчувала навіть школу і дуже мало хто з них ішов у коледж, а певний фах здобувала ще менша частина.

Соціальні зміни лише за останні півстоліття зруйнували бар'єри не лише між расами, статями й класами, але й між неосвіченими громадянами та елітними фахівцями. Ширше коло для обговорень означало більше знань, але й більше соціальної напруги. Універсальна освіта, рівні права жінок і меншин, зростання середнього класу та збільшення соціальної мобільності зіштовхнули фахову меншість та громадську більшість безпосередньо після приблизно двох століть, коли вони майже не взаємодіяли між собою.

Результатом такого контакту не стала більша повага до знань: натомість серед американців зміцнилось ірраціональне переконання, що кожен такий самий розумний, як і всі решта. Це суперечить самій ідеї освіти, що має ставити на меті зробити з людей учнів на решту життя, незважаючи на те, наскільки вони розумні. Натомість ми зараз живемо в суспільстві, де хоч якесь навчання — це вже кінцева точка, а не початок освіти. І це небезпечно.

Що попереду

У наступних розділах я спробую окреслити кілька витоків цієї проблеми: одні полягають у людській природі, інші характерні лише

для Америки, а деякі є неминучим продуктом сучасності та достатку.

У першому розділі я розповім про поняття «фахівець» і про те, чи конфлікт між спеціалістами та обивателями справді новий. Що означає бути фахівцем? Коли треба ухвалити нелегке рішення поза межами вашої освіти чи досвіду, до кого звертатися за порадою? (Якщо думаєте, що вам не потрібні жодні поради, то ви, мабуть, із тих людей, які надихнули мене написати цю книжку).

У другому розділі я визначу, чому розмови в США стали такими виснажливими не лише між фахівцями та звичайними громадянами, але й між усіма американцями. Якщо чесно, то кожен визнає, що всі ми можемо дратувати, навіть гнівати когось, коли говоримо про важливі для нас речі, особливо щодо думок та ідей, до яких ми сильно прив'язані. Багато перешкод на шляху до здорових стосунків між фахівцями та їхніми клієнтами полягають в основних слабкостях людини, і в цьому розділі ми розглянемо природні перепони, що заважають порозумінню, перед тим, як ближче вивчити певні проблеми початку ХХІ століття.

Ми всі страждаємо від деяких проблем сучасності: наприклад, від «підтверджувального упередження» — природної схильності людини сприймати лише ті докази, що підтверджують те, у що ми вже віримо. У нас є особистий досвід, упередження, страхи та навіть фобії, що не дають сприймати експертні поради. Якщо ми думаємо, що певне число щасливе, жоден математик не доведе нам зворотне; коли віримо, що літати небезпечно, запевнення навіть від астронавта чи пілота винищувача не розвіють наші страхи. І деякі з нас, хай як неделікатно це звучить, недостатньо розумні, щоб усвідомити, коли помиляються, якими добрими не були б їхні наміри. Так само, як не всі здатні однаково повторити мелодію чи намалювати рівну лінію, багато хто просто не може розпізнати прогалини у власних знаннях, щоб зрозуміти свою нездатність до конструктивної аргументації.

Освіта покликана допомогти нам розпізнати проблеми на зразок «підтверджувального упередження», заповнити прогалини в знаннях і стати кращими громадянами. На жаль, сучасний американський університет і те, що студенти та їхні батьки ставляться до нього як до товару масового вжитку, став зараз частиною проблеми. У третьому розділі я розповім, чому широка доступність вищої освіти — як це не

парадоксально — багатьох змушує думати, що вони стали розумнішими, якщо насправді ці люди просто отримали ілюзорний інтелект, підкріплений дипломом сумнівної вартості. Коли студенти стають цінними клієнтами, а не учнями, це підсилює їхню самооцінку, але приносить мало знань. Гірше того, у них не формується звичка критичного мислення, що дозволила б продовжувати вивчати та оцінювати різноманітні складні проблеми, щодо яких вони мали б вести обговорення та голосувати як громадяни.

Сучасна ера технологій і комунікації уможливорює стрибки в знаннях, але також підсилює людські недоліки та заохочує їхню появу. І хоча інтернет не пояснює всю проблему смерті фаховості, він проливає світло на велику її частину, принаймні у XXI столітті. У четвертому розділі я розповім, як найбільше джерело знань у людській історії з часів Гутенберга стало радше майданчиком для нападів на усталені знання, аніж укриттям від таких атак. Інтернет — це неймовірна база знань, але водночас і джерело та інструмент епідемії хибної інформації. Інтернет робить багатьох із нас тупішими й злішими: за своїми клавіатурами люди радше сваряться, аніж обговорюють. Кидаються образами, а не слухають одне одного.

У вільному суспільстві журналісти є або мають бути важливими посередниками у великій битві між невіглаством і навчанням. А що як громадяни вимагають розваг, а не інформування? Ми розглянемо це питання, що хвилює багатьох, у п'ятому розділі.

Ми покладаємося на медіа, щоб вони нас інформували, відділяли факти від вигадок і подавали складні для розуміння поняття доступно для людей, які не мають безкінечної кількості часу та енергії, щоб слідкувати за всіма подіями в бурхливому світі. Утім, професійні журналісти стикаються з новими викликами в інформаційну епоху. У порівнянні з тим, що відбувалось п'ятдесят років тому, зараз медіа мають майже необмежений ефір і кількість сторінок для новин, а споживачі чекають, що всі ці обсяги будуть миттєво заповнюватися та постійно оновлюватися.

У цьому гіперконкурентному медіасередовищі редактори та продюсери вже не мають терпіння або ж просто не можуть собі дозволити таку розкіш — давати можливість журналістам розвивати власну фаховість і глибоко вивчати тему. Крім того, немає жодних

свідчень, що споживачі хочуть таких деталей. Коментарі фахівців часто розбиваються на гучні заяви чи цитати, якщо до спеціалістів узагалі звертаються. І кожен залучений у медіа-індустрію знає, що коли новини не красиві чи яскраві або є недостатньо розважальними, то мінлива аудиторія зможе знайти інші, менш обтяжливі альтернативи кліком мишки чи натисканням кнопки на пульті телевізора.

Фахівці теж не безгрішні. Вони припускалися жахливих помилок, що мали моторошні наслідки. Захищати роль фаховості в сучасній Америці означає згадати на свою голову цілий ряд катастроф і помилок: талідомід, В'єтнам, запуск «Челленджера» та злочасні попередження про небезпеку вживання яєць. (Давайте, насолоджуйтеся ними знову. Їх викреслили зі списку шкідливих для здоров'я продуктів). Фахівці, звісно, відповідають, що це все одно, що пам'ятати одну авіакатастрофу, ігноруючи мільярди кілометрів, що їх літаки подолали без жодних проблем. Можливо, це дійсно так, але іноді літаки справді зазнають аварій, і часом це стається через помилку фахівця.

У шостому розділі я розгляну, що відбувається, коли помиляється фахівець. Спеціалісти можуть помилятися у безліч способів: від прямого шахрайства до зверхньої самовпевненості, хоч і з добрими намірами. Іноді, як і решта людей, вони просто роблять неправильний вибір. Проте обивателям важливо розуміти, як і чому спеціалісти можуть помилятися, не тільки для того, аби стати кращими споживачами фахових порад, але й щоб знати, як фахівці контролюють власну роботу. Інакше фахові помилки стають кормом для непоінформованих суперечок, що обурюють спеціалістів через напади на їхню професію та лякають обивателів, ніби фахівці не мають жодного уявлення про свою справу.

Зрештою, у висновках я порушу питання найнебезпечнішого прояву смерті фаховості — того, як це підриває американську демократію. Сполучені Штати — це республіка, у якій люди доручають іншим ухвалювати за них рішення. Ці обрані представники не можуть розібратися з усіма питаннями й тому покладаються на допомогу фахівців і професіоналів. Попри те, що думає більшість людей, фахівці та політики — це не ті самі люди, і якщо плутати одних з іншими, як

часто роблять американці, можна знищити довіру між фахівцями, громадянами та політичними лідерами.

Фахівці радять. Обрані лідери вирішують. Щоб судити про роботу фахівців, голосування та рішення обраних представників, обивателі мають ознайомитися з питаннями, про які йдеться. Це не означає, що кожен американець має глибоко занурюватись у вивчення політики, але якщо громадяни не турбуються про те, щоб мати базову грамотність щодо питань, які впливають на їхнє життя, вони таким чином відмовляються контролювати цю сферу, подобається їм це чи ні. І коли виборці втрачають контроль над цими важливими питаннями, виникає загроза, що їхню демократію загарбають невігласи-демагоги або ж відбудеться спокійніший занепад демократичних установ і поступове їхнє перетворення на авторитарну технократію.

Фахівці також відіграють важливу роль у побудові демократії, і в останні десятиліття вони намагаються перекласти її на інших. Якщо громадські інтелектуали (часто в тандемі з журналістами) колись прагнули зрозуміло донести до звичайних людей важливі питання, освічені еліти зараз дедалі більше говорять лише між собою. Громадяни своєю чергою посилюють таке замовчування, сперечаючись із елітою, а не просто піддаючи сумніву слова професіоналів: це важлива різниця, яка, утім, не звільняє фахівців від обов'язку служити суспільству й сприймати власних співгромадян як своїх клієнтів, а не просто як надокучливих людей.

Фахівці відповідальні за освіту. Виборці повинні вчитися. Урешті, незалежно від того, скільки порад дадуть професіонали, лише громадськість може вирішувати, куди рухатися щодо важливих політичних питань, які стоять перед нацією. Тільки виборці можуть ухвалювати рішення, що матимуть вплив на життя їхніх сімей і країни, і лише вони несуть остаточну відповідальність за ці рішення.

Але фахівці мають обов'язок допомагати. Саме тому я й написав цю книжку.

-
- 2 Прайд Чігведере та ін., «Оцінюючи втрачені переваги застосування антиретровірусних препаратів у Південній Африці», *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndromes* 49 (4), 1 грудня 2008.
- 3 Кайл Дропп, Джошуа Кертцер і Томас ЦайтцOFF, «Що менше американці знають про розташування України, то більше вони хочуть утручання США», *Monkey Cage Blog*, *Washington Post Online*, 7 квітня 2014 року.

Розділ 1

ФАХІВЦІ ТА ГРОМАДЯНИ

Вашингтон. Після років розчарування через те, що їхні поради розуміли хибно, подавали неправильно або ж просто ігнорували, провідні американські фахівці з усіх питань спільно подали у відставку з понеділка.

The Onion

Народ, що любить пояснювати

Усі ми їх зустрічали. Вони є нашими колегами, друзями, родичами. Молоді та старі, багаті й бідні, деякі освічені, інші озброєні лише ноутбуком чи пропуском у бібліотеку. Але всі вони мають дещо спільне: це звичайні люди, які вважають, що є джерелом знань. Будучи переконаними в тому, що знають більше за фахівців, ширше дивляться на речі, ніж професори, та є розумнішими, ніж довірливі маси, ці люди люблять пояснювати, намагаючись просвітити нас про все на світі — від історії імперіалізму до небезпеки щеплень.

Ми миримося з такими людьми, бо принаймні знаємо, що глибоко в душі вони це роблять із добрими намірами. Ми навіть дещо захоплюємося ними. Серіал *Cheers* із 1980-х, наприклад, увіковічив персонажа Кліффа Клавіна, бостонського поштаря та пияка, який був експертом з усього. Кліфф, як і його колеги з реального життя, кожне твердження починав зі слів «дослідження показали» або «це відомий факт». Глядачам подобався Кліфф, бо кожен знав когось, схожого на нього. Кожному згадувався галасливий дядько за святковою вечерею чи молодий студент, який повернувся додому після переломного першого року в коледжі.

Раніше такі люди здавалися милими, бо вони були дивними винятками в країні, де більшість поважала фахівців і покладалася на їхню думку. Але за останні кілька десятиліть дещо змінилося. У громадському просторі стає дедалі більше неосвічених людей, серед яких багато самоучок, що взагалі відкидають формальну освіту й заперечують важливість досвіду. «Якщо для того, щоб стати президентом, потрібний досвід, — твітнув художник та автор коміксів

Скотт Адамс під час виборів 2016 року, — то назвіть будь-яку політичну тему, котру я не зможу опанувати за годину під керівництвом провідних фахівців». Можна подумати, що розмова з фахівцем — це копіювання даних з одного комп'ютера на інший. Набирає обертів щось на зразок інтелектуального закону Грешема: якщо раніше йшлося про те, що «погані гроші витісняють хороші», то зараз ми живемо в часи, коли дезінформація витісняє знання.

Це дуже погано. Сучасне суспільство не може функціонувати без соціального розподілу праці й покладання на фахівців, професіоналів та інтелектуалів. (Поки що я використовуватиму ці три поняття поперемінно). Ніхто не є фахівцем з усіх питань. Неважливо, які в нас прагнення, але ми беззаперечно обмежені реальним часом і власними здібностями. Ми досягаємо успіху, бо зосереджуємося на чомусь одному й розвиваємо як формальні, так і неформальні механізми та практики, що дозволяють нам довіряти одне одному в межах наших спеціалізацій.

На початку 1970-х фантаст Роберт Гайнлайн видав фразу, яка відтоді нерідко цитується: «Спеціалізація — це для комах». Здібні люди, писав він, повинні вміти все: від зміни підгузка до командування військовим кораблем. Це шляхетний вислів, що підкреслює здатність людини пристосовуватися та її витривалість, але він неправильний. Були часи, коли кожен власник земельної ділянки валив дерева та будував свій дім, утім, це виявилось не тільки неефективно, але й призводило до того, що будинки були примітивні.

Ось причина, чому так уже ніхто не робить. Зводячи хмарочоси, ми розуміємо, що металург, який знає, із чого складається балка, архітектор, котрий проектує будинок, і скляр, що встановлює вікна, — це не одна й та сама людина. Саме тому ми можемо насолоджуватися виглядом міста із сотого поверху: кожен фахівець, хоч і має деякі суміжні знання, поважає професійні здібності інших і зосереджується на тому, що знає найкраще. Така довіра та співпраця привела до фінального продукту, кращого за все, що спеціалісти могли б виробити поодиночі.

Факт лишається фактом: ми не можемо працювати без визнання обмежень наших знань і без довіри до фаховості інших. Іноді ми опираємося цьому висновку, бо він підриває наше відчуття

незалежності й самостійності. Хочеться вірити, що ми здатні ухвалювати будь-які рішення, тож нас дратують ті, хто виправляє або вказує нам на помилки, чи вчить незрозумілим речам. Ця природна реакція людини небезпечна, коли вона стає спільною рисою цілих суспільств.

Це щось нове?

Чи дійсно знанням зараз загрожує більша небезпека і чи справді настільки важче вести дискусії сьогодні, ніж п'ятдесят чи сто років тому? Інтелектуали завжди скаржаться на тупість своїх співгромадян, а обивателі постійно не довіряють надокучливим розумникам і фахівцям. Чи ця проблема нова і наскільки серйозно варто її сприймати?

Певною мірою цей конфлікт не більше ніж передбачуваний шум, підсилений інтернетом і соцмережами. Інтернет збирає банальності й напівсирі ідеї, а потім поливає цією інформацією та слабкою аргументацією весь електронний світ. (Уявіть, як звучали б 1920-ті, якби хто завгодно мав власну радіостанцію). Можливо, справа не в тому, що люди стали тупішими або менше хочуть слухати фахівців, ніж сто років тому. Може, просто зараз ми їх усіх здатні почути.

Крім того, деяке тертя між тими, хто розуміється на певних питаннях, і тими, хто знається на чомусь іншому, неминуче. Мабуть, були суперечки між першими збирачами та мисливцями про те, чим вечеряти. Згодом, коли різні сфери людських досягнень ставали зоною фаховості професіоналів, суперечки загострювалися. Коли фахівці та решта суспільства дедалі більше віддалялися одне від одного, збільшувалась і соціальна прірва та недовіра між ними. Усі суспільства незалежно від того, наскільки вони розвинуті, напівсвідомо чинять опір освіченим елітам, маючи постійну культурну прив'язаність до народної мудрості, забобонів та інших ірраціональних, але нормальних людських реакцій на складність і заплутаність сучасного життя.

Демократіям із їхнім шумним громадським простором завжди було особливо притаманно кидати виклик усталеним знанням. Власне, демократіям це властиво найбільше, бо це одна з характеристик, що взагалі створює їх. Навіть у Стародавньому світі демократії були відомі своїм зачаруванням змінами та прогресом. Фукідід, наприклад,

описував демократичних афінян п'ятого століття до нашої ери як невтомних людей, «одержимих інноваціями», і через століття святий Павло з'ясував, що афіняни «проводили час, нічим не займаючись, окрім розмов та вислуховування нових ідей». Саме таке невтомне піддавання сумніву традиційних уявлень викликає повагу та захищається в демократичних культурах.

Сполучені Штати Америки з властивою їм зосередженістю на свободах особистості, утім, зберігають опір інтелектуальним авторитетам навіть більше, ніж інші демократії. Звісно, жодна дискусія про те, як мислять американці, буде неповною без обов'язкового кивка в бік Алексіса де Токвіля⁴, французького суспільствознавця, котрий у 1835 році зауважив, що мешканці нових Сполучених Штатів не надто захоплювалися фахівцями та мудрецами. «У більшості роздумів, — писав він, — кожен американець покладається лише на особисті зусилля та власне розуміння». Ця недовіра до інтелектуальних авторитетів, припускає Токвіль, бере свій початок у самій природі американської демократії. «Коли громадяни в рівних умовах, вони добре одне одного бачать, — зауважував він, — весь час звертаються до власного розуму як до найочевиднішого та найближчого джерела правди. Так руйнується довіра не лише до тієї чи іншої людини, але й сама звичка довіряти будь-яким авторитетам».

Такі спостереження були не тільки в ранній Америці. Учителі, інші фахівці та професійні знавці скаржилися на брак поваги від їхніх суспільств відтоді, коли Сократа змусили випити цикуту. У 1930 році іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет оголосив «повстання мас» та описав необґрунтовану інтелектуальну зарозумілість, що супроводжувала його.

Так, в інтелектуальному житті, яке за власною суттю вимагає кваліфікації та передбачає її наявність, можна помітити прогрес тріумфу псевдоінтелектуалів, некваліфікованих, тих, кого не можна навіть кваліфікувати, та дискваліфікованих за їхньою ментальною структурою.

Може, я помиляюся, але сучасний письменник, беручи ручку, щоб мати справу з темою, яку він глибоко вивчав, повинен зважати на те, що пересічний читач, який ніколи не переймався цією темою, не намагатиметься чогось навчитися від автора, а радше засуджуватиме

його, коли щось ітиме врозріз із усталеними в читацькій голові уявленнями⁵.

Словами, що звучать доречно і в нашу епоху, Ортега-і-Гассет описав дедалі потужнішу, але й дедалі неосвіченішу громадськість щодо багатьох питань, включно з матеріальним достатком, процвітанням і науковими досягненнями.

Американська прив'язаність до звички покладатися на самих себе, описана Токвілем, лишалась актуальною протягом майже століття, поки по ній не почали завдавати ударів як іззовні, так і зсередини. Технології, загальна шкільна освіта, процвітання спеціалізованої фаховості та становлення Сполучених Штатів як глобальної сили в середині ХХ століття — усе це підірвало ідею або, точніше, міф про те, що пересічний американець добре підготовлений до викликів буденного життя та до ведення справ великої країни.

Понад півстоліття тому політичний науковець Річард Гофстадтер написав, що «складність сучасного життя поступово відібрала в пересічного громадянина функції, які він може розумно та тямучо виконувати сам за себе».

В оригінальній американській популістській мрії всеосяжна компетентність пересічної людини була основною та незамінною. Уважалося, що така особа може без спеціальної підготовки опановувати професії та керувати урядом.

Зараз людина знає, що не здатна навіть сніданок приготувати без використання приладів, які для неї є більшою чи меншою мірою загадковими і доступ до яких їй дали фахівці. І коли така людина сідає снідати й проглядає ранкову газету, читаючи про різноманітні проблеми, то визнає: якщо бути із собою відвертою, то в неї немає достатньо знань, щоб судити про більшість цих проблем⁶.

Гофстадтер переконував, — і це було в 1963 році, — що непосильна складність викликала почуття безпорадності й гніву серед громадськості, яка відчувала, що дедалі більше залежить від розумніших за неї еліт. «Те, що колись було кумедним і добродушним кепкуванням над інтелектом і формальною підготовкою, зараз перетворилося на злісне відкидання інтелектуала та його фахових навичок, — застерігав науковець. — Колись над інтелектуалом ніжно

насміхалися, бо він був нікому не потрібний; тепер його гнівно відштовхують, бо він не надто потрібний».

П'ятдесят років потому професор права Ілля Сомін гостро описав, як мало змінилося відтоді. Як і Гофстадтер до нього, Сомін у 2015 році зауважив, що розмір і складність уряду значно утруднили «для виборців з обмеженими знаннями спостереження та оцінювання великої частини його діяльності. Це вилилося в державний устрій, у якому люди часто не можуть відповідально та ефективно скористатися власною незалежністю». Більше турбує те, що американці за минулі десятиліття не надто намагалися подолати цю прірву між рівнем власних знань і рівнем інформованості, необхідної для участі в розвиненій демократії. «Низький рівень політичних знань американського електорату, — влучно зауважує Сомін, — усе ще є одним із найточніших результатів суспільних наук²».

Отже, це не щось нове. То чи це взагалі проблема?

Люди, що спеціалізуються на певних темах, схильні думати, що ці питання мають бути цікаві іншим так само, як і їм. Але серйозно, кому *треба* все це знати? Більшості експертів з міжнародних відносин буде непросто скласти іспит на мапі поза межами регіону, на якому вони спеціалізуються, то що з того, що пересічна людина поняття не має, де розташовано Казахстан? Зрештою, коли в 1994 році спалахнув геноцид у Руанді, майбутній держсекретар Воррен Крістофер не зміг показати, де розташована ця країна. То чому ми маємо перейматися такими дрібницями?

Ніхто не може опанувати таких великих обсягів інформації. Ми стараємося, коли хочемо щось з'ясувати, звіряємося з найкращими з доступних джерел. Пам'ятаю, як я попросив свого вчителя хімії (я був певен, що ця людина знає все) назвати атомний номер одного елемента з голови. З одного боку, я хотів кинути йому виклик, але більше йшлося про те, що мені було лінь глянути самому. Учителю повів бровою й сказав, що не знає. Потім указав мені на періодичну таблицю, що висіла за ним на стіні, і додав: «Саме тому науковці використовують таблиці, Томе».

Без сумніву, деякі зі скарг фахівців щодо простих людей несправедливі. Навіть найуважніші батьки, прекрасно поінформовані

покупці й виборці з найсильнішою громадською свідомістю не можуть упоратися з потоком новин про все на світі: від дитячих речей до безпеки продуктів харчування та торговельної політики. Якби звичайні громадяни могли увібрати в себе всю цю інформацію, їм не потрібні були б фахівці.

Проте смерть фаховості — не просто питання низького рівня поінформованості простих людей. Проблема не в байдужості до усталених знань, а в появі активної до них *ворожості*. Це дещо нове для американської культури, що демонструє агресивну заміну фахових поглядів чи усталених знань наполяганням на тому, що кожна думка з будь-якого питання нічим не гірша від будь-якої іншої. Це значна зміна в суспільному дискурсі.

Ця зміна не тільки безпрецедентна, але й небезпечна. Недовіра до фахівців і загальні антиінтелектуальні настрої супроводжуються проблемами, які мали б розв'язуватися, а натомість поглиблюються. Коли професор Сомін та інші науковці зауважують, що невігластво суспільства за останні півстоліття не змінилося, це привід принаймні для хвилювання, якщо не для паніки. Тримати невігластво на такому рівні недостатньо. Зрештою, його ніхто й не тримає: смерть фаховості загрожує перекреслити досягнення років набуття знань серед людей, які зараз думають, що знають більше, ніж є насправді. Це загроза матеріальному та суспільному добробуту громадян в умовах демократії.

Легко не звертати уваги на недовіру до усталених знань, приписуючи її стереотипу про неосвічених селяків, які відкидають ідеї, що придумали таємничі яйцеголови, сидючи у своїх великих містах. Але знову ж таки реальність значно більше непокоїть: кампанії проти усталених знань очолюють люди, що мали б бути свідомішими.

Наприклад, у випадку зі щепленнями низький рівень вакцинації не є проблемою неосвічених матерів із невеличких міст. Такі матері якраз роблять дітям щеплення, бо цього вимагають державні школи. Виявляється, що більш схильні опиратися вакцинації освічені жителі околиць Сан-Франциско в окрузі Марін у Каліфорнії. І хоча ці батьки не лікарі, рівень їхньої освіти якраз дозволяє їм думати, що вони достатньо обізнані, щоб піддавати сумніву медичну науку. Так, за

нелогічною іронією, освічені батьки, піддаючи ризику власних і чужих дітей, ухвалюють гірші рішення, ніж ті, які вчилися значно менше.

Невігластво нині стало модним: деякі американці хизуються відкиданням фахових порад як ознакою культурної витонченості. Візьмімо, наприклад, рух за сире молоко — пункт гурманів, що обстоюють право вживання необроблених молочних продуктів. У 2012 році про цей тренд писав *New Yorker*, зауважуючи, що «сире молоко особливо зачіпає гедонізм любителів їжі».

Через те, що таке молоко не підігріте, не гомогенізоване та часто походить від тварин на вільному випасі, воно багатіше й солодше на смак, часом має легкий аромат ферми — децю бентежний запах, знаний цінителями як присмак «коров'ячої дупи». «Пастеризація позбавляє молоко нашарувань складного смаку та аромату», — каже Деніел Паттерсон, шеф-кухар, який використовує сире молоко для приготування заварного крему та морозива без яєць у Coi, ресторані з двома мішленівськими зірками в Сан-Франциско⁸.

Паттерсон — фахівець із приготування їжі, і про смаки не сперечаються ні з ним, ні з ким завгодно. Але саме тоді, як пастеризація впливає на смак молока, вона також знищує патогени, що можуть убити людину.

Рух за сире молоко — це не маргінальна думка, роздута кількома ексцентричними шеф-кухарями. Прихильники сирого молока не лише доводять, що необроблені молочні продукти смачніші, але й стверджують, що ця їжа корисніша й краща для людей. Зрештою, якщо сирі овочі корисніші, то чому не їсти все сирим? Чому не споживати так, як задумала природа в ті екологічно чистіші та простіші часи?

Може, давні часи й були простішими, але тоді люди регулярно вмирили від хвороб, якими заражалися від продуктів харчування. Зрештою, ми живемо у вільній країні, і якщо повністю поінформовані дорослі споживачі хочуть ризикнути відправитись у лікарню, женучись за тим, щоб їхня кава мала легкий аромат корівника, — це їхній вибір. Я не з тих, хто надто гостро критикує такий підхід, бо до моїх улюблених страв належать сирі молюски й татарський біфштекс — продукти, опис яких у меню завжди змушує почуватися, наче я

замовляю контрабанду. І хоча сире м'ясо й молюски дещо небезпечні, вони не належать до базових харчових продуктів і не призначені для дітей, яким сире молоко несе пряму загрозу.

Коротко кажучи, лікарі Центрів контролю захворювань (ЦКЗ) намагалися втрутитись, але безрезультатно. ЦКЗ випустили звіт у 2012 році, де зазначалося, що сирі молочні продукти в 150 разів підвищують ризик харчових захворювань у порівнянні з пастеризованою продукцією. Фахівець центру з питань лікарських засобів і продуктів харчування висловився відвертіше, назвавши вживання сирих молочних продуктів грою в російську рулетку. Ніщо не змогло похитнути впевненості людей, які не лише самі продовжують уживати необроблені продукти, але й наполягають на тому, щоб давати їх споживачам, які не мають вибору й не здатні зрозуміти, про що йдеться, — власним дітям.

Навіщо слухати лікарів, які попереджають про небезпеку сирого молока? Зрештою, вони помилялися в інших питаннях. Наприклад, якщо говорити про продукти, американцям десятиліттями радили обмежити споживання яєць і певних видів жирів. Урядові фахівці казали людям обмежити споживання червоного м'яса, збільшити частку зернових у харчуванні і загалом утримуватися від усього смачного. (Останнє, мушу зазначити, це те, як я інтерпретую ті рекомендації). Через багато років виявилось, що яйця не лише не шкідливі, але й корисні. З'ясувалося, що маргарин гірший за масло. А пара бокалів вина щодня може бути кориснішою, ніж абсолютна тверезість.

Отже, лікарі помилялися. Настав час схопити чізбургер із шинкою й налити собі ще мартіні?

Не зовсім. Суперечка щодо яєць ще не завершилась, але зосереджуватися лише на одному боці американського харчування неправильно. Лікарі могли й помилятися щодо впливу яєць, але вони не помилялись у тому, що постійне харчування фастфудом і запивання його цукровими газованими напоями чи упаковкою з шести пляшок пива — шкідливе. Дехто сприйняв новини про яйця (як і фейкову історію про те, що шоколад корисний, яка набула розголосу дещо раніше) як причину ніколи не слухатися лікарів, попри те, що медичним фахівцям краще вдається утримати людей на цьому світі,

радячи здорове харчування, ніж пересічному американцю з надлишковою вагою.

Проблема полягає в нездатності простих людей зрозуміти, що періодичні помилки фахівців щодо певних питань не означають, що спеціалісти постійно помиляються щодо всього на світі. Факт лишається фактом: фахівці набагато частіше мають рацію, ніж помиляються. І попри це громадськість увесь час шукає прогалини у фахових знаннях, що дозволять відкидати всі поради спеціалістів, які з якихось причин людям не подобаються.

Частково це пояснюється людською природою — як ми побачимо далі, людина весь час і в усьому схильна шукати недоліки. Але не менш важливо те, що коли фахівці помиляються, наслідки можуть бути катастрофічними. Порушивши тему медичних порад, хтось обов'язково кине слово «талідомід», як наче воно все само собою пояснить. Минули десятиліття з часів уведення в обіг талідоміду — препарату, що, як колись думали, безпечно виписувати вагітним жінкам як заспокійливе. На той час ніхто не знав, що талідомід також може спричиняти жахливі вади новонароджених, і світлини дітей без легенів або з деформованими легенями жахали уяву громадськості ще довгі роки після того. Назва препарату й дотепер є синонімом поразки фахівців.

Ніхто не заперечує, що фахівці можуть помилятися (саме це ми обговоримо в книжці). Ідеться радше про те, що спеціалісти все-таки помилятимуться з меншою ймовірністю, ніж непрофесіонали. Ті самі люди, які тривожно вказують на жахливу історію з талідомідом, щодня споживають десятки медикаментів — від аспірину до антигістамінів, які серед тисяч інших препаратів довели свою безпечність протягом десятиліть випробувань, здійснених фахівцями. Скептики рідко задумуються, що на одну жахливу помилку припадає безліч успіхів, які продовжують їм життя.

Іноді критика фахівців переростає в одержимість і має трагічні наслідки. У 2015 році в бухгалтера з Массачусетсу на ім'я Стівен Пасері померла 78-річна мати через серцево-судинне захворювання. Пані Пасері довго хворіла, у тому числі на емфізему, і померла після операції з відновлення серцевого клапана. Проте Стівен був переконаний, що один із лікарів його матері, Майкл Девідсон,

завідувач відділення ендоваскулярної кардіохірургії в бостонській лікарні та професор Гарвардської медичної школи, не взяв до уваги попередження щодо певного препарату, який був виписаний пані Пасері. Ось і випадок смерті фаховості в прямому значенні: бухгалтер прийшов у лікарню й застрелив Девідсона. Потім він убив і себе, лишивши флешку з власними «дослідженнями» щодо препарату.

Звісно, Стівен Пасері був нездоровою людиною, розбитою смертю матері. Але кількахвилинна розмова з фахівцями в будь-якій галузі винесе на поверхню схожі, хай і менш драматичні історії. Лікарі весь час сперечаються з пацієнтами щодо медикаментів. Адвокати опишуть клієнтів, які втрачають гроші, а часом навіть і свободу, бо не слухають порад. Учителі розкажуть про батьків, які наполягають, що їхні діти склали іспит правильно, навіть якщо це відверто не так. Ріелтори поділяться історіями про клієнтів, які купили будинки, попри поради досвідчених фахівців, і потрапили в боргову яму.

Жодна сфера американського життя не застрахована від утрати фаховості. Те, що американці дедалі менш здібні до наук, зокрема математики, уможливило численні кризи громадського здоров'я — від ожиріння до дитячих захворювань. Тим часом у сфері державної та внутрішньої політики, де для нормальних обговорень потрібна хоч якась обізнаність із історією, суспільним розвитком і географією, напади на усталені знання сягнули страшних розмірів.

Становлення погано поінформованого виборця

Політичні дебати та державна політика — це не наука. Це конфлікт, який іноді відбувається у формі цивілізованої дискусії, але частіше має вигляд хокейного матчу без суддів із запрошенням глядачів вибігати на лід. У сучасній Америці політичні дебати дедалі більше нагадують бійки між групами погано поінформованих людей, що примудряються всі одночасно помилятися. Ті політичні лідери, яким удається бути розумнішими за натовп (і останнім часом їх усе меншає), потрапляють у цю м'ясорубку й намагаються суперечити виборцям на власний страх і ризик.

Є багато прикладів таких конфліктів серед тих, кого вчені та аналітики ніжно називають «погано поінформовані виборці». Неважливо, йдеться про науку чи політику, їм усім притаманна

спільна риса: егоцентричне і вразливе переконання, що до будь-якої думки треба ставитись як до правди. Американці вже не розрізняють фраз «ви помиляєтесь» і «ви тупий». Не погоджуватись означає не поважати. Виправляти когось — ображати. А відмовлятися визнати всі погляди рівними й вартими уваги, — неважливо, наскільки вони при цьому відірвані від реальності та пустопорожні, — прирівнюється до обмеженого мислення.

Епідемія невігластва в політичних дискусіях має реальні наслідки для якості життя й добробуту кожного американця. Так, під час обговорень, що відбувались у 2009 році щодо прийняття закону про доступну медичну допомогу, принаймні половина всіх американців вірила в слова опонентів реформи на зразок колишньої кандидатки в президенти від республіканської партії Сари Пейлін, що закон передбачає «засідання смерті», під час яких бюрократично вирішуватиметься, кому надавати допомогу, базуючись на тому, чи варта людина того, щоб жити. (Чотири роки потому майже третина хірургів продовжувала в це вірити²). Приблизно половина американців також думала, що цей закон упроваджує єдиний урядовий план з охорони здоров'я. Подобається вам чи ні, але в програмі про це не йдеться. І через два роки після того, як закон ухвалили, майже сорок відсотків американців навіть і не знали, чи програма все ще діє.

Законодавство — це складно, і, мабуть, недоречно просити американців розбиратись у деталях законопроекту, який і самі їхні представники не здатні зрозуміти. Було ясно, що тодішня спікерка палати представників Ненсі Пелосі, ухиляючись від шквалу абсолютно доречних питань у 2011 році, теж не знала, про що йшлося у законі, якщо зважати на її широко цитоване зауваження, що конгрес має ухвалити закон, щоб з'ясувати, про що там ідеться. Інші складні ініціативи також призводили до подібних непорозумінь.

Податки — інший хороший приклад того, як невігластво громадськості впливає на національні обговорення. Усі ненавидять податки. Усі на них скаржаться. І щовесни жахлива складність податкового кодексу США змушує чесних громадян хвилюватися, коли вони намагаються вгадувати правильні відповіді у спробах заплатити свій збір.

Утім, сумна реальність у тому, що пересічні американці не мають жодного поняття, як витрачаються їхні гроші. Опитування за опитуванням показує, що доросле населення Америки загалом вважає, ніби уряд забагато витрачає, а люди платять завищі податки, але водночас громадяни постійно помиляються в тому, хто платить податки, у якому розмірі й куди йдуть ці гроші. І це попри те, що зараз інформація про бюджет США доступніша, ніж у часи, коли уряд мав вислати документ товщиною із цеглину тим кільком виборцям, які хотіли б його побачити.

Або візьмемо міжнародну допомогу. Це гаряче питання для деяких американців, що вважають її змарнованими грошима. Громадяни зазвичай думають, що в середньому приблизно 25 відсотків бюджету йде на щедрі міжнародну допомогу. Насправді таке припущення не просто хибне, а шалено неправильне: на міжнародну допомогу припадає невеличка частина бюджету, менше ніж три чверті одного відсотка від загальних витрат Сполучених Штатів Америки.

Це відомо лише п'ятьом відсоткам американців. Тим часом кожен десятий думає, що більше половини бюджету США — кілька трильйонів доларів — віддається як допомога іншим країнам¹⁰. Більшість вважає, що незалежно від суми ці гроші видаються у вигляді чеку на готівку. І це теж не так. Міжнародну допомогу насправді можна розглядати як програму з генерування робочих місць, тому що велика її частина надається у вигляді продукції (від харчових продуктів до військових винищувачів), яку насправді уряд купує у власних громадян, а потім надсилає в інші країни.

Думка про те, що міжнародна допомога — це марнування грошей, є зрозумілою політичною позицією. Я та інші фахівці можемо сказати, що таке узагальнене заперечення не надто мудре, але це принаймні позиція, що базується на принципі, а не на хибних уявленнях. Проте заперечення доцільності міжнародної допомоги через помилкову думку, що вона складає четвертину бюджету США, негайно унеможливорює будь-яку притомну дискусію.

Такий рівень невігластва може дорого коштувати. Так, американці схильні виступати за систему протиракетної оборони, що захистила б країну від ядерного удару, частково через те, що багато хто вважає, ніби в США така система вже є. (Це популярне хибне уявлення, що

виникло десятиліття тому, задовго до того, як Сполучені Штати встановили невелику кількість перехоплювачів, які зараз працюють на Алясці). Чи працюватиме така система й чи потрібна вона взагалі — це зараз, у принципі, недоречні питання. Те, що починалось як програма, націлена проти Радянського Союзу під час «холодної війни» в 1980-х, міцно закріпилось у головах і досі підтримується як республіканцями, так і демократами, а також мільярдами доларів.

Загалом проблема не в людях, які дійсно переймаються можливими побічними ефектами щеплень або сперечаються про те, чи будувати систему протиракетної оборони. Обґрунтований скептицизм необхідний не лише для науки, а й для здорової демократії. Смерть фаховості — це радше спалах поганого настрою, дитяче відкидання авторитетів у всіх його проявах у поєднанні з наполяганням на тому, що думка, якої хтось уперто дотримується, нічим не відрізняється від фактів.

Фахівці мають прояснити цю плутанину або принаймні вести людей крізь ці темні хащі. Але хто є справжніми фахівцями? Перш ніж перейдемо до обговорення витоків кампанії проти усталених знань і до питання, чому ми в такій халепі в час, коли громадяни мають знати якнайбільше та найактивніше залучатися до суспільного життя, треба подумати, як відрізнити фахівців чи інтелектуалів від решти населення.

Термін «фахівець» або «експерт» використовують, звісно, надто часто. Будь-який бізнес проголошує себе «фахівцями з догляду за подвір'ям» чи «експертами з прибирання», і хоча ці слова мають одне й те саме значення, хірурги та прибиральники — не однакові фахівці. Слова «інтелектуал» та «академік» в Америці взагалі висміюються більше, ніж будь-коли раніше. Давайте трохи в цьому всьому розберемося, перш ніж рухатися далі.

Фахівці та громадяни

Отже, хто є фахівцем? Що означає «фаховість»?

Багато людей кажуть, що вони експерти чи інтелектуали, й іноді це справді так. З іншого боку, самовизначення буває більш ніж просто хибним. Люди, які вважають себе фахівцями, часом настільки ж об'єктивні, як і ті, хто думають, що класно цілуються.

Словники тут не допоможуть. Більшість визначень дещо однорідні, вони зазначають, що фахівці — це люди з вичерпними чи авторитетними знаннями. Це просто інший спосіб визначити людину, чийі знання в певній сфері передбачають те, що інформація, яку вона розповідає іншим, правдива та їй можна вірити. (Як знати, що їй можна вірити? Це нам кажуть фахівці). Як колись сказав суддя Поттер Стюарт про порнографію, фаховість — це одна з тих речей, які важко визначити, але зазвичай ми її впізнаємо, коли бачимо.

Світ повен фахівців. Деяких легко визначити: лікарі, інженери й пілоти такі самі фахівці, як і кінорежисери та піаністи. Спортсмени та їхні тренери — теж професіонали. Але до фахівців належать і сантехніки, і поліцейські, і столяри. Поштар вашого району — теж експерт із певних питань, у межах свого фаху. Коли хочете, щоб вам пояснили результати аналізу крові, зверніться до лікаря чи медсестри, але якщо бажаєте знати, як лист від друга з Бразилії потрапив до вашої поштової скриньки в Мічигані, спитайте когось, хто працює із цим роками.

Спеціалізовані знання — невід’ємна частина будь-якої професії, і в цій книжці я поперемінно використовуватиму терміни «фахівці», «знавці», «спеціалісти», «професіонали» та «інтелектуали», маючи на увазі людей, які опанували певні навички чи знання й застосовують їх на практиці як основну професію в житті. Таке визначення допомагає відрізнити професійного пілота від пілота вихідного дня, чи навіть професійного азартного гравця від бідолахи, який час від часу несе в казино гроші.

Інакше кажучи, фахівці — це люди, які знають про предмет значно більше, ніж решта; ті, до кого ми звертаємося, якщо потрібна порада, освіта чи рішення в певній сфері знань. Варто зауважити: це не означає, що фахівці знають абсолютно все про свій предмет. Це радше значить, що спеціалісти з будь-якого питання, по суті, є меншістю, чийі погляди з більшою ймовірністю є авторитетнішими (тобто правильними чи точними), ніж погляди решти людей.

Та навіть серед фахівців є професіонали. Лікар, котрий щойно отримав диплом, набагато кваліфікованіший за будь-якого обивателя, щоб діагностувати та лікувати певне захворювання, але коли він стикнеться із заплутаним випадком, то звернеться до експерта. Як

адвокат, так і суддя Верховного суду — юристи, але останній, із Вашингтона, у чорній мантиї, з більшою ймовірністю буде фахівцем із конституційного права, ніж адвокат, що має справу із заповітами та розлученнями в невеличкому містечку. Звісно, досвід теж важливий. У 2009 році, коли літак USAir потрапив у халепу, зіткнувшись зі зграєю птахів, у кабіні було два пілоти, але досвідченіший пілот, який налітав значно більше годин, сказав, що це «його літак», і посадив його на воду на річці Гудзон. Усі пасажери вижили.

Одна з причин, чому фаховість дратує людей в умовах демократії, — це те, що спеціалізація має бути обов'язково унікальною. Вивчаючи певну галузь знань чи працюючи на відповідній посаді, ми не лише відмовляємося від фаховості в інших сферах, але й віримо, що люди в спільноті, де ми живемо, розуміються на власній справі так само добре, як ми на своїй. Як нам не хотілося б, якщо загорівся двигун, піти в кабіну до пілотів, щоб дати їм цінні поради, ми все-таки припускаємо (частково через те, що не маємо вибору), що пілоти можуть краще за нас упоратись із проблемою. Інакше наше високорозвинене суспільство швидко роздробиться на невеличкі островці, де кожен буде гадати, що і як робити замість того, щоб довіряти одне одному.

Отже, як зрозуміти, хто є фахівцями серед нас? Як їх визначити? Справжня фаховість, знання, на які покладаються інші, — це неосяжне, але впізнаване поєднання освіти, таланту, досвіду та репутації. Усе перераховане — це ознаки фаховості, але вирішуючи, чиїм порадам довіряти, люди намагатимуться зрозуміти, як ці ознаки поєднуються в певній сфері.

Формальна освіта — це найочевидніша ознака фахового статусу, і її найпростіше визначити, але це лише початок. У багатьох професіях освіта необхідна для того, щоб почати працювати: учителі, медсестри, сантехніки повинні мати певний сертифікат, щоб виконувати свої функції. Це сигнал для інших, що їхні здібності перевірені колегами й відповідають базовому рівню компетенції. І поки найзапекліші опоненти усталених знань висміюють таке покладання на дипломи, ці документи все-таки є конкретними свідченнями досягнень і важливими ознаками, за якими можна відрізнити любителів (чи шарлатанів) від справжніх фахівців.

Відверто кажучи, певні дипломи чи сертифікати — відносно недавні винаходи й можуть значити небагато. У деяких випадках держава та місцева влада перетворюють отримання дипломів на бізнес, де для цього не треба нічого, крім одноразового складання іспиту. Зараз юристи отримують диплом із права, але раніше молоді люди зазвичай читали право, а потім проходили атестацію на рівні штату. Подібна менш формальна система породжувала таких великих людей, як Авраам Лінкольн, котрий, безперечно, був компетентним адвокатом, але також вона давала світу й гірших «світил», як, наприклад, Генрі Біллінгс Браун, суддя Верховного суду, який сформулював думку більшості в рішенні щодо справи Плессі проти Фергюсона так: «розділені, але рівні»¹¹. (Браун відвідував курси з права в Гарварді та Єлі, але не закінчив жоден із цих університетів).

Проте диплом — це вже початок. Диплом уособлює схвалення установи, яка його видала, і є ознакою якості, як, наприклад, бренди товарів рекламують (і сподіваюся, захищають) якість їхньої продукції. Звертайте увагу на дипломи університетів і на те, що там написано: випускник склав іспит перед викладачами і йому був виданий документ, за який також несе відповідальність об'єднання закладів вищої освіти певного регіону чи спеціальний орган, що представляє відповідну професію. Ці інституції та асоціації, що акредитують навчальні курси, власне, ручаються за знання випускника. Назва університету чи інституції не менш важлива, ніж сам випускник, коли йдеться про підтвердження його здібностей.

Ніхто не заперечує, що хороші університети випустили повно людей навіть без натяку на здоровий глузд, а менш престижні виші готували геніїв. Але, як кажуть, забіг не завжди виграють найшвидші, саме тому є сенс робити ставки. Завдяки Массачусетському технологічному інституту (МТІ) чи Технологічному інституту Джорджії, безперечно, формується більше геніїв, ніж завдяки менш престижним вишам чи самоосвіті. Проте МТІ також випускав людей, які не тільки не можуть розібратись із власною чековою книжкою, але водночас є й поганими інженерами. Що ж робить із випускників видатних фахівців у їхніх галузях? Що виділяє їх серед інших із такими самими дипломами?

Одна з відмінностей — це здібності, або вроджений талант. Його нічим не замінити. (Як казав колись Ернест Гемінгвей про літературну

творчість, «серйозне ставлення до писання — це один із двох абсолютно необхідних компонентів. Інший, на жаль, це талант»). Людина, яка вивчала Чосера в коледжі, знатиме про англійську літературу більше фактажу, ніж переважна частина інших. Але науковець, який має справжній талант до вивчення середньовічної літератури, не лише знатиме більше фактів, але й зможе їх послідовно пояснити і, можливо, навіть відкриє щось нове в цьому предметі.

Саме талант допомагає відрізнити людей, які глибоко відчують і розуміють галузь своїх знань, від тих, хто просто має диплом. У кожній сфері є вправні працівники, що, як виявляється згодом, не надто професійні. Є прекрасні студенти права, котрі завмирають перед присяжними. Деякі офіцери, які набирають високі бали на іспитах у поліцію, не мають і ніколи не матимуть розуміння того, як працювати на вулицях. Велика частина кандидатів наук, що захистились у топових університетах, ніколи не напише нічого цілісного після дисертації. Цим людям удалось увійти в професію, але вони не надто в ній вправні і рівень їхньої фаховості, найімовірніше, ніколи не подолає межу здібностей.

Ось де досвід допомагає розрізнити дипломованих і некомпетентних. Іноді ринок сам відсіює неталановитих і нездібних майбутніх фахівців. Так, професійні біржові брокери помиляються, але більшість із них заробляє собі на життя. Проте любителі майже ніколи нічого не заробляють. Головний виконавчий директор Business Insider і колишній аналітик Волл-стрит Генрі Блоджетт колись назвав любительську торгівлю на біржі «найтупішою роботою у світі» і додав, що люди, які цим займаються, «більше заробляли б, працюючи в Burger King¹²». Звісно, у них закінчуються гроші. Так, погані вчителі згодом матимуть низькі оцінки їхньої роботи, невдахи-юристи втратять клієнтів, а нездібні спортсмени не зможуть лишатись у спорті.

У кожній галузі є свої випробування, і не всі їх долають: саме тому досвід і тривале перебування в професії — це важливі ознаки фаховості. Звісно, говорити про досвід — це інший спосіб поставити старе добре питання «Над чим ви працювали нещодавно?». Фахівці не випадають із власної галузі, увесь час покращують навички, учаться на помилках і мають наочні досягнення. Протягом кар'єри вони

вдосконалюються або принаймні тримають високий рівень компетентності, поєднуючи його з мудрістю, — знову ж таки неосяжний критерій, що приходить згодом.

Є багато прикладів про роль досвіду у фаховості. Досвідчені поліцейські часто мають чуття на проблеми, якого позбавлені їхні молодші колеги, — відчуття, що можна сформулювати словами «щось не так». Лікарі чи пілоти, які пережили не одну кризу в операційній чи в кабіні екіпажу, менш схильні панікувати під час біди, ніж їхні не такі досвідчені колеги. Учителів з великим стажем роботи менше лякають складні учні. Коміки, які вже безліч разів смішили публіку, не бояться незнайомої аудиторії і навіть використовують скептично налаштованих глядачів як «сировину» для жартів.

Не всі навички можна швидко опанувати. Ось приклад мого здобування освіти.

Після коледжу я пішов в Інститут Гаррімана в Колумбійському університеті, щоб далі вивчати політику Радянського Союзу. Я хотів викладати й працювати у сфері відносин із цією державою, а Колумбійський університет на той час був одним із найкращих вишів у цій галузі. Директором інституту був професор на ім'я Маршалл Шульман, знаний советолог, який також працював радником із питань відносин із Радянським Союзом у Білому домі за президентства Джиммі Картера.

Як і всі советологи, Шульман дуже уважно вивчав радянську пресу на предмет політичних позицій Кремля. Цей текстовий аналіз був майже вивченням Талмуду і для тих, хто ніколи цим не займався, здавався абсолютно містичним. «Як, — питали ми, студенти, — ви бачите хоч якийсь сенс у цих пишномовних текстах радянських газет, як вам удається вловити хоч якийсь смисл у цих роздутих пасажах? Як тисячі однакових історій про героїчну боротьбу колгоспів можуть пролити світло на таємниці однієї з найбільш закритих систем світу?». Шульман стинав плечима й казав: «Я справді не можу пояснити. Просто читаю “Правду”, поки ніс не починає сіпатися».

Тоді я думав, що це найтупіше, що я чув у житті. Навіть замислився над тим, чи не було помилкою йти далі вчитися. Насправді Шульман мав на увазі, що він роками читав радянські газети й тому так підлаштувався до методу їхньої комунікації, що міг помітити зміни та

непослідовності, коли ті потрапляли йому на очі. Зрештою, я зрозумів, що мав на увазі професор. Не скажу, що в мене сіпався ніс чи вуха, але я усвідомив, що читати новини іншої країни іноземною мовою — це специфічний вид фаховості. Таку навичку не можна було оформити в курс чи тест. Немає швидкого способу її набуті: для цього потрібні час, практика й поради від досвідчених фахівців цієї галузі.

Інша ознака справжнього фахівця — це прийняття оцінки та сприйняття виправлень від інших спеціалістів. Кожна група професіоналів і спільнота фахівців має власних охоронців, суддів, атестаційних експертів та органи сертифікації, чия робота полягає в тому, щоб контролювати власних членів щодо дотримання ними стандартів спеціальності, а також того, чи в їхній галузі працюють лише ті, хто дійсно знає свою справу.

Такий самоконтроль є центральним елементом концепції професійності й допомагає нам визначити, хто є фахівцями. Кожна група спеціалістів створює бар'єри на шляху до приєднання до їхньої професії. Деякі з цих бар'єрів більш доречні та справедливі, деякі менш, але всі вони переважно націлені на те, щоб не допустити того, аби професія була знецінена некомпетентністю чи шахрайством. Я міг би зібрати своїх колег, повісити біля власного будинку табличку «Інститут фізики високих енергій імені Том Ніколса», але справа в тому, що я нічого не знаю про фізику елементарних частинок. Саме тому інститут мого імені ніколи не буде акредитований справжніми науковцями, які не надто прихильно поставились би до ідеї, що я друкуватиму пустопорожні дипломи, і швидко почали б шукати спосіб закрити мій виш, щоб захистити значення слова «фізик».

Фахові спільноти покладаються на інституції, якими управляють спеціалісти, щоб дотримуватися стандартів і підвищити довіру суспільства. Такі механізми, як вичитка статей колегами перед публікацією, сертифікація, професійні асоціації тощо допомагають захистити якість і запевнити суспільство (тобто клієнтів фахівців), що заявам професіоналів про власну компетентність можна вірити. Коли ви заходите в ліфт на верхньому поверсі хмарочоса, на сертифікаті підйомного механізму не написано «Ну, щастя!», а вказано, що певний суспільний орган, покладаючись на інженерів, які здобули

освіту та склали іспити перед іншими фахівцями, перевірів оцю коробку й упевнений, що з вами все буде добре.

Досвід і професійний контроль важливі, але є значна частина правди й у старій китайській приказці: варто остерігатися ремісника, який каже, що має двадцять років досвіду, якщо в реальності він мав лише рік досвіду двадцять разів поспіль. Є погані дантисти, що жахливо видаляли зуби відразу після випуску зі стоматологічного факультету й не надто покращили свої навички перед виходом на пенсію. Є вчителі, у яких учні не могли боротися зі сном як на їхньому першому в житті уроці, так і на останньому. Але варто пам'ятати дві важливі речі про фахівців — навіть про тих, хто не стрибає вище голови у своїй галузі.

По-перше, навіть якщо ваш дантист не рве зуби найкраще в місті, він це робить ліпше за вас. Нам не потрібний декан стоматологічного факультету, щоб поставити коронку чи звичайну пломбу. Може, вам колись пощастило і ви змогли самотужки вирвати зуб, але вам бракує освіти та досвіду, щоб зробити це без великого ризику. Більшість людей навіть не стрижеється самотужки. (Фахівці з краси, зрештою, мають справу з хімічними речовинами та гострими предметами й становлять ще одну групу, яка потребує освіти та ліцензування). Небагато хто з нас ризикне видаляти собі чи коханим зуби.

По-друге, фахівці помиляються, але вони припустяться помилки зі значно меншою ймовірністю, ніж пересічна людина. Професіонали та звичайні люди відрізняються тим, що фахівці набагато краще знайомі з труднощами власної професії. Як колись казав видатний фізик Вернер Гайзенберг, «фахівець — це той, хто знає найгірші помилки, яких можна припуститись у його сфері, і те, як їх уникнути». (Його колега Нільс Бор говорив дещо інакше: «Фахівець — це той, хто припустився всіх можливих помилок у власній вузькій сфері»).

Обидві ці думки мають допомогти нам зрозуміти, чому згубна ідея про те, що будь-хто може бути фахівцем, настільки небезпечна. До певної міри це правда, що кожен, хто має певні навички, може здобути спеціалізовані знання, якими інші в більшості обставин муситимуть керуватися. Проблеми виникають тоді, коли люди починають думати, що трохи знань — це вже фаховість. Між любителем, який багато знає про військові кораблі, начитавшись довідника «Бойові кораблі Джейна», і справжнім фахівцем з

можливостей військових суден різних країн дуже тонка грань, але вона все-таки існує.

Знати щось не означає це розуміти. Розуміння не те ж саме, що аналіз. Фаховість — це не інтелектуальна гра фактами. І хоча фахівці-самоучки існують, вони рідкісні винятки. Набагато частіше трапляються люди, що хочуть швидко увійти в якусь складну галузь, але не мають поняття про те, наскільки вбогі їхні спроби. Такі особи наче посередні співаки в караоке, які думають, що можуть перемогти в наступному «Голосі країни», або любителі гольфу, які вважають, що можуть стати професіоналами. Коли вам щось вдається, це не означає, що ви можете стати надійним джерелом порад чи знань у цій темі. (Зауважте, що ті самі люди, які вважають, що можуть стати співаками, ніколи не думають, що здатні вчити когось вокалу).

Через брак усвідомлення меж власних можливостей виникають незручні розмови між фахівцями та обивателями. Так, кілька років тому мені зателефонував чоловік і наполягав, що має важливі напрацювання, які можуть знадобитись нам у коледжі військово-морських сил США. Його до мене направив мій колишній студент з іншого університету, і той чоловік дуже хотів, щоб я прочитав важливу статтю про Близький Схід. Я спитав, хто її написав. Чоловік відповів, що сам є автором. Він був бізнесменом і багато читав. Я спитав, чи в нього є якась освіта в цій галузі, чи їздив він у цей регіон, чи може читати мовами Близького Сходу. Співрозмовник зазначив, що не має такого досвіду, і додав: «Але, зрештою, можна стати фахівцем, читаючи одну книжку на місяць, чи не так?».

Ні, не так.

Американська культура живить романтичні уявлення про мудрість простої людини чи здобутки геніїв-самоучок. Такі образи породжують приємні соціальні фантазії про те, як звичайні люди своєю чистотою та винахідливістю перемагають пихатих професорів чи зубріїв-ботаніків.

В американській масовій культурі, особливо в кіно, є багато прикладів, що зображають талановитих молодих людей, яким удалося перехитрити бізнесменів, університети та навіть уряди. Наприклад, у 1997 році Бен Аффлек і Метт Деймон написали сценарій фільму «Розумник Вілл Гантінг» про прибиральника, який виявився

прихованим генієм. У класичній сцені Метт Деймон перемагає зніженого студента університету Ліги Плюща, гиркаючи йому в барі з простим, робочим бостонським акцентом:

Ти першокурсник. Ти щойно закінчив читати якогось історика-марксиста — мабуть, Піта Гаррісона. Ти вже приймеш це все на віру, поки доберешся до Джеймса Лемона. Потім балакатимеш, що економіка Вірджинії та Пенсильванії була підприємницька й капіталістична в 1740 році.

Так триватиме до наступного року. Потім дійдеш до нудотного Гордона Вуда, розводячись про щось на зразок передреволюційної утопії та вплив військової мобілізації на формування капіталу... Ти взяв це з Вікерза, «Робота в графстві Ессекс», сторінка 98, еге ж? Ага, я теж це читав. Збираєшся повторити це все для нас? Чи, може, маєш якісь власні думки щодо цього?

Ти викинув 150 штук на [нецензурне слово] освіту, яку можна було здобути за долар і п'ятдесят центів, заплативши штраф за те, що не здаси вчасно книжки в громадську бібліотеку.

Потім хлопець вступає в дискусію із психотерапевтом про роботи Говарда Зінна та Ноама Хомського. Неприродні й тупуваті, ці моменти, проте, резонували з глядачами того часу. Деймон та Аффлек отримали Оскари за сценарій і, безсумнівно, надихнули принаймні деяких глядачів на те, що читати книжки — це майже те саме, що ходити в школу.

Зрештою, фаховість важко визначити, а професіоналів часом складно відрізнити від дилетантів. Проте ми маємо бути здатні відрізнити тих, що просто проходили повз і мають якесь поверхове знайомство з темою, від людей із безумовними знаннями. Ніхто не знає все, і спеціалісти усвідомлюють це краще за інших. Але освіта, підготовка, практика, досвід і визнання колегами з тієї самої галузі мають нам дати хоча б приблизні орієнтири, як відрізнити фахівців від решти суспільства.

Одна з причин, чому фахівці та обивателі завжди так бісили одне одного, полягає в тому, що вони — люди. Так, споживаючи та інтерпретуючи інформацію, і ті, й інші стикаються з однаковими проблемами. Навіть найосвіченіші люди можуть припускатись елементарних помилок в аргументації, тоді як менш розумні

ігнорують обмеження власних здібностей. Чи ви фахівець, чи обиватель, ваш мозок працює (а іноді не працює) однаково: ми чуємо те, що хочемо, і заперечуємо факти, які нам не подобаються. Саме про ці проблеми ми поговоримо в наступному розділі.

4 На українському ринку є книжка Алексіса де Токвіля «Давній порядок і революція» («Видавництво Жупанського», 2000). — *Прим. ред.*

5 Хосе Ортега-і-Гассет, «Повстання мас» (Нью-Йорк: W.W. Norton, 1993), 16–18.

6 Річард Гофстадтер, «Антиінтелектуалізм в американському житті» (Нью-Йорк: Vintage, 1963), 34.

7 Ілля Сомін, «Політичне невігластво в Америці», у виданні Марка Бауерлейна та Адама Беллоу, *The State of American Mind* (West Conshohocken, PA: Templeton, 2015), 163–164.

8 Дана Гудіер, «Сира угода: Каліфорнія накрила підпільний клуб гурманів», *New Yorker*, 30 квітня 2012 року.

9 Ольга Хазан, «27 % хірургів усе ще думають, що Обамасаре передбачає засідання смерті», *Atlantic online*, 19 грудня, 2013 року.

10 Kaiser Family Foundation, опитування про роль Америки в глобальному здоров'ї, 2013.

11 Це рішення в 1896 році законодавчо закріпило відповідність расової сегрегації американській конституції.

12 Генрі Блоджет, «Ось чого не розуміють денні трейдери», *Business Insider*, 29 березня 2010 року.

Розділ 2

ЯК РОЗМОВА СТАЛА ВИСНАЖЛИВОЮ

Кілька століть тому... люди все ще знали, що доведено, а що ні; і коли щось було доведено, вони цьому справді вірили.

Клайв Льюїс, «Листи Крутеня»

Ну, цей, знаєш, це тойво, типу тільки твоя думка, чувак.

«Чувак», «Великий Лебовскі»

Суперечку мені, будь ласка

Розмова у ХХІ столітті часом виснажлива й часто доводить до божевілля, і йдеться не лише про дискусії між фахівцями та обивателями, а й між усіма іншими. Якщо в минулій епосі забагато честі було спеціалістам, то сьогодні ніякої поваги немає ні до кого. Навіть серед простих людей у щоденному спілкуванні суперечки та дискусії перетворилися на виснажливий обмін запереченнями, випадковими псевдофактами із ненадійних джерел, і мало хто з учасників дійсно розуміє, про що йдеться. Роки кращої освіти, вільніший доступ до даних, зростання ролі соціальних мереж і зменшення бар'єрів на шляху до публічності мали б покращити нашу здатність до дискусій та ухвалення рішень. Натомість такий хід подій, здається, лише погіршив ситуацію.

Громадські дискусії на будь-яку тему перетворилися на окопну війну, де найважливіша ціль полягає в доведенні неправоти іншої людини. Обговорення значних розбіжностей у поглядах деградувало до слабеньких шкільних дебатів, мета яких у перемозі, а факти виставляються, як фігури на дошці. Водночас не йдеться про гру в шахи: факти вибивають із дошки, наче грають у Чапаєва. Як у легендарній сцені з «Клініки суперечок» Монті Пайтона, ми просто намагаємося перебити останнє слово опонента. («Це не суперечка», — каже розгніваний клієнт професіоналу із суперечок. «Так, це вона», — відповідає той. «Ні, не вона! Це просто протиріччя!» — «Ні!» — «Так!»).

І ось ми підійшли до очевидної та універсальної проблеми — ви та я. Або, точніше, до мого та вашого ходу думок. Багато наук — від біології

до соціальної психології — доводять те, що ми ведемо невтомну боротьбу, намагаючись зрозуміти одне одного.

Усі ми маємо невід'ємну природну схильність шукати докази, які перетинаються з нашими поглядами. Наш мозок просто так улаштований: саме тому ми сперечаємося навіть тоді, коли не мали б. А відчуючи соціальну чи особисту загрозу, ми сперечаємося до посиніння. (Мабуть, в епоху інтернету й соціальних мереж правильніше буде сказати «до оніміння пальців»). Фахівці не виняток. Як і всі решта, ми віримо в те, що хочемо.

В особистому житті ми схильні бути трохи поступливішими, бо, будучи соціальними створіннями, від найближчих хочемо прийняття та любові. У найближчих соціальних колах більшість із нас бачить себе розумними та надійними. Більше того, ми бажаємо, щоб й інші вважали нас такими. Хочемо, щоб нас поважали та сприймали серйозно. На практиці це означає, що ми не бажаємо, аби хтось думав, що ми тупі, тому прикидаємося розумнішими, ніж є насправді. Згодом навіть самі починаємо в це вірити.

Звісно, основна проблема в тому, що деякі люди просто не надто розумні. Як буде видно пізніше, найбільш переконані у власній правоті мають найменше підстав для такої самовпевненості. Але звести природу сучасних емоційних суперечок лише до того, що люди тупі, було б надто просто. (Проте це не означає, що таке твердження є абсолютно неправдивим). Більшість людей усе-таки не настільки інтелектуально обмежена: принаймні якщо зважати на базові показники на зразок грамотності чи шкільного атестата.

Проблема в тому, що деградацію дискусій та обговорень не можна звести лише до помилок найменш розумних серед нас. Усі ми стаємо жертвами цілої низки проблем, наприклад, намагаючись розв'язати суперечки та питання так, щоб мати кращий вигляд перед друзями та самим собою. Цю рису самомилування підживлюють багато чинників, що призводять до смерті фаховості: вища освіта, медіа, інтернет тощо. Перешкоди на шляху до кращої комунікації між фахівцями та звичайними громадянами можна подолати за допомогою освіти, точності та чесності, але тільки якщо ми знатимемо, що саме нам заважає.

Може, усі ми просто тупі

Розгляньмо спершу найбільшній варіант. Можливо, фахівцям важко говорити з обивателями, бо звичайні громадяни просто нерозумні. Може, інтелектуальна прірва між освіченими елітами та простими людьми настільки величезна, що з такої дистанції вони справді здатні лише кидатися взаємними образами. Можливо, розмови та обговорення не вдаються, бо одна зі сторін або й обидві просто недоумкуваті.

Такі слова не сприяють примиренню. Нікому не подобається, коли його називають тупим: це упереджене, грубе слово, що означає не лише брак розуму, а й уперте невігластво аж до аморальності. (Я використовував його частіше, ніж було треба. Імовірно, ви теж). Можете називати людей, із якими не погоджуєтесь, погано поінформованими, такими, що помиляються чи як завгодно інакше. Але не називайте їх тупими.

На щастя, використовувати слово «тупий» не лише грубо, а й неточно. Як не вимірюй, а сучасні американці розумніші чи принаймні не менш інтелектуально розвинені, ніж кількадесят років тому. Початок ХХ століття не був золотою добою освіти й культури. У 1943 році вступники в коледж (із-поміж яких лише шість відсотків змогли перелічити тринадцять колоній США) називали першим американським президентом Авраама Лінкольна, який «морив [sic] рабів». Ознайомившись із цими результатами, видання New York Times зробило перерву в репортажах про Другу світову війну, щоб поголосити про «приголомшливо неосвічену молодь¹³».

Абсолютно інше питання, чи люди ХХІ століття встигають долати прірву між власною освітою та швидкістю освітніх реформ. Як у 1910 році, так і в 2010-му школярі вчилися обраховувати сторони трикутника, але сьогоднішні учні мають застосовувати ці знання, щоб досягнути існування постійної міжнародної космічної станції, тоді як їхні прапрадіди, імовірно, ніколи не бачили автомобіля, не кажучи вже про літак. І ніщо не вбереже нас від свідомої байдужості в будь-яку епоху. Жодна освіта не змусить людей знати ім'я свого депутата, якщо їм усе одно.

Навіть після всього сказаного проблема, що принаймні деякі люди вважають себе розумними, якщо насправді це зовсім не так, нікуди не зникає. Усі ми потрапляли в пастку на якійсь вечірці чи за вечерею, коли найменш поінформована людина бере слово, не сумніваючись у власних знаннях, і впевнено читає лекцію, сповнену помилок і дезінформації. Вам не здається: люди справді активно й самовпевнено висловлюються на теми, про які дуже мало знають, і наука нарешті розгадала причини такої поведінки.

Такий феномен називається ефектом Даннінга—Крюгера на честь Девіда Даннінга та Джастіна Крюгера — психологів, які працювали в Корнелльському університеті й описали це явище в знаковому дослідженні 1999 року. Загалом ефект Даннінга—Крюгера можна описати так: що людина обмеженіша, то впевненіша в тому, що не тупа. Даннінг і Крюгер тактовно називають таких людей некомпетентними та некваліфікованими. Але це не змінює основний результат дослідження: «Вони (тобто ті люди) роблять помилкові висновки й ухвалюють невдалі рішення, але їхня некомпетентність не дозволяє цього усвідомити¹⁴».

Задля справедливості варто сказати, що всі ми схильні себе переоцінювати. Спитайте людей, як вони оцінюють власні навички в певних сферах, і ви зіткнетеся з «ефектом вище середнього», коли всі думають, що вони... десь вище середнього. Як сухо зауважують Даннінг і Крюгер, «такий результат кидає виклик описовій статистиці». Утім, ця людська схильність настільки всім знайома, що гуморист Гаррісон Кейлор у своєму радіошоу «Компаньйони» створив ціле містечко, присвячене такому ефекту — уявне місто Лейк-Вобегон, де «всі діти вище середнього».

Даннінг пояснив, що всі ми себе переоцінюємо, але найменш компетентні роблять це частіше.

Ціла серія досліджень, здійснених мною та іншими, підтверджує, що люди зі слабким набором пізнавальних, технічних чи соціальних навичок схильні сильно переоцінювати власну вправність та ефективність — неважливо, ідеться про граматику, емоційний інтелект, логічне мислення, контроль вогнепальної зброї, ведення дебатов чи фінансові знання. Студенти, які отримують «задовільно» чи «незадовільно», схильні думати, що їхні зусилля

варті значно вищих оцінок. Слабкі шахісти, гравці у бридж, інтерни та літні люди, що подаються на відновлення водійських прав, теж сильно переоцінюють власну компетентність¹⁵.

Студенти, які готуються до іспитів, літні люди, що намагаються відстояти власну самостійність, та інтерни, які думають про подальшу кар'єру, будуть радше оптимістами, аніж недооцінюватимуть себе. У всіх сферах, окрім спортивних змагань, де некомпетентність наочна та незаперечна, людям властиво уникати зізнання, що їм щось не вдається.

Проте, виявляється, що точніша причина того, чому некваліфіковані та некомпетентні люди значно більше переоцінюють власні здібності, полягає в тому, що їм бракує навички, яка називається метакогніцією. Це здатність зрозуміти, що тобі щось не вдається, відступити, поглянути на власну роботу й усвідомити, що ти помиляєшся. Професійні співаки знають, коли сфальшивили, досвідчені режисери — коли сцена у виставі не виходить, управні маркетологи розуміють, коли кампанія зазнає невдачі. Їхні менш компетентні колеги цього не вміють. Вони думають, що їм усе вдається.

Якщо змусити некомпетентних людей працювати з фахівцями, така робота, імовірно, призведе до нікчемних результатів. Брак метакогніції призводить до порочної пастки, коли люди, які не надто знаються на певній темі, не розуміють меж своєї компетентності, говорячи з професіоналами. Це все спричиняє суперечки, але нездатні до логічної аргументації люди не можуть усвідомити, що їхні докази нелогічні. Коротко кажучи, фахівець дратується, а звичайна людина ображається. Обидва розходяться розгніваними.

Ще більш виснажує те, що таких людей, які, сумніваючись, просто говорять щось навмання, неможливо навчити. Даннінг назвав дослідження, здійснене в Корнелльському університеті, «менш яскравою версією сценки Джиммі Кіммеля». Воно підтвердило думку коміка: той факт, що люди поняття не мають, про що говорять, не спиняє їх від висловлення своїх думок.

У нашій роботі ми питаємо респондентів, чи вони знайомі з деякими технічними концепціями з галузей фізики, біології, політики та географії. Певна кількість людей стверджує, що знайома з термінами на зразок відцентрової сили чи фотона. Але

цікаво, що вони також заявляють, ніби знайомі з абсолютно вигаданими концепціями на зразок тарілок параллаксу, ультралідів та коларіну. В одному з досліджень майже 90 відсотків респондентів заявили, що дещо знають принаймні про одну з дев'яти вигаданих концепцій.

Гірше того: «що більш підкованими респонденти вважали себе загалом у темі, то більшу обізнаність із безглуздими термінами з цієї теми демонстрували». Це призводить до того, що з такими некваліфікованими особами важко сперечатися, тому що як порівняти з фахівцями, «вони менш здатні розпізнати компетентність».

Інакше кажучи, найбільш некомпетентні люди найменш схильні усвідомлювати власні помилки й розпізнавати, коли інші мають рацію; водночас такі особи найбільш схильні прикидатися розумними й найменш здатні чогось навчитися.

Даннінг і Крюгер мають кілька пояснень цієї проблеми. Загалом людям не подобається ображати інших, і в деяких установах чи організаціях колеги та навіть керівники неохоче виправляють некомпетентних працівників. Деякі сфери на зразок писання чи мовлення неможливо оцінити відразу. У бейсболі після певної кількості ударів ви все-таки муситимете визнати, що гравець із вас не дуже, але граматику та синтаксис можна калічити щодня, навіть не усвідомлюючи, наскільки погано ви розмовляєте.

Проблема з найменш компетентними в тому, що ці особи унеможливають дискусії між фахівцями та обивателями, але ми ж не можемо нічого вдіяти з основною рисою людської природи. Проте не всі некомпетентні. І практично ніхто не є некомпетентним у всьому. Яких помилок припускаються люди з гнучкішим мисленням, намагаючись зрозуміти складні питання? Звичайні люди стикаються з перешкодами та упередженнями, які властиві й фахівцям.

Підтверджувальне упередження: бо ви вже це знали

Підтверджувальне упередження — це найпопулярніша та, мабуть, найбільш дратівна перешкода на шляху до продуктивної розмови не тільки між фахівцями та обивателями. Цей термін означає схильність шукати інформацію, яка підтверджує те, що нам уже відомо, і брати

до уваги факти, що лише посилюють пояснення, яких ми й так дотримуємося, ігноруючи дані, які суперечать тому, що ми вважаємо істиною. Усі ми так робимо, і можете бути певні, що й ви, і я, і кожен, хто колись із кимось про щось сперечався, неймовірно дратував цим інших.

Наприклад, якщо ми вважаємо, що шульги — злі (власне, звідси походить слово *sinister*¹⁶), будь-який убивця-шульга доводитиме правильність такої думки. Ці історії нам увесь час траплятимуться в новинах, бо ми самі вирішили звертати на них увагу. Жодні дані про те, наскільки більше убивць, що добре володіють правою рукою, не переконують нас у зворотному. Кожен убивця-шульга — доказ, протилежний випадок — виняток. Так само, якщо ви колись чули, що бостонські водії — грубіяни, наступного разу, коли туди приїдете, запам'ятаєте всіх, хто вам сигналив чи підрізав. (Для протоколу: згідно з рейтингом 2014 року транспортної компанії AutoVantage найгрубіші водії в Г'юстоні. Бостон посів п'яте місце).

У фільмі 1988 року «Людина дощу» персонаж-аутист Рей — чудовий гіперболізований приклад підтверджувального упередження. Рей — савант, чий розум працює, як комп'ютер: чоловік може дуже швидко робити складні обчислення й пам'ятає неймовірну кількість не пов'язаних між собою фактів. Але Рей через свою особливість не може вписати ці факти в належний контекст. Усе, що він пам'ятає, для нього важливіше, ніж будь-які інші факти.

Отже, коли Рей із братом мають летіти з Огайо до Каліфорнії, аутист панікує. Літаки всіх американських авіаліній колись зазнавали жахливих катастроф, і Рей пам'ятає дати та кількість жертв кожної з них. Зосереджений на цих моторошних винятках, він відмовляється від усіх рейсів. Коли його роздратований брат питає, яким авіалініям Рей довірився б, савант спокійно називає австралійську національну авіакомпанію. «Qantas, — каже він. — У Qantas не було аварій». Звісно, Qantas не здійснює внутрішніх рейсів у США, отже, Рей із братом вирушають у наземну подорож через усю країну, а це значно небезпечніше, ніж політ. Але оскільки Рей не тримає в голові базу даних моторошних автомобільних аварій, він радісно сідає в машину.

Усі ми трошки нагадуємо Рея. Зосереджуємося на даних, що підтверджують наші страхи чи живлять надії. Пам'ятаємо те, що нас

уразило, та ігноруємо менш драматичні події. А сперечаючись чи питаючи поради фахівця, більшості з нас складно відмежуватися від власних спогадів, хай як ірраціонально не було б на них зосереджуватися.

Певною мірою ця проблема стосується не інтелекту, а освіти. Люди просто не розуміють числа, ризики чи ймовірність, і мало що може зробити розмову між фахівцями та обивателями настільки дратівливою, як оця «нечисельність», як назвав її математик Джон Аллен Паулос за аналогією з неписьменністю. Людям, які думають, що літати небезпечно, ніколи не буде достатньо вдалих приземлень, щоб позбутися страху катастрофи. «Якщо показати ці величезні цифри, з яких відповідно витікає невелика ймовірність катастрофи, — писав Паулос у 2011 році, — математично неграмотні люди неминуче скажуть нелогічне “Так, але що, коли це будеш саме ти?” і потім ще киватимуть із розумним виглядом, наче щойно знищили ваш аргумент із глибоким знанням теми¹⁷».

Що тільки люди не придумують, наводячи оцей аргумент про «але що, коли саме я й буду цим нещасним випадком?». У 1970-х я поїхав до дядька в село в Греції. Він був сильним, спортивним чоловіком, але страшенно боявся літати, і саме це заважало йому поїхати в Лондон на лікування серйозної хвороби. Мій батько намагався його переконати фаталістичними словами, що кожному свій час полишити цю землю і його час іще не настав. Дядько, як і багато інших людей, що бояться літати, заперечив: «Так, але що як настав час *пілота*?».

Ніхто не раціональний на сто відсотків, і більшість із нас боїться ситуацій, коли ми ні на що не можемо вплинути. Мій дядько був неосвіченим чоловіком, народженим у кінці XIX століття. Я — освічена людина XXI століття з непоганим розумінням статистики та історії, але не набагато краще почуваюся під час тих нічних польотів, коли тримався за крісло лайнера на підході до Провіденсу. У такі миті я намагаюся думати про тисячі літаків, які приземляються по всьому світу, і неймовірно маленький шанс, що саме мій літак витягне нещасливий лотерейний білет. Зазвичай мені це абсолютно не вдається: усі рейси, які безпечно приземляються від Ванкувера до Йоганнесбурга, не мають жодного стосунку до мене, коли я хапаюся за бильця сидіння, поки літак ковзає над дахами Род-Айленду.

Письменник-фантаст і лікар Майкл Крайтон¹⁸ наводив приклад виникнення епідемії СНІДу на початку 1980-х, щоб показати, наскільки часто люди переконані, що саме вони завжди витягнуть короткий сірничок. Про хворобу тоді мало знали, і Крайтону зателефонувала подруга за підтримкою. Натомість усе закінчилося тим, що її роздратовало наполягання лікаря на логіці:

Намагаюся пояснити ризик, бо останнім часом помітив, як мало людей справді усвідомлюють ризики, із якими стикаються. Бачу людей, які тримають удома зброю, їздять без пасків безпеки, споживають страви французької кухні, що призводить до закупорки артерій, палять цигарки і ніколи не переймаються цим. Натомість їх непокоїть СНІД. Це божевілля.

— Еллен, ти переживаєш про те, що можеш померти в автокатастрофі?

— Ні, ніколи.

— Хвилюєшся, що тебе можуть убити?

— Ні.

— Ну, значно ймовірніше, що ти загинеш в автокатастрофі або що тебе вб'є незнайомець, ніж те, що заразишся СНІДом.

— Дуже тобі дякую, — сказала Еллен. Вона була роздратована. — Я така рада, що тобі зателефонувала. Ти мене дуже заспокоїв, Майкле¹⁹.

Років через десять про СНІД стало відомо більше й істерика стихла. Проте пізніше нові ризики для здоров'я на зразок вірусу Еболи, атипової пневмонії та інших рідкісних захворювань призводили до таких самих ірраціональних реакцій серед безлічі американців, які більше переймалися екзотичними хворобами, ніж розмовами по мобільному за кермом, будучи нетверезими.

Зауважте, що це упередження майже ніколи не працює у зворотному напрямку. Мало хто переконаний у тому, що він виняток у позитивному сенсі. Ми купуємо лотерейний білет, на мить фантазуємо про виграш, а потім кладемо той папірець у кишеню й забуваємо про нього. Ніхто не біжить наступного дня з лотерейним білетом до автодилера чи ріелтора.

Ми більш схильні до ірраціонального страху, ніж до такого самого оптимізму, тому що підтверджувальне упередження — це свого роду

механізм виживання. Добре приходить і йде, але смерть — це вже назавжди. Мозок не надто переймається тими, хто пережив політ чи для кого безслідно минув секс на одну ніч: вони — це не ви. Ваше мислення, працюючи з обмеженими та помилковими даними, намагається виконувати свою функцію: мінімізувати всі ризики, якими малоймовірними вони не були б. Долаючи підтверджувальне упередження, ми намагаємося, послуговуючись сленгом програміста, виправити основну функцію — фічу, а не баг людського мислення.

Неважливо, чи йдеться про смертельну небезпеку, чи про буденні питання, але підтверджувальне упередження працює, бо люди покладаються на вже відомі їм речі. Неможливо підійти до розв'язання проблеми, відкинувши всі попередні знання. Пам'ять так не влаштована: більше того, навряд ефективно було б прокидатися щоранку й намагатись досягнути все заново.

Науковці весь час намагаються боротись із підтверджувальним упередженням як із власним професійним прокляттям. Вони також змушені робити певні припущення, щоб організувати експерименти чи розв'язати задачі, а це своєю чергою означає, що дослідники неминуче приносять у нові проекти багаж своїх знань. Науковці весь час мають керуватися власними здогадками та інтуїцією, як і решта з нас, бо надто витратно було б для дослідницької програми починати з припущення, що ніхто нічого не знає і нічого ніколи не існувало²⁰. Робити перед тим, як думати — це поширена проблема будь-якого ретельного дослідження: зрештою, як знати, що шукати, коли ми ще нічого не знайшли²¹?

Дослідники рано вчаться розпізнавати цю дилему, але їм не завжди вдається з нею впоратися. Підтверджувальне упередження може спантеличити навіть найдосвідченіших фахівців. Лікарі, наприклад, можуть зациклитися на певному діагнозі й шукати в пацієнта відповідні симптоми, ігноруючи ознаки іншого захворювання. (Доктор Хаус, діагност із відомого однойменного серіалу, казав своїм інтернам: «Це *ніколи* не вовчак», що, звісно, закінчилося серією, де найбільш зарозумілий лікар у світі не зміг визначити цю хворобу). Попри те, що кожен дослідник увесь час чує: «негативний результат — також результат», ніхто не хоче усвідомити, що всі припущення розвіялися порохом.

Саме так, наприклад, пішло шкереберть дослідження 2014 року, присвячене ставленню до геїв. Студент заявив, що знайшов беззаперечні докази того, що коли опоненти одностатевих шлюбів обговорювали це питання з власне геями, то були більш схильні змінити свою думку. Такі результати засвідчив викладач Колумбійського університету, що підписався під дослідженням як співавтор. Це був визначний результат, який по суті підводив до висновку, що притомних людей можна переконати перестати бути гомофобами.

Єдина проблема була в тому, що молодий амбітний дослідник підтасував дані. Дискусій, які він начебто проводив, ніколи не було. Коли це з'ясували інші науковці й забили тривогу, викладач Колумбійського університету відкликав статтю. Студент, якого чекало яскраве майбутнє на кафедрі Принстона, утратив роботу.

Чому ж викладачі та рецензенти, які мали слідкувати за студентом, відразу не помітили шахрайства? Через підтверджувальне упередження. Як пізніше писала журналістка Марія Коннікова в *New Yorker*, науковий керівник того студента зауважив, що останньому хотілося вірити таким результатам. Він та інші науковці *хотіли*, щоб результати виявилися правдивими, а тому були менш схильні піддавати сумнівам методологію, що дала такі відповіді. «Коротко кажучи, підтверджувальне упередження, яке набирає особливу силу, коли йдеться про суспільні питання, могло підштовхнути науковців не помітити сумнівність дослідження», — писала Коннікова в огляді цієї справи²². Звісно, саме ентузіазм щодо теми дослідження зробив його таким популярним, бо науковці, сподіваючись продовжити працювати над нею, виявили шахрайство лише тоді, коли заглибились у деталі статті, яка вже начебто дійшла бажаного висновку.

Саме тому вчені за можливості не раз повторюють експерименти, а потім віддають свої результати на рецензування іншим науковцям. Процес рецензування (якщо він ефективний) закликає колег фахівця поводитися як суворі, хоч і з добрими намірами, адвокати диявола. Зазвичай має місце «подвійне сліпе» рецензування, а це значить, що дослідник і рецензенти анонімні. Так робиться, щоб запобігти особистим чи інституційним упередженням.

Це неоцінений процес. Навіть найчесніший і найсвідоміший науковець чи дослідник потребує перевірки від менш залученої в результат проекту людини. Пропозиція книжки, яку ви зараз читаете, теж пройшла рецензування: це не означає, що науковці, які її читали, з нею погоджуються, але їх попросили розглянути наведені аргументи й висловити свої заперечення чи поради. Рецензентами частіше бувають старші експерти, бо вмінно знайти докази, що суперечать чи піддають сумніву гіпотезу, треба довго вчитися. Науковці та дослідники намагаються опанувати цю головну навичку протягом тривалого часу.

Такі рецензії невидимі звичайним людям, бо їх дають до публікації фінального продукту. Громадськість дізнається про цей процес, лише коли щось іде не так; а якщо виникають проблеми з рецензуванням, може посипатись усе. Увесь процес, що мав би перевірити якість дослідження, може перетворитися на фальшивку, взаємну похвалу, зведення рахунків, фаворитизм і на всю ту негідну поведінку, властиву людям. У випадку із дослідженням ставлення до гей-шлюбів система спрацювала і шахрайство викрили, але вже після публікації статті.

Проте в сучасному неакадемічному світі аргументи та обговорення не підлягають зовнішньому рецензуванню. Факти подаються так, як людям зручно. У такий спосіб підтверджувальне упередження робить спроби притомних суперечок виснажливими, бо веде до *беззаперечних* аргументів і теорій. Сама суть підтверджувального упередження в тому, щоб відкинути всі суперечливі докази, бо *мій* аргумент завжди є правилом, а *ваш* — це помилка або виняток. Із такою логікою неможливо сперечатися, бо люди вважають, що ніколи не помиляються.

Ще одна проблема полягає в тому, що звичайні люди ніколи не знали основ наукового методу або забули про них. Це набір кроків, що ведуть від загального питання до гіпотези, тестування та аналізу. І хоча люди зазвичай використовують слово «доказ», вони схильні мати на увазі «те, що я вважаю правдою», а не «те, що було перевірено на правдивість за загальноприйнятими правилами».

Звісно, тут уже звичайні люди можуть почати опиратися цим інтелектуальним витребенькам. Нащо пересічній людині вся ця

наукова свідомість? Завжди існує здоровий глузд. Чому ж його недостатньо?

Звичайним людям справді в більшості випадків не потрібний цей науковий апарат. У буденних справах здоровий глузд дійсно корисніший, ніж зайві складні пояснення. Наприклад, нам не треба знати точну швидкість, із якою може їхати машина в зливу, не втрачаючи контакту з дорогою. Десь є математична формула, яка дасть точну відповідь, але здорового глузду достатньо, щоб пригальмувати в погану погоду.

Проте коли йдеться про розв'язування складніших питань, здорового глузду недостатньо. Він не може легко впоратися з питаннями причин і наслідків, суті доказів і статистичної частоти. Багато з найзаплутаніших питань для дослідження часто мають відповіді, що суперечать інтуїції та здоровому глузду. (Зрештою, можна згадати спостереження, згідно з яким раніше люди вважали, ніби Сонце обертається навколо Землі, а не навпаки). Прості знаряддя здорового глузду можуть нам зрадити й призвести до великих і малих помилок. Саме тому обивателі та фахівці так часто не знаходять спільної мови, навіть коли йдеться про буденні речі на зразок забобонів і народної мудрості.

Забобони, пересуди й теорії змови

Забобони — це класичні приклади підтверджувального упередження та беззаперечних аргументів. Багато з них усе-таки на чомусь базуються. Так, не ходити під драбиною — це забобон, але проходити під нею справді небезпечно. Чи буде вам увесь день не щастити від того, що ви дратуєте маляра й ходите під драбиною — питання інше, але так робити — це просто тупість.

Забобони особливо вразливі перед підтверджувальним упередженням, і вони так довго живуть, бо здоровий глузд і підтверджувальне упередження часом одне одного живлять. Чи справді чорні коти приносять нещастя? Коти (чорні та інші) від природи схильні плутатися під ногами, але, можливо, ми запам'ятали лише чорних тварин, через яких перечіпалися. Я живу з милою чорною кицькою на ім'я Карла й можу засвідчити, що вона час від часу справді небезпечна для мого пересування сходами. Забобонна людина

закиває ствердно: для неї немає значення, що Карла — єдина кицька в домі й що власники інших котів теж перечіпалися через своїх домашніх улюбленців.

Проте найбільш вражаючі випадки підтверджувального упередження — це не забобони невігласів, а теорії змови освічених і розумних людей. На відміну від простих забобонів, теорії змови страшенно складні. Звісно, щоб вигадати справді цікаву теорію змови, треба бути досить розумним, бо це явище вищої складності. Теорії змови вимагають серйозних інтелектуальних зусиль як від тих, хто їх просуває, так і від тих, хто намагається їх заперечити. Забобони розвіяти досить легко. Будь-який статист може довести, що моя кицька, імовірно, для пересування сходами не більш небезпечна, ніж решта котів. Крім того, інтуїтивно ми й так це розуміємо, тому забобони — це переважно не більше ніж невинна звичка.

Натомість теорії змови хвилюють своєю неймовірною складністю. Прихильники цих теорій маніпулюють усіма доказами, намагаючись уписати їх у свою концепцію. Ба гірше — *відсутність* доказів для таких людей ще більше підтверджує їхню теорію. Зрештою, що може бути кращою ознакою ефективної змови, ніж те, що немає жодних слідів того, що вона існує? Факти, їх відсутність і те, що вони суперечать один одному — усе слугує доказами. Ніщо не може піддати сумніву віру в теорію змови.

Подібні складні пояснення порушують відомий принцип «бритви Оккама», названий на честь середньовічного монаха, який просував ідею про те, що у всіх випадках треба завжди починати з найпростішого. Слід рухатися від простих пояснень до складних (якщо вони потрібні). Це твердження ще називають принципом простоти, маючи на увазі, що, імовірно, правильним буде пояснення, яке вимагає найменшої кількості складних логічних висновків і непевних припущень.

Уявімо, наприклад, що із сусідньої кімнати почувся шум, потім хтось вилаявся. Біжимо туди й бачимо чоловіка, що тримається за ногу і стрибає скривившись. На підлозі валяється пустий ящик і побиті пляшки пива. Що сталося?

Більшість із нас просто припустить, що чоловік упустив ящик на підлогу, ударив ногу й вилаявся. Нам уже доводилося чути звук

падіння, і ми бачили, як люди лаються, коли забилися. Ми непогано уявляємо, який вигляд мають люди, коли їм боляче — чоловіку, очевидно, болить. Швидко, без зайвих припущень, знаходимо прибуткове пояснення. Воно може бути неповним, але це перший крок на основі наявних доказів.

Утім, стривайте. Може, той чоловік алкоголік і лається, бо злиться через те, що не втримав ящик і розлив пиво. А може, він виступає за тверезість і сам гепнув пиво об підлогу, проклинаючи його мерзенне існування. Існує ймовірність, що той чоловік тримається за ногу й стрибає, бо походить із малознаного племені у віддаленій канадській Арктиці, де обличчя людей увесь час закриті капюшонами, тому вони виражають смуток (або радість чи злість), тримаючись за ногу й стрибаючи. А може, то іноземець, який думає, що певні лайливі англосаксонські слова насправді означають: «Допоможіть, я упустив ящик пива собі на ногу».

Ось де нам знадобиться принцип простоти. Будь-яке із цих дивних і дуже малоймовірних припущень може виявитися правдою, але було б нерозумно відразу починати з надто складних теорій, коли в нас є зрозуміліше та прибутніше пояснення, яке не треба довго шукати. Ми не маємо жодного уявлення, чи цей чоловік тверезий, чи п'яний, чи він із Канади, чи з Клівленда і чи англійська є його рідною мовою. Звісно, можна з'ясовувати, чи котресь із цих припущень правдиве, але починати з таких гіпотез суперечило б законами логіки та людського досвіду.

Якщо теорії змови настільки складні й сміховинні, то чому ж до них так тягне людей у багатьох суспільствах? Це правда: теорії змови є й були дуже популярними протягом століть. Сучасна Америка не виняток. Так, у 1970-х письменник Роберт Ладлам управлявся в створенні подібних теорій змов у своїй суперпопулярній серії романів, включно з романом про змову політичних убивць, які знищили президента Франкліна Рузвельта. («Стривайте, — скажете ви, — але ж Рузвельта не вбивали». *Авжеж*). Ладлам продав мільйони книжок і придумав суперубивцю Джейсона Борна, який був головним героєм цілої низки прибуткових фільмів у ХХІ столітті. Книжки, фільми й телешоу про теорії змови — від «Маньчжурського кандидата» в 1960-х

до серіалу «Цілком таємно», знятого через тридцять років — мали мільйони прихильників.

У сучасній американській політиці теорій змов більш ніж достатньо. Президент Обама — мусульманин під прикриттям, народжений в Африці. Президент Буш причетний до теракту 11 вересня. Королева Англії — наркодилерка. Уряд США розпилює літаками в повітрі хімікати, щоб керувати розумом людей. Євреї контролюють усе, крім того, що контролюють вихідці із Саудівської Аравії та швейцарські банкіри.

Одна з причин, чому нам усім так подобаються якісні конспірологічні трилери, полягає в тому, що вони звертаються до нашого почуття героїзму. Смілива людина проти величної змови, сили зла проти простої людини — цей сюжет старий, як і самі легенди про героїв. В американській культурі особливо популярна ідея про здібного любителя (на противагу експертам та еліті), який здатен перехитрити цілі уряди чи навіть більші організації й здобути перемогу. Джеймс Бонд не боровся проти суперзмовницької організації Spectre, аж поки британський письменник Ян Флемінг, коли його романи стали рухатись у напрямку Голлівуду й американської аудиторії, не зрозумів, що головному героєві треба протистояти чомусь більшому, аніж просто комунізм.

Проте важливіше та дотичніше до теми смерті фаховості те, що теорії змови глибоко приваблюють людей, яким важко зрозуміти складний світ і які не мають терпіння на менш драматичні пояснення. Подібні теорії також апелюють до надмірної самовпевненості: є люди, які радше повірять у складну нісенітницю, аніж приймуть той факт, що не здатні чогось зрозуміти або що якісь питання поза межами їхніх розумових здібностей чи навіть є наслідком їхніх дій.

Теорії змови — це також спосіб для деяких людей уписати події, що їх лякають, у певний контекст і надати їм якогось значення. Без притомного пояснення того, чому з невинними трапляються жахливі речі, ці люди були б змушені прийняти такі ситуації просто як випадкову жорстокість байдужого всесвіту чи неосяжного божества. Це страшне відчуття. Такі думки можуть навіть викликати екзистенційний відчай, який, наприклад, змушує героя класичного роману XIX століття «Брати Карамазови» зробити знамениту заяву:

«Якщо страждання дітей пішли на поповнення суми страждань, що була необхідна для купівлі істини, то я стверджую заздалегідь, що вся істина не варта такої ціни».

Єдиний вихід із цієї дилеми — уявити світ, у якому в усіх проблемах винні впливові люди, що могли б запобігти стражданням. У такому світі невиліковна хвороба коханої людини — це не природна подія, а наслідок лиходійства промисловості чи уряду. Якщо стала відомою жахлива поведінка знаменитості, то це не доказ того, що той, ким ми захоплювалися, виявився поганим, а спланований наклеп на улюбленого героя. Навіть поразка нашої спортивної команди може виявитися змовою. («Я не хочу, аби Buffalo Bills виграли суперкубок, — каже головний злодій у «Цілком таємно» в серії 1996 року. — Поки я живий, цього не станеться»). Хай про що йдеться, завжди винен *хтось*, бо інакше лишалося б звинувачувати тільки Господа, чистий випадок чи самих себе.

Так само, як окремі люди, стикаючись із горем чи незрозумілими ситуаціями, шукають причин цього там, де їх немає, і суспільства тяжіють до неймовірних теорій, коли ціла держава потрапляє в біду. Теорії змови та їхня аргументація, як зауважив канадський письменник Джонатан Кей, особливо заспокоюють «суспільства, які пережили епічну колективну травму. У підсумку мільйони людей шукають відповіді на одвічне питання: чому щось погане трапляється з хорошими людьми?²³». Саме тому був сплеск популярності теорій змов після Першої світової війни, революції в Росії, убивства Джона Кеннеді, терактів у вересні 2001 року та інших історичних подій.

Сьогодні теорії змови — це переважно реакції на економічні та соціальні зрушення, пов'язані з глобалізацією (раніше вони були пов'язані з наслідками війни та швидкою індустріалізацією в 1920-х та 1930-х). Теорії змови справді перешкоджають контакту експертів із громадськістю: наприклад, приблизно 30 відсотків американців думають, що «таємна еліта, яка прагне глобалізації, змовилася, щоб управляти світом», а 15 відсотків переконані, що медіа чи уряд на телебаченні застосовують спеціальні технології для контролю думок глядачів. (Ще 15 відсотків не впевнені щодо цього питання). Майже половина респондентів вважає або принаймні припускає можливість, що принцесу Великої Британії Діану було вбито. «Із такими цифрами,

— зауважує Кей, — нам не доводиться говорити про теорії змови як про рідкісний феномен, що не має значного впливу на громадський сектор і культурні цінності».

Теорії змови небезпечні. У найгірших випадках вони призводять до паніки й страждань невинних людей. Так, на початку 1980-х Сполучені Штати накрила хвиля істерики, коли багато батьків були переконані, що в дитячих садках діють сатанинські секс-культи. Фальшиві «фахівці» піддавали жару, інтерпретуючи будь-яку фразу дитини як підтвердження найдивніших видів насильства. Звісно, насильство щодо дітей існує, але така грандіозна теорія, що, імовірно, відображала страхи та почуття провини батьків, які працюють, заповонила думки американців і завдала непоправної шкоди життю багатьох людей, тимчасово закривши собою кращі підходи до розв'язання дійсно наявної, але набагато обмеженішої проблеми²⁴.

Якщо підтверджувальне упередження подолати складно, то теорію змови — просто неможливо. Навряд чи людину, яка думає, що нафтові компанії не дають вийти на ринок машині, яка їздить на водоростях, уразить ваш новенький Пріус чи Вольт. (На ці енергоефективні машини промислові барони дали добро). Люди, які переконані, що тіла інопланетян зберігаються в Зоні 51²⁵, не змінять свою думку, навіть якщо відвідають цю базу. (Бачте, лабораторія з дослідження інопланетян, мабуть, у підземеллі).

Жвава суперечка з прихильниками теорії змови не лише безнадійна, а й небезпечна: не рекомендую її починати. Безкінечне перебирання нісенітниць виснажить навіть найнаполегливішого вчителя. Теорії змови — це останній бастион у бою з фаховістю, бо, звісно, будь-який експерт, що суперечить їм, — *ipso facto* частина змови. Джеф Рунер колись писав:

*Треба пам'ятати, що люди, які охоче підписуються під теоріями змови, уже бояться, що існують незмірні, потужні сили, які зловісно об'єдналися проти значущих для них сфер життя. Будь-яке заперечення такої загрози по суті збільшує її силу і ймовірність того, що змову не викриють*²⁶.

Нікому не побажаєш брати участь у такій розмові.

На щастя, подібні масштабні випадки ірраціональності досить рідкісні. Проте частіше та більш прозаїчне небажання сприймати

поради фахівців також базується на популістичній недовірі до людей, що вважаються розумнішим чи освіченішими, ніж пересічні громадяни. Шкода від цього може бути не така драматична, але не менш відчутна.

Стереотипи та узагальнення

«Ну не можна так узагальнювати!» Дуже ймовірно, що ви це почуєте навіть під час досить м'якої дискусії. Людям не подобаються узагальнення — хлопчики *такі*, дівчатка *інші*, — бо всім хочеться вірити, що ми унікальні й що нас не можна отак просто посортувати. Проте більшість людей, виступаючи проти цього, має на увазі не відмову від узагальнення загалом, а те, що не варто поширювати *стереотипи*, а це вже інше питання. Проблема в тому, що в буденному спілкуванні люди часто не розуміють різниці між стереотипами та узагальненнями, і це призводить до того, що розмова між фахівцями та обивателями стає особливо важкою та виснажливою. (Розумію, що я тут узагальнюю. Але потерпіть уже мене).

Різниця має значення. Стереотипи — це огидна суспільна звичка, а от узагальнення лежить в основі всіх наук. Узагальнення — це ствердження ймовірності на основі реальних фактів. Не пояснення, і це також відрізняє узагальнення від стереотипів. Узагальнення можна виміряти та перевірити. Часом воно здатне допомогти встановити причини та наслідки, а іноді на базі спостережень можна навіть вивести теорію чи закон, який за певних обставин завжди буде правдивим.

Наприклад, казати, що китайці здебільшого нижчі за американців, — це узагальнення. Таке твердження може бути правдою чи неправдою. Люди, що сприймають це за стереотип, відразу кинуться шукати винятки, і дискусія швидко піде під укіс: «Я думаю, що китайці нижчі за американців». — «Ну не можна так узагальнювати! Китаєць-баскетболіст Яо Мін на зріст вище двох метрів!»

Утім, існування надзвичайно високого китайського баскетболіста нічого не доводить. Це питання можна з'ясувати, лише якщо виміряти людей у США та в Китаї і визначити, наскільки часто таке твердження

правдиве. Якщо справді загалом китайці нижчі, ніж американці, то ми з'ясували лише те, що існує достатня кількість таких випадків і не буде хибним стверджувати, що це загальне правило, проте не без винятків.

Після узагальнення здійснюється важка робота, щоб пояснити, чому американці вищі за китайців. Це генетично обумовлено? Чи це наслідок відмінного харчування? А може, екологічні чинники? На ці питання існують відповіді, але хай якими вони не були б, казати про тенденцію, що американці вищі, ніж китайці, не буде неправдою, скільки приголомшливих винятків не вдалося б знайти.

Проте говорити, що всі китайці низького зросту, — це стереотип. Головна відмінність стереотипів полягає в тому, що вони не пройдуть фактичну перевірку. Стереотип не витримає перевірки реальністю: ігноруючи всі винятки, він покладається на підтверджувальне упередження. (Расисти прекрасно опанували такий спосіб дискусії: «усі румуни злодії, крім однієї пані, з якою я працюю, але вона просто інша»). Стереотипи — це не *передбачення*: вони базуються на вже зроблених *висновках*.

Складніше стає, коли узагальнення негативні або ґрунтуються на суперечливих критеріях. Навряд хтось може заперечувати узагальнення про зріст: це легко виміряти в загальноприйнятий спосіб. Крім того, ми не вкладаємо в зріст морального чи політичного підтексту. «А ти високий», — каже фатальна жінка детективу Філіпу Марлоу в романі 1939 року «Глибокий сон». «Я не хотів», — відказує той. Це кумедно, бо відомо, що ми не контролюємо власний зріст і не маємо за нього вибачатися.

Негативні узагальнення можуть, проте, спричинити конфлікт, особливо якщо вони базуються на суперечливих визначеннях. Так, твердження, що росіяни більш корумповані, ніж норвежці, правдиве, але лише за умови, що ми маємо на увазі одне й те саме визначення корупції. У розумінні Заходу Росія наскрізь заражена корупцією, але водночас цілком доречно заперечити: те, що в певних країнах називають корупцією, в інших може просто означати надання переваг. Саме тому узагальнення треба формулювати якомога уважніше, бо саме вони стануть основою майбутнього дослідження проблеми. Існує цілком очевидна різниця між твердженнями «росіяни, що обіймають

державні посади, більш схильні порушувати встановлені правила співпраці з урядом, ніж норвежці на ідентичних посадах» та «росіяни корумпованіші за норвежців».

Застосувавши такі вузькі фільтри, отримуємо значно менш категоричне твердження, що піддається перевірці. Знову ж таки, невідомо, чому таке твердження правдиве. Єдине, що ми знаємо, — це те, що коли застосовувати однакові критерії (тобто коли спостерігати за тим, як чиновники з Росії та Норвегії здійснюють ті самі процедури достатню кількість разів), ми з'ясуємо певні закономірності. Можливо, російські закони застарілі і їх не може дотримуватися навіть найчесніший чиновник. (Звісно, таке припущення трохи притягнуте за вуха, але й у цьому є частка правди, і цей аргумент досить часто наводять самі росіяни). Ось де знадобиться глибше дослідження: з'ясувавши, *що* відбувається, треба дати відповідь на питання «*чому?*».

Звісно, у буденних розмовах це все не має великого значення. Такі судження можуть бути правдою в певному вузькому сенсі, але кому подобається слухати те, що поза контекстом звучить як надто різкі заяви? Розмови серед звичайних людей, а також між ними та фахівцями ускладнюються, коли виникають емоції та йдеться про те, що загалом є правдою, але не в усіх випадках і не за будь-яких обставин.

Тож однією з найважливіших рис фахівця є здатність зберігати здоровий глузд навіть у найбільш суперечливих питаннях. Професіонали мають ставитися до всього — від раку до ядерної війни — як до питань, які треба розв'язати спокійно та об'єктивно. Таке відсторонення від теми уможливорює справжню дискусію та зважання на альтернативи й дає змогу побороти емоції, включно зі страхом, який веде до упереджень. Це, звісно, нелегко, але інакше розмова буде не лише важкою, а часом і вибуховою.

Якщо я почуваюся добре, то й ви в порядку — якимось так

Нашу здатність до обміну інформацією пошкоджують й інші соціальні та психологічні явища. Хай як ми не потерпаємо від підтверджувального упередження чи важкої руки ефекту Даннінга—Крюгера, нам усе-таки не подобається казати людям, що вони

помиляються, і ми цим переймаємося. (Принаймні говоримо не в обличчя). Через те, що ми насолоджуємося природним відчуттям правоти, нам дещо незручно захищати власну фаховість. І загалом складно відділити інформацію (помилкову чи ні), на якій базуються наші політичні та соціальні погляди, від власного образу та уявлень про себе.

Наприклад, у дослідженні 2014 року з'ясувалася цікава обставина: люди будь-якою ціною даватимуть одне одному слово й усі думки сприйматимуть на рівних, навіть якщо всі учасники розмови знають, що існують значні відмінності між рівнем їхньої компетентності. Автори дослідження (із Китаю, Ірану та Данії) припускають, що це «упередження рівності», властиве людям через бажання бути частиною групи. Науковці з'ясували, що коли двоє осіб часто щось обговорюють і разом вирішують (а встановлення зв'язку між учасниками було головною частиною експерименту), то найменш компетентні люди більше захищали власні погляди, ніж варто було б від них очікувати, а компетентніші учасники розмови відступали перед такими поглядами, навіть якщо вони були відверто хибними²⁷.

Спершу це видається просто хорошими манерами та прагненням до прийняття іншими. Кожна зі сторін бажала лишатися важливою одна для одної й не хотіла ризикувати стосунками. Менш компетентні учасники не хотіли, щоб їх уважали погано поінформованими або тими, хто помиляється: вони прагнули поваги та участі в розмові. Тим часом компетентніші учасники не хотіли віддалятися від інших, увесь час маючи рацію.

Це непоганий спосіб приємно провести вечір, але нікудишній шлях для ухвалення рішень. Як зауважив науковий кореспондент Washington Post Кріс Муні, подібна соціальна поведінка може полегшити людські стосунки, але така практика насправді шкідлива, коли йдеться про факти. «Це дослідження, — писав він, — підкреслило, що ми маємо більше визнавати, поважати фахівців і дослухатися до них. Але крім того воно показує, наскільки ми пов'язані між собою та з'єднані колективними правилами через те, що колись еволюціонували в соціальні групи, і це доходить до абсурду, коли йдеться про визнання та прийняття незручної істини²⁸».

Чому ж люди не можуть просто змиритися з відмінностями в рівні знань і компетентності? Це недоречне питання, бо фактично воно означає: «Чому люди не змиряються з тим, що інші розумніші за них?». (Або навпаки: «Чому розумні люди просто не пояснять, що інші тупіші за них?»). Правда в тому, що соціальна невпевненість властива як розумним, так і дурним. Усім нам хочеться подобатись іншим.

Так само мало кому хочеться не розуміти суті розмови, особливо тоді, коли у відкритому доступі є стільки інформації. Соціальний тиск завжди спокушав навіть розумних, освічених людей прикидатися, що вони знають більше, ніж насправді. Ця спокуса в інформаційну добу стала ще сильнішою. Письменник Карл Таро Грінфілд описав цю тривогу в роздумах про те, чому люди намагаються «вдавати культурну грамотність».

Ми нині відчуваємо постійний тиск, щоб увесь час знати достатньо, інакше нас викриють як культурно неграмотних. Це робиться, щоб пережити презентацію, робочу нараду, розмову на офісній кухні, вечірку, щоб постити, твітити, чатитися, коментувати й переписуватися так, наче ми справді бачили, читали, дивились і слухали. Загрузаючи в тисячах гігабайтів, нам важливо не дійсно спожити цей контент самим, а просто знати, що він існує, і мати щодо нього власну думку, щоб могли про це поговорити. Ми підійшли на небезпечну відстань до формування попури зі знань, яке насправді є новою моделлю відсутності будь-яких знань²⁹.

Люди проглядають заголовки статей і поширюють їх у соцмережах, не читаючи. Ми хочемо, щоб інші вважали нас розумними й обізнаними, і вдаємо це, як тільки можемо.

Наче цього мало, усе ускладнюється ще й політикою. Політичні погляди як серед звичайних людей, так і серед фахівців сформовані так само, як підтверджувальне упередження. Річ у тому, що погляди на політику та інші суб'єктивні питання важче похитнути, бо політичні позиції ґрунтуються на нашому образі й найзаповітніших поглядах на те, ким ми є в житті.

Як писала Коннікова, вивчаючи фальшиве дослідження одностатевих шлюбів, підтверджувальне упередження ймовірніше призведе до «стабільно хибних поглядів», якщо воно стосується

питань, тісно пов'язаних із нашими уявленнями про себе. Саме такі погляди не терплять заперечень і саме їх ми будемо захищати попри все, як пояснював Даннінг:

Деякі з наших найупертіших хибних уявлень постають не з примітивних дитячих поглядів чи необережних помилок, а із самих цінностей і філософії, що визначають те, ким ми є в житті. Кожен із нас має певні базові погляди: твердження про себе, ідеї соціального порядку. Оце не можна чіпати, бо це поставить під сумнів нашу самооцінність.

Інакше кажучи, наші погляди можуть багато сказати про те, як ми бачимо самих себе. Ми здатні змиритися, що помиляємось у тому, як називається пташка, яку щойно бачили у дворі, або хто перший здійснив навколосвітню подорож, але не можемо прийняти, що помиляємось щодо тверджень і фактів, на які покладаємось, ухваляючи рішення щодо власного життя.

Візьмімо, наприклад, досить часту американську розмову за кухонним столом — причини безробіття. Жодне інтелектуальне питання не зрівняється з обговоренням цієї проблеми серед будь-якої групи звичайних людей: цю розмову терзатимуть стереотипи, підтверджувальне упередження, напівправа та статистична неграмотність.

Візьмімо людину, яка твердо переконана, як і багато американців, що безробітні просто ледачі, а соціальна допомога навіть заохочує лінощі. Як і безліч інших прикладів підтверджувального упередження, такі погляди базуються на власному досвіді. Можливо, ця людина все життя не мала проблем із працевлаштуванням або знає когось, хто дійсно уникає роботи. Будь-яке оголошення «Шукаємо працівників» підтверджувальне упередження зауважить і ретельно зафіксує як ще один доказ лінощів безробітних. Сторінка з оголошеннями про вакансії або хронічно безвідповідальний племінник є беззаперечними доказами, що безробіття — це проблема особистості, а не питання, яке вимагає втручання уряду.

А тепер уявімо іншу людину за столом, яка вважає, що сама суть американської економіки заганяє людей у безробіття. І такі погляди теж ґрунтуються на власному досвіді. Ця людина може когось знати, хто кудись переїхав, щоб працювати над стартапом, справа

завалилася, і він тепер далеко від дому без грошей. Або можна згадати людину, яку несправедливо звільнило некомпетентне чи корумповане керівництво. Будь-яке корпоративне скорочення, будь-який начальник-сексист чи расист і всі компанії, що зазнали краху, будуть доказами, що система працює проти невинних людей, які ніколи не бажали бути безробітними. Соціальна допомога з безробіття — це не субсидія неробству, а єдина річ, що не дає чесній людині пропасти.

Можна сперечатися про те, наскільки кожна із цих позицій відповідає дійсності, але згадані двоє людей (зауважте, вони навмисне тут карикатурно зображені) цього робити не будуть. Беззаперечно, *деяких* осіб виплати по безробіттю справді не заохочують шукати роботу. Також не можна заперечити, що *деякі* корпорації дійсно нещадно ставилися до своїх працівників, для яких виплати по безробіттю — тимчасова й вимушена міра. Про це можна говорити вічно, бо й Працьовитий з одного боку барикад, і Милосердний з іншого можуть наводити завжди правдиві й переконливі приклади, ретельно збережені їхнім підтверджувальним упередженням.

У цій суперечці неможливо перемогти, бо зрештою не буде відповідей, які задовольнять усіх. Обиватель хоче чіткої відповіді від фахівців, а її отримати неможливо, бо відповідь не єдина, їх багато, і вони залежать від певних обставин. У яких випадках виплати заохочують лінощі? Як часто і на який період людей звільняють із роботи проти їхньої волі? У цій широкій проблемі є нюанси, які стають у пригоді в питаннях, де йдеться про наш образ. Не здатна побачити власні упередження, більшість людей доводитиме одне одного до божевілля, сперечаючись замість того, щоб прийняти відповіді, які суперечать їхнім поглядам на ситуацію. Соціальний психолог Джонатан Гайдт влучно підсумував таку ситуацію, спостерігаючи, як факти суперечать нашим цінностям: «майже кожен знаходить спосіб лишитися при власних цінностях і заперечити докази³⁰».

Така тенденція насправді настільки потужна, що велика кількість людей радше пристрелить посланця, аніж згодиться почути те, що їм не подобається. Так, у дослідженні 2015 року вивчали реакції лібералів і консерваторів на певні новини й з'ясували, що «консерватори не беруть до уваги наукові теорії, які суперечать

їхньому світогляду, тоді як ліберали чинять так само³¹». Ще більше бентежить відкриття, що навіть коли йдеться про наукові дослідження, які змушують сумніватися в певних поглядах, як ліберали, так і консерватори ставили під сумнів *науку*, а не власні думки. «Навіть читання про ці поляризовані теми, — зауважив один із авторів, — уже має негативний вплив на те, як люди ставляться до науки».

Саме тому, як ітиметься далі в цій книжці, єдиний шлях розв'язати ці суперечки щодо політичних рішень полягає в тому, щоб перенести їх із площини досліджень на політичну арену та в царину демократичного вибору. Якщо демократія взагалі для когось важлива, то фахівці та обивателі мають розв'язувати проблеми разом. Проте спочатку вони повинні подолати прірву, яка між ними весь час збільшується. Очевидним здається рішення підвищити рівень освіти, але в наступному розділі ми побачимо, що остання, принаймні на рівні коледжів, стала частиною проблеми.

¹³ Див. Девід Даннінг, «Усі ми впевнені ідіоти», Pacific Standard онлайн, 27 жовтня 2014 року.

¹⁴ Джастін Крюгер і Девід Даннінг, «Некомпетентні та не знають про це: як труднощі в розпізнаванні власної некомпетентності призводять до роздутої самооцінки», Journal of Personality and Social Psychology 77(6), грудень 1999, 1121–1122.

¹⁵ Даннінг, «Усі ми впевнені ідіоти».

¹⁶ Sinister (англ.) — зловісний, походить від давньофранцузького *sinistre* або латинського слова *sinister* (лівий).

¹⁷ Джон Аллен Паулос, «Нечисельність: математична неграмотність та її наслідки (Нью-Йорк: Hill and Wang, 2001), 9.

¹⁸ На українському ринку є книжки Майкла Крайтона «Парк юрського періоду» та «Загублений світ» («КМ-Букс», 2017). — Прим. ред.

¹⁹ Майкл Крайтон, «Паніка в простирадлах», Playboy, грудень 1991; збережено на MichaelCrichton.com

²⁰ У статистиці є ціла тема, присвячена цьому питанню, — Баєсовий аналіз, названий на честь англійського математика XVIII століття.

²¹ Учені, що досліджують суспільні науки, не менше за інших знають про цю проблему. Див. Чарльза Джонса «Робіть до того, як дізнаєтеся: розробка концепцій у політичних дослідженнях», American Journal of Political Science 18(1), лютий 1974 року.

²² Марія Коннікова, «Як дослідження про гей-шлюби пішло не так», New Yorker online, 22 травня 2015 року.

²³ Джонатан Кей, «Чи пішло на спад розпалювання теорій змов в інтернеті?», у виданні Марка Бауерлейна та Адама Беллоу, The State of American Mind (West Conshohocken, PA: Templeton, 2015), 138–139.

²⁴ Так, учений Росс Чейт казав, що невдала реакція на випадки 1980-х і 1990-х мала трагічні наслідки, бо громадська думка коливалася від того, щоб завжди вірити малим дітям, до

того, щоб бути дуже скептичними щодо будь-яких заяв про насильство взагалі. Та все-таки сатанинський елемент був частиною істерики, а подальші дослідження вчених та розслідування поліції не знайшли ознак таких мереж ні в дитсадках, ні в інших місцях. Див. Росс Чейт, «Історія про полювання на відьом» (Нью-Йорк: Oxford University Press, 2014).

- 25 Зона 51 (Area 51) — американський військовий полігон, підрозділ військово-повітряної бази Едвардс.
- 26 Джеф Рунер «Інструкція суперечок із тими, хто заперечує Snopes», Houston Press, 2 квітня 2014 року.
- 27 Алі Махмуді та ін., «Упередження рівності погіршує колективне ухвалення рішення в різних культурах», нотатки Національної академії наук, 24 березня 2015 року.
- 28 Кріс Муні, «Наука захищати почуття людей: чому ми прикидаємося, наче всі думки рівні», Washington Post online, 10 березня 2015 року.
- 29 Карл Таро Грінфілд, «Прикидаючись культурно грамотним», New York Times online, 24 травня 2014 року.
- 30 Процитовано в Кріса Муні, «Ліберали теж заперечують науку», Washington Post online, 28 жовтня 2014 року.
- 31 Єдиною різницею було те, що консерватори активніше реагували на дані, які суперечили їхнім поглядам, але дослідники припускають, що це тому, що «питання, які кидають виклик консерваторам, наразі більше поляризують суспільство». Автори зробили ці та наступні коментарі в прес-релізі університету Огайо, який називався «Як ліберали, так і консерватори можуть мати упередження щодо науки», 9 лютого 2015 року.

Розділ 3

ВИЩА ОСВІТА:

КЛІЄНТ ЗАВЖДИ МАЄ РАЦІЮ

Ліберальна освіта має знаходити людей, яких природа нагородила геніальністю та чеснотами і які гідні отримати й оберігати священний запас прав і свобод їхніх співгромадян.

Томас Джефферсон

Містер Бреддок: Скажи мені, будь ласка, нащо були ці чотири роки коледжу? У чому був сенс цієї важкої роботи?

Бенджамін: Ти примусив мене, батьку.

Із фільму «Випускник»

О, ці чарівні сім років

Вища освіта мала б нас вилікувати від хибного уявлення, що всі однаково розумні. На жаль, у XXI столітті поширена практика здобуття вищої освіти має зворотний ефект: велика кількість людей, які навчались у коледжі, думає, що вони освічені або навіть повноцінні науковці та експерти. Коледж — це вже не час для навчання та особистісного становлення. Натомість масовий наплив студентів у коледжі й конкуренція за їхні долари призвели до клієнтоорієнтованого середовища, у якому студенти насамперед навчаються тому, що клієнт завжди має рацію.

Перед Другою світовою війною більшість людей не закінчувала навіть школу, а вищу освіту здобували лише обрані. У ті часи в престижних університетах здебільшого навчались члени привілейованих родин, хоча іноді чоловіки (і дуже рідко жінки) могли нашкребти грошей на оплату навчання або отримати стипендію. Вища освіта була ексклюзивним досвідом, доступ до якого отримувався або через приналежність до певного соціального класу, або завдяки заслугам. Але все-таки навчання в коледжі було ознакою потенціалу

людини, а випуск — ознакою досягнення. Університетський диплом був рідкісним і виділяв фахівців і знавців серед решти суспільства.

Сьогодні ж навчання у вишах є масовим. Унаслідок такого широкого доступу до вищої освіти саме слово «коледж» утрачає свій сенс, принаймні коли йдеться про відокремлення освічених людей від решти. «Випускник коледжу» сьогодні означає що завгодно. На жаль, випускник — це не завжди «людина, що має доведене освітнє досягнення».

Критикувати американські коледжі й університети — це те саме, що нападати на їхніх викладачів, до яких належу і я. Серед студентів, які прийшли в університет за чим завгодно, окрім навчання, існує багато стереотипів про пихатих (або радикальних чи відсталих) викладачів. «Хлопчик із коледжу» — так колись старші люди прозивали молодших за віком, маючи на увазі, що освіта не замінить зрілості та мудрості.

Але ця книжка не про те, чому з коледжами все так погано. У мене сторінок забракне, щоб розповісти про це. Тут радше йтиметься про те, чому менше людей стали поважати освіту й фаховість, і про те, як коледжі та університети парадоксально стали частиною проблеми.

Я це кажу, лишаючись захисником американської системи вищої освіти, включно з вільними мистецтвами, які всі критикують. Я скористався ширшим доступом до вищої освіти у XX столітті й соціальною мобільністю, яка стала можливою завдяки цьому. Досягнення ВНЗ беззаперечні: університети в США все ще провідні виробники інтелектуального продукту у світі. Я не втрачаю віри в здатність американських вишів давати знання і випускати освічених громадян. Проте факт лишається фактом: багато американських закладів вищої освіти не здатні забезпечити власних студентів базовими знаннями і навичками, які й формують фаховість. Що ще важливіше, вишам не вдається виховати здатність *розпізнати* фаховість і продуктивно спілкуватися з експертами та спеціалістами в буденному житті. Найважливіша з інтелектуальних навичок, яка водночас опинилась під загрозою знищення в американських університетах, — це критичне мислення, тобто здатність неупереджено, без особистих чи емоційних передсудів вивчити нову інформацію та ідеї, що їй суперечать.

Це відбувається через те, що відвідування університету вже не гарантує вищої освіти. Натомість виші тепер пропонують повний сервіс «ходіння в університет». Це навіть близько не те саме, що справжнє навчання, і студенти випускаються з думкою, що знають значно більше, ніж насправді. Сьогодні, коли фахівець каже: «Ну, я ходив у коледж», важко звинувачувати громадськість за те, що вона відповідає: «А хто не ходив?». Американці з дипломами про вищу освіту здебільшого вважають себе знавцями, тоді як насправді можуть сказати, що після школи відвідували щось на зразок зібрань в аудиторіях із негарантованим результатом.

Приплив студентів в американські виші призвів до перетворення освіти на товар масового вжитку. У більшості університетів до студентів ставляться як до клієнтів, а не учнів. Балують як матеріально, так і інтелектуально молодь, яка щойно закінчила школу, заохочуючи найгіршу поведінку, властиву студентам, що ще не навчилися самодисципліні, яка колись була необхідною для здобуття вищої освіти. Навчання в коледжі нині рекламується як багаторічна відпустка, а не контракт із університетом і викладацьким складом на певний освітній курс. Перетворення університетського досвіду на товар не лише руйнує саму цінність дипломів, а й підриває віру пересічних американців у те, що виші взагалі щось означають.

Ця проблема глибша, ніж звичайні дурощі та прояви інтелектуальної обмеженості в університетах, що час від часу привертають увагу громадськості. В університетському житті завжди буде частка дурощів. Як писав професор Університету Тафтса Ден Дрезнер, «одна із цілей університету — висловити тупі аргументи тупим способом, а потім зрозуміти через спілкування з іншими студентами та викладачами, наскільки ці аргументи тупі³²». Університетське життя, особливо в елітних навчальних закладах, ізольоване від суспільства, а коли молодих людей та інтелектуалів відгороджують від реального світу, можуть траплятися дивні речі.

Таке фінансово дороге безглуздя саме по собі невинне. Так, батьки студентів Браунського університету витрачають непогані гроші на те, щоб їхні діти могли взяти участь у подіях на зразок «Університетського голого тижня». (Одна зі студенток університету в 2013 році сказала, що негативні відгуки про цю подію допомогли їй

підготуватися до життя після коледжу. Можемо тільки сподіватися на це). Проте, зрештою я не переймаюся шаленством голих студентів на вулицях Провіденса. Натомість мене хвилюють самі університети й те, як вони призводять до смерті фаховості, бо щось відбувається (чи не відбувається) в їхніх аудиторіях.

В ідеалі університет має прагнути готувати випускників із хорошою освітою з певного предмета, із бажанням учитися решту життя та здатністю взяти на себе роль притомних громадян. Натомість для багатьох людей університет став, кажучи словами випускника знаного каліфорнійського вишу, який спеціалізується на гулянках, «тими чарівними сімома роками між школою та першою роботою на складі». Університет — це вже не перехід до освіченої зрілості, а тактика з відкладання дорослого життя — часто і для викладачів, і для студентів.

Частина проблеми полягає в тому, що студентів забагато і деякі з них просто не створені для вищої освіти. Нова культура освіти в Сполучених Штатах передбачає, що кожен повинен іти в коледж. Культурні зміни — це важливий елемент смерті фаховості, тому що, прагнучи задовольнити потребу, освітні програми розростаються, а університети штампують дипломи, які дедалі більше означають, що людина вчилася, але не вивчилася. Учитися й вивчитися — це дві концепції, які громадськість не надто розрізняє. У найгірших випадках дипломи не означають ні першого, ні другого, а просто свідчать про те, що людина відвідувала заняття. А в найбільш запущених випадках диплом засвідчує лише вчасну оплату за навчання.

Викладачі не мали б цього казати, але це правда. Молоді люди, які могли б досягти кращих результатів, скажімо, у торгівлі, ідуть у коледж, не надто задумуючись про те, як вони закінчать навчання й що робитимуть після того. Чотири роки перетворюються на п'ять, а потім на шість чи більше. Колись чітко обмежений навчальний курс перетворюється на безкінечні відвідини буфету, де переважно пропонують нездорову їжу, а дорослі не надто контролюють те, щоб студенти обирали здорове харчування, а не абищо.

Це меншою мірою стосується елітних коледжів і університетів, бо вони можуть вибирати абітурієнтів і набрати собі на перший курс загалом прекрасних студентів. Їхні слухачі здобувають повну освіту

(чи близько до того), а потім зазвичай ідуть на прибуткову роботу. Інші заклади, проте, у цих перегонах не посідають перші місця. Але всі діти врешті підуть у якийсь коледж, тому ці посередні заклади, які неможливо розрізнити між собою за рівнем інтелектуальної якості, змагаються, хто запропонує кращу піцу в їдальні, м'якші ліжечка в гуртожитках і більше дозволля, а не нудного зубріння в аудиторіях.

Не тільки студентів забагато, а й викладачів. Найкращі національні університети, — традиційне джерело викладачів, — вистрелюють кандидатів наук із такою швидкістю, що жоден академічний ринок праці не може їх усіх поглинути. Менш потужні заклади, які ніколи не займались аспірантурою і багато з яких не належать до прославлених вишів навіть на рівні бакалавра, пропонують наукові ступені такої низької якості, що самі в житті не взяли б на роботу своїх випускників. Натовпи безробітних кандидатів наук, що написали бездарні дисертації на розмиті теми, тиняються академічними полями, готові викладати за їжу.

Навіть термін «професор» через надмірне використання втратив свою суть. Раніше це був рідкісний титул, а тепер американські виші вживають його як заманеться. Кожен, хто викладає будь-що на вищому рівні, ніж старші класи, тепер професор: від завідувача головного відділу в потужному дослідницькому університеті до викладача на півставки в районному коледжі. І так само як кожен учитель нині «професор», так і кожен невеличкий коледж тепер «університет». Цей феномен досяг неймовірних масштабів. Малесенькі районні заклади освіти, які колись обслуговували місцевих мешканців, перетворилися на «університети», як наче у них за їдальнею тепер стоїть колайдер заряджених частинок.

Поява цих фальшивих університетів частково є відповіддю на ненаситний попит на дипломи в культурі, де кожен думає, що має здобувати вищу освіту. Це своєю чергою призвело до деструктивної спіралі інфляції академічних регалій. Університети та коледжі спричиняють інфляцію дипломів так само, як уряди — валютну інфляцію: друкують більше папірців. Раніше вимогою для роботи в торгівлі чи за іншим фахом був атестат про закінчення школи. Але зараз такий атестат має кожен, включно з людьми, які не вміють навіть читати. Як наслідок, коледжі тепер засвідчують закінчення

школи, а магістерські програми виконують роль бакалаврських. Студенти видихаються, бігаючи в цьому освітньому колесі, не надто переймаючись власне навчанням³³.

Як усе це вирішити — головне питання майбутнього американської освіти. У 2016 році кандидат у президенти від Демократичної партії Берні Сандерс сказав, що диплом бакалавра сьогодні — еквівалент атестата про закінчення школи п'ятдесят років тому, отже, кожен має йти в коледж, як нині ходить до школи. Насправді великою мірою ставлення до коледжів як до виправних шкіл і призвело нас до такої ситуації. Більша ж проблема полягає в тому, що сукупний результат надлишку студентів, викладачів, університетів і дипломів створив ситуацію, коли відвідування коледжу вже не гарантує, що людина розуміється на своїй справі.

Поразки сучасного вишу розпалюють напади на власне знання, над яким ті самі заклади освіти працювали століттями, щоб передати його майбутнім поколінням. Інтелектуальна дисципліна і зрілість стали супутніми жертвами цього процесу. Передача важливого культурного знання — від того, як вибудовувати аргументи до генетичних основ американської цивілізації — перестала бути завданням клієнтоорієнтованого університету.

Ласкаво просимо, клієнти!

Навчання в коледжі має бути складним досвідом. Саме тут людина лишає в минулому дитяче зубріння напам'ять і приймає тривогу, дискомфорт і різноманітні виклики, що ведуть до здобуття глибших знань — сподіваюся, на все життя. Диплом бакалавра з фізики чи філософії має бути ознакою справді освіченої людини, яка не лише добре знається на певному предметі, а й має ширше розуміння власної культури та історії. Це не повинно бути легко.

У сучасній Америці такого погляду на коледж не мають ані надавачі послуг вищої освіти, ані споживачі. Клієнтоорієнтований коледж догоджає підліткам, а не допомагає їм перейти в доросле життя. Замість того, щоб позбавити студентів зацикленості на самих собі, сучасний університет її заохочує. Студенти можуть закінчити навчання без усвідомлення того, що зустріли когось розумнішого за себе як серед однокурсників, так і серед викладачів. (Якщо вони

взагалі розрізняють однокурсників і викладачів). Молодь сприймає власний диплом як рецепт на проведення кількох років із купою цікавих людей, що, як і вона, заплатили за цю послугу.

Це вже не кажучи про те, що сучасні студенти інтелектуально неспроможні. Більшість молодих людей із хороших університетів таки опанувала ритуали складання текстів, написання рекомендацій, проведення дозвілля та інші заняття, пов'язані з вищою освітою. На жаль, подолавши складні вступні іспити, студенти приходять у коледж і наступні чотири роки лишаються неосвіченими, утім, їх увесь час хвалять. Вони можуть навіть це запідозрити, унаслідок чого виникне токсичне поєднання невпевненості та зарозумілості, яке ні до чого хорошого не призводить поза домашніми й шкільними стінами.

Тим часом у менш престижних вишах студенти не так сильно переймаються вступними іспитами. Як зазначав автор праць із економіки Бен Кассельман у 2016 році, більшість абітурієнтів ніколи не мала писати вступний твір, скласти резюме чи проходити співбесіду, бо більше трьох чвертей американських бакалаврів вступають у виші, що приймають принаймні половину абітурієнтів. Лише чотири відсотки студентів учаться в університетах, які зараховують 25 або менше відсотків вступників, і менше ніж один відсоток відвідує елітні навчальні заклади, які приймають приблизно десять відсотків абітурієнтів³⁴. Студентам цих менш конкурентних закладів важче закінчити навчання: лише половина з них отримує диплом бакалавра протягом шести років.

Багато із вступників не мають необхідних навичок для того, щоб учитись у коледжі, і повинні добре попрацювати над собою, щоб виправитися. Коледжам це відомо, але вони все-таки приймають неготових молодих людей, записують їх на тривалі (але фінансово вигідні) підготовчі курси й сподіваються на краще. Навіщо виші це роблять і так очевидно порушують стандарти вступу, яких могли б дотримуватися? Як писав у 2016 році Джеймс Пірсон із Мангеттенського інституту, «слідкуйте за грішми». Факт лишається фактом, що «приватні коледжі — принаймні ті, які не належать до елітних, — відчайдушно шукають студентів і готові прийняти непідготовлених абітурієнтів, якщо вони платоспроможні³⁵». Деякі з них закінчують навчання, деякі ні, але кілька років заклад отримує

платню, і тоді людина може десь сказати, що має принаймні якусь вищу освіту.

Навіть без такого фінансового тиску навала непідготовлених студентів у коледжі пояснюється культурою згоди та самореалізації, яка забороняє студентські поразки. Як писав у 1995 році Роберт Г'юз, Америка — це культура, у якій «дітей балують, щоб вони не думали, що дурні³⁶». Двадцять років потому шкільна вчителька з Меріленду висловила суть цієї проблеми, коли вирішила піти з професії, у статті 2014 року, яка вийшла у Washington Post. Жінка сказала, що шкільна адміністрація дала їй дві вказівки, які були «визначальними слоганами громадської освіти». По-перше, учням не дозволялося зазнавати поразок. Друга вказівка була передвісником клієнтоцентричного підходу до навчання: «Якщо учні отримують двійки та трійки, отже, ви чогось для них не робите³⁷».

Я стикався із цим не раз і не тільки серед дітей чи першокурсників. Мені й магістри казали, що коли не отримають вищий бал із мого предмета, їхні нижчі оцінки стануть доказами того, що я погано викладаю. Також були студенти, які майже завалили мій предмет, але просили (а іноді й вимагали) рекомендації для вступу в магістратуру чи для здобуття професійної освіти. Студенти коледжів, може, і не тупіші, ніж тридцять років тому, але їхнє відчуття власних прав і рівень безпідставної самовпевненості значно зросли.

Велику роль тут відіграє і виховання. Батьки стараються вберегти дітей від усього, ставши такими надокучливими, що колишній відповідальний за роботу з першокурсниками в Стенфордському університеті аж написав книжку, де зазначив, що таке «гелікоптерне виховання», коли батьки, наче гелікоптер, кружляють над дітьми, руйнує ціле покоління. Батьків, що захищають і бавлять своїх дітей навіть у старших класах школи й університетах, виконуючи за них домашнє завдання, стенфордський декан ніжно називає «такими, що перестаралися з допомогою» і беруть участь у всіх сферах життя дитини³⁸. Є взагалі запущені випадки: деякі батьки перебираються до того міста, де їхні діти вчаться в коледжі, щоб бути весь час поруч. Це вже не «гелікоптерне виховання», а щось на зразок «виховання з безпосереднім залученням реактивних літаків-винищувачів».

Хай як не парадоксально, інша проблема — це достаток. Гучна заява в часи, коли стільки батьків і молоді хвилюються про те, де взяти гроші на освіту. Але факт лишається фактом, що ніколи ще стільки людей не здобували вищу освіту, переважно за допомогою практично нескінченних надходжень руйнівних позик. Тримаючись за ці гарантовані урядом гроші й реагуючи на агресивний маркетинг із боку залежних від оплати за навчання вишів, підлітки з різних соціальних класів по всій Америці нині вибирають коледжі, наче машини.

Відвідування вишів — це хороший приклад шопінг-ритуалу, що вчить молодь обирати навчальний заклад за будь-якими критеріями, окрім освіти. Щовесни та щоліта дороги заповнюються потенційними абітурієнтами та батьками. Одні їдуть подивитися на ті заклади, куди вступили їхні діти, а інші — на виші, куди, можливо, тільки збираються вступати. Це не лише багаті дітки з турами по університетах Ліги Плюща: друзі з дітьми-підлітками регулярно розказують мені, як їздили дивитися на якісь невеличкі коледжі, про які я ніколи не чув. Щороку ці батьки питають мене про пораду і щороку я кажу їм, що це погана ідея. Вони дякують мені і все одно не відмовляються від цих поїздок. До кінця цього процесу вся родина ледь стоїть на ногах, а питання про те, чого власне вчать у тому коледжі, здається другорядним.

Зазвичай молоді подобається більшість вишів, бо підлітку, який застряг у школі, усі коледжі здаються досить класними. Деякі альтернативи, звісно, швидко відпадають. Негарне місто, розхитаний корпус, страшний гуртожиток. В іншому разі майбутні студенти, коли їм ледь виповнилося шістнадцять, закохуються у виш і потім місяцями, як полохливі наречені, марять надією, що обраний навчальний заклад дасть добро і змінить їхню долю.

Ідея про те, що підлітки мають спершу подумати, чому взагалі хочуть іти в коледж, а вже потім шукати заклади, що підходять їхнім здібностям, лише туди вступати, їхати в те місце, куди вони вже були *прийняті*, зараз видається дивною багатьом батькам і їхнім дітям. Спитайте батьків, навіщо вони возили дочку всією країною, щоб відвідати заклади, куди дівчина, може, і не захоче вступати або куди в неї немає шансів потрапити, і відповіддю часто буде щось на зразок: «Ну, вона хотіла подивитися». Дехто ще додає: «І ми вирішили

витратитися на це». Заявка на вступ у виш по п'ятдесят баксів за спробу — недешево задоволення, але їздити від Амгерсту до Атланти значно дорожче.

Увесь цей процес не лише свідчить про те, що вирішують тут усе діти, а й про те, що їх відразу вчать оцінювати навчальні заклади за критеріями, відмінними від освіти, яку вони можуть там отримати. Вишам про це відомо, і вони до цього готові. Так само, як автодилери точно знають, як поставити в залі нову модель, або казино — якими парфумами має пахнути повітря, щоб уразити клієнтів, щойно вони заходять усередину, коледжі мають наготові безліч приманок і програм, щоб витіснити конкурентів, роблячи акцент на тому, що важливо лише для молоді.

У змаганні за підлітків і їхні долари навчальні заклади скоріше обіцяють досвід, а не освіту. (Виношу за дужки прибуткові заклади, які по суті є фабриками з виробництва боргів, я їх узагалі виключаю з категорії вишів). Немає нічого поганого в тому, щоб створити привабливий студентський центр або розробити заняття для дозвілля в коледжі, але це дещо схоже на те, наче лікарня заманює людей із серцево-судинними захворюваннями зробити коронарне шунтування, бо в них класна їдальня.

Молодь більше залучена в процес вибору вишу частково через те, що програми студентських позик перенесли контроль над оплатою навчання від батьків до студентів. Проте також в останні десятиліття прослідковується тенденція, що батьки дедалі більше рішень делегують власним дітям. Хай там як, але складно не погодитися зі спостереженням колумністки Bloomberg Меган Макардл, що це відбулося, бо «студентів більше хвилює, чи буде приємним їхній досвід, аніж батьків³⁹».

Зклади на рівні бакалаврату з усіх сил пристосовуються до цього попиту. Так, деякі коледжі намагаються подолати тривогу, яку відчуває абітурієнт, думаючи про те, що доведеться жити з незнайомими людьми. Колись навчитися жити із новим сусідом по кімнаті було частиною становлення зрілої людини, але, звісно, такий досвід лякав дітей, які все ще мешкали з батьками. Утім, тепер це не так. Ось що писали викладачі з університету штату Арізона в 2015 році:

У багатьох коледжах першокурсники вже познайомились із сусідами по кімнаті в соцмережах і живуть у шикарних гуртожитках, що скоріше нагадують апартamenti. Це означає, що вони по суті не мають ділити з кимось ні кімнату, ні ванну чи навіть харчуватись у їдальнях, якщо їм не хочеться. Раніше це були місця, де попередні покоління вчилися знаходити спільну мову з різними людьми і розв'язувати конфлікти, коли їх селили з випадковими незнайомцями в тісних комунальних кімнатах⁴⁰.

Якщо студент вирішує йти в університет штату Арізона, бо йому чи їй подобається ідея про те, щоб не їсти в їдальні, з усім процесом щось точно не так. Багато молоді, звісно, обрали гірші варіанти з ще дурніших причин.

Студенти ще юні, а батьки люблять власних дітей. Це правда. Але коли весь цей маскарад зі вступною кампанією завершується, викладачі мають навчати студентів, які прийшли в їхні аудиторії з очікуваннями, що не мають жодного стосунку до вимог, необхідних для здобуття вищої освіти. Зараз не викладачі дають указівки студентам, а студенти повчають викладачів із властивою їм природною впевненістю. Так, група студентів у Єльському університеті в 2016 році вимагала, щоб філологічний факультет скасував курс «Великі англійські поети», бо там було забагато білих європейських чоловіків: «Ми сказали своє слово, — ішлося в петиції. — Ми говоримо. Зважайте на це⁴¹». Якось професор елітного університету сказав мені: «Часом почуваюся, наче я не викладач, а працівник у якомусь дорогому бутіку».

А чому б викладачеві так не почуватися? Ці діти були навчені звертатися до дорослих на ім'я з пелюшок. Їм ставили високі бали, щоб підняти їхню самооцінку, а не заохотити до досягнень. І вступили ці підлітки після того, як їм дозволили уважно оглянути коледжі, наче вони перевіряють, чи підходить їм будиночок біля гольф-клубу. Такий потік невеликих, але важливих поступок для підлітків і їхньої самооцінки роз'їдає здатність до навчання, уселяючи молоді фальшиве відчуття досягнень і впевненості у власних знаннях, із чим вони й починають доросле життя.

Коли я приїхав до Дартмутського коледжу в кінці 1980-х, мені розповіли історію про знаного (і на той час ще живого) викладача, яка

ілюструє цю проблему й виклик, із яким стикаються фахівці. Знаменитий астрофізик Роберт Джестроу читав лекцію про план президента Рональда Рейгана щодо космічних установок протиракетної оборони, який палко підтримував. Один студент поставив під сумнів думку вченого в проміжку, відведеному на запитання та відповіді. Джестроу був дуже терплячим, але все одно дотримувався погляду, що така програма була можлива і необхідна. Студент, розуміючи, що науковець сильного університету не збирається міняти свої погляди після кількох хвилин дискусії з другокурсником, зрештою стеноу плечима й здався.

«Ну, — сказав студент, — ваша думка нічим не гірша, ніж моя».

Джестроу швидко зупинив юнака. «Ні, ні, ні, — промовив він зі співчуттям. — Моя думка значно, *значно* краща, ніж ваша».

Професор Джестроу вже пішов від нас, а коли я був у Гановері, якось не випадало розпитати в нього, що сталося того дня. Але підозрюю, що вчений намагався дати урок, якому студенти та громадяни чинять дедалі більший опір: вступ до коледжу — це початок, а не кінець освіти, і повага до *думки* особистості не означає такої самої поваги до *знань* цієї людини. Чи система протиракетної оборони є мудрою політикою, це все ще дискусійне питання. Але не змінилося те, що думки досвідченого астрофізика і другокурсника не рівні.

Це дещо більше, ніж змагання розумників із Ліги Плюща та їхніх викладачів у дотепності. Візьмемо менш рідкісний випадок: у 2013 році молода жінка в соцмережі попросила допомоги з домашнім завданням. (Де вона живе і де вчилася — неясно, але себе описувала як майбутню лікарку). Жінка отримала завдання дослідити смертельну хімічну речовину зарин і тисячам читачів у твітері пояснила, що потрібна допомога, бо вона має глядіти дитину. За кілька хвилин на її прохання відповів Ден Кашета, директор консалтингової фірми з безпеки в Лондоні і знаний фахівець із питань хімічної зброї, який визвався допомогти.

Те, що трапилося потім, приголомшило багатьох читачів. (Джеффри Льюїс, фахівець із озброєння в Каліфорнії, зафіксував і оприлюднив цей діалог).

«Не можу знайти хімічні та фізичні властивості газу зарин, будь ласка, допоможіть», — твітнула студентка. Кашета запропонував допомогу. Він виправив її, зауваживши, що зарин — це не газ і що слово треба писати з великої букви (англійською). Як потім саркастично зауважив Льюїс, «Денова допомога була прийнята з полегшеним зітханням нашої втішеної студентки».

Власне, жінка зустріла пораду лайкою. Вона відчитала фахівця, вибухнувши розгніванним его: «Так [лайка], зарин — це газ, ти бездарний [лайка]. Зарин — це рідина і може випаровуватися... тож заткни свою [лайка] пельку». Кашета, звісно, був уражений, але спробував ще раз: «Погугліть мене. Я експерт із зарину. Вибачте за пропозицію допомоги». Це нічого не змінило, і діалог скінчився.

Чванливий студент Дартмутського коледжу й розгнівана користувачка твітеру, звісно, вибиваються із загальної картини і є гіперболізованими прикладами намагання працювати зі студентами. Але викладачі як в аудиторіях, так і в соцмережах розповідають про те, що випадки, коли студенти сприймають виправлення як образи, дедалі частішають. Незаслужена похвала й пустопорожні успіхи формують крихку зарозумілість, яка може призвести до того, що студенти визвіряться на першого-ліпшого викладача чи працедавця, що спробує розвіяти цю ілюзію. І таку звичку буде складно подолати в дорослому житті.

А що, не можна вам просто скинути імейл?

Обслуговування клієнтів і ставлення до фаховості як до товару очевидні в сучасних коледжах навіть у дрібницях. Візьмімо, наприклад, вплив електронного листування, що заохочує таку поведінку, на яку студенти не наважилися в особистому спілкуванні.

Навіть якщо не брати до уваги погане рішення після вихідних із випивкою й вечірками щось написати й клацнути «надіслати», імейл усе-таки призводить до зміщеного відчуття особистого простору, що розмиває кордони, необхідні для ефективного навчання. Як побачимо в наступному розділі, це загальна характеристика спілкування онлайн, але неформальність взаємодії між викладачами та студентами — це

ще один приклад того, як університетське життя розмиває повагу до фахівців та їхніх навичок.

Імейл став поширеним в університетах на початку 1990-х, і за десять років викладачі помітили зміни, які принесло постійне перебування на зв'язку. У 2006 році в New York Times запитали працівників закладів освіти про їхній досвід електронного спілкування, і їхнє роздратування було очевидним. «Нині, — писали в Times, — студенти, здається, думають, що викладачі доступні цілодобово, якщо відправляють постійний потік імейлів... які надто неформальні або взагалі непристойні». Як розповів Times професор теології Джорджтаунського університету, «стиль, у якому студенти писали імейли, був уражальним (“Мені треба знати, і ви маєте це сказати прямо зараз”), а фамільярність часом межувала із наказовим тоном⁴²».

Електронна пошта, як і соцмережі, неймовірно зрівнює людей, тому студентам здається нормальним писати повідомлення викладачам, як наче вони спілкуються з відділом із обслуговування клієнтів. Це має прямий вплив на повагу до фаховості, бо таке ставлення знищує будь-яку різницю між студентами, що ставлять питання, і викладачами, які на них відповідають. У Times зауважили:

Тоді як викладачі очікують поваги, їхня фаховість перетворилася просто на чергову послугу, яку купують студенти, будучи клієнтами. Так, студенти не бояться образити викладача, забрати в нього час чи навіть поставити питання, яке може свідчити про їхнє недоречне ставлення.

Кетлін Дженкінс, викладачка соціології в коледжі Вільяма і Мері у Вірджинії, каже, що навіть отримувала імейли від студентів, які не прийшли на заняття і хотіли, щоб вона надіслала їм копії нотаток власних лекцій.

Стикаючись із такими скаргами викладачів щодо електронного листування, другокурсник із Амгерсту сказав: «Якби для того, щоб зв'язатись із викладачем, я міг лише піти до нього в кабінет чи зателефонувати, можна було б вирішувати, наскільки це важливо, і розставляти пріоритети. Чи справді питання варте того, щоб іти до викладача?».

На це викладач відповів би: ось про що й мова. Викладачі не інтелектуальні васали і не друзяки по переписці за викликом. Вони

існують не для того, щоб негайно відповісти на будь-який запит студента — включно, наприклад, із тим, чи користуватися папкою, чи записником, як розказав викладач Каліфорнійського університету в Девісі. Крім іншого, студенти мають навчитись у коледжі покладатися на себе, але навіщо перейматися й щось шукати самому, коли викладач за кілька кліків від тебе?

Освіта має вилікувати студентів від таких звичок, а не плекати їх. Із багатьох причин викладачі часом вагаються, чи варто брати на себе таку відповідальність, особливо якщо їхня посада в університеті ще хитка. Деякі з них, звісно, ставляться до молоді як до рівних, бо пройнялись ідеєю, що студенти справді їхні колеги, і ця помилка шкодить як навчанню, так і викладанню. Частина викладачів навіть повторює старий вислів: «Я вчуся від власних студентів так само, як і вони від мене!». (За всієї поваги до моїх колег по викладанню, що використовують цей вислів, мушу сказати: якщо це правда, то *ви не дуже хороші вчителі*).

Вирішенням цього обміну ролями в аудиторії має бути реанімація авторитету викладача. Проте для цього спершу треба переглянути розуміння освіти як клієнтоорієнтованої послуги. Залежні від оплати за навчання адміністрації вишів навряд радісно сприймуть таку контрреволюцію в аудиторіях, але передусім такі зміни будуть дуже непопулярні серед клієнтів.

Упродовж років отець Джеймс Шелл у Джорджтаунському університеті шокував своїх студентів із курсу політичної філософії, коли на першому ж занятті давав їм власне есе «Що студент винен викладачу». Ось уривок із нього:

Студенти мають обов'язки перед викладачами. Я розумію, що така заява звучить дивно, але нехай буде.

Найперший обов'язок, який особливо згодиться на початку нового семестру, полягає в достатній повазі до викладача. Ідеться про довіру й упевненість у тому, що викладач, безсумнівно, розуміється на предметі і, на відміну від студента, знає, куди рухатися. Я, звісно, не заперечую, що ідеологічно налаштований викладач — це небезпечно і що він може нав'язувати свою думку. Але для того, щоб бути студентом, треба мати хоч трохи смирення.

Отже, студент винен викладачу довіру, тямущість, зусилля та мислення⁴³.

Шелл давав своїм студентам це есе як обов'язкове читання впродовж багатьох років, аж поки не вийшов на пенсію. Можна тільки уявити, яке гнівне виття воно викликало б зараз у більшості університетів, якби студентам сказали, що вони мають важче працювати, тверезіше оцінювати власні здібності й довіряти викладачам. Багато викладачів погодилися б із Шеллом, але не можуть піти на ризик роздратувати студентів, бо у сфері послуг усі знають, що клієнт завжди має рацію.

Ідея про те, що студенти й викладачі рівні й що думка першокурсників нічим не гірша від знань фахівця, служить погану службу — хай навіть студенти її дотримуються і з добрими намірами. А освітні заклади замість того, щоб звільнити молодих людей від цих міфів, часто заохочують їх, що призводить до виникнення серед молоді переконання, що вони розумніші, ніж є насправді. Як зауважив соціальний психолог Девід Даннінг, «наше традиційне розуміння невігластва як відсутності знань призводить до того, що ми розглядаємо освіту як природне щеплення від цього. Але освіта, навіть змістовна й добра, може породити ілюзорну впевненість⁴⁴».

Просто уявіть собі, як усе ускладнюється, коли освіта ще й погана.

Університет масового вжитку

Адміністратор невеличкого коледжу — перепрошую, «університету» — може почитати цей розділ і сказати, що я несправедливо звинувачую бізнес у тому, що той поводить як бізнес. Вища освіта зрештою — це індустрія, і немає гріха в тому, що корпорації в цій сфері конкурують між собою. Проте аналогія з бізнесом не працює, якщо виші не дають те, що обіцяли — освіту.

Гра починається задовго до того, як майбутній студент подає документи на вступ. Попри те, що коледжі скотилися до інтелектуально неспроможних програм, які базуються більше на покращенні умов життя студентів і неакадемічних заняттях, ці навчальні заклади водночас спромоглися роздути власну важливість і «відполірувати» свої бренди. Уже згадана мною тенденція збільшення кількості університетів — це не просто випадкове спостереження: це справді відбувається принаймні з початку 1990-х. Як і багато інших

проблем, пов'язаних із вищою освітою, ця тенденція живиться грішми та статусом.

Одна з причин, чому невеличкі освітні заклади раптом перетворилися на університети, полягає в тому, щоб переконати студентів, що ті платять за послуги вищого ґатунку — за регіональний чи національний «університет», а не за місцевий коледж⁴⁵. В очах старшокласників місцеві та регіональні коледжі нижчі за статусом, як порівняти з чотирирічним навчанням в університетах, тому багато вишів роблять спробу виділитися, зробивши ребрендинг і назвавшись «університетами» чи «академіями».

Більш прозаїчна мотивація цієї гри слів полягає у спробі привабити грошові потоки, запроваджуючи магістерські програми в невеличких коледжах. Конкуренція за те, щоб вибити більше грошей, і постійне розростання магістерських програм загнали нові «університети» в так звану гонку озброєнь, де вони змагаються, хто роздасть більше дипломів. Освітні заклади не лише запроваджують магістерські програми, наприклад, із бізнес-адміністрування, але й роздувають власні бакалаврські програми за допомогою додаткових курсів, щоб студенти мали змогу отримати дипломи магістрів.

Така конкуренція призводить до того, що деякі університети ще більше розпускають пір'я й запроваджують докторантуру. А через те, що такі невеличкі заклади не спроможні підтримувати докторську програму в усталених сферах знань, вони вигадують якісь езотеричні міждисциплінарні програми, єдиний смисл існування яких полягає в тому, щоб згенерувати побільше наукових ступенів. Нескладно побачити, як це все закінчується дипломами, що не свідчать про відповідний рівень знань.

Усе це межує з академічним правопорушенням. Створення магістерських програм у коледжах, які заледве можуть дати притомну освіту на рівні бакалавра, уводить в оману як магістрів, так і бакалаврів. Невеличкі коледжі не мають ресурсів — бібліотек, дослідницького обладнання й програмного забезпечення, — які є у великих університетів. А перефарбувавши вивіску на воротах, не створиш академічну інфраструктуру. Перейменування умовного «Задрипанського коледжу» в «Масовий університет» матиме гарний вигляд на нових документах, але такий хід подій може звести

притомний освітній заклад районного рівня до статусу недоуніверситету.

Такий ребрендинг знецінює вартість усіх магістерських дипломів. Якщо всі ходили в університет, стає набагато складніше відрізнити справжні досягнення та фаховість серед маси «університетських дипломів». Американці самі себе ховають під завалами дипломів, сертифікатів та інших посвідчень різної вартості. Люди, які хочуть обманути співгромадян, кажуть, що в них є диплом магістра, а тому їх треба сприймати серйозно. Гірше, ніж з'ясувати те, що ці чуваки брешуть про купу дипломів, які нібито мають, може бути лише те, що вони кажуть правду.

Студенти, мабуть, скажуть, що їхній диплом вимагав значно більше роботи, ніж я тут розкажую. Можливо, але це залежить від спеціалізації. Наприклад, вимоги до диплому з технічних наук (технології, інженерія, математика), зі складної іноземної мови чи суворих гуманітарних наук дещо відрізняються від вимог до диплому з комунікацій чи мистецтва, або (хай як боляче мені це казати) із політичних наук. У будь-якому університеті є базові напрями, які студенти обирають, коли точно не знають, куди йти, і деякі з них — це спроба уникнути вимогливих програм, де слухачі усвідомлюють межі власних можливостей.

Щоб уникнути непорозумінь, мушу дещо пояснити. По-перше, усі знають, що навіть у найкращих університетах є легкі курси, які можна здати, просто перетворюючи кисень на вуглекислий газ упродовж певної кількості тижнів. Може, це шокує, коли таке каже викладач, але в простих чи веселих курсах немає нічого поганого. Я навіть сказав би, що деякі з них необхідні. *Повинні* бути предмети, де студенти могли б експериментувати з темою, учити щось, що приносить задоволення, і отримувати оцінки за це.

Проблема виникає тоді, коли такий вигляд починають мати всі курси — і з точних наук, і з гуманітарних, і з соціальних. І кількість таких курсів, принаймні за моєю суб'єктивною оцінкою, зростає. Жодна галузь знань не застрахована від них, і якщо подивитися на пропозиції багатьох програм по США й на назви дипломів, які видаються на базі цих курсів, можна припустити, що те, що колись

було примхами окремих викладачів, зараз перетворилося на звички цілих факультетів.

Також маю зауважити, що я не намагаюся тут агітувати за скорочення всіх коледжів до технічних факультетів із поверховим вивченням англійської мови та історії. Я не підтримую такі ініціативи й завжди виступав проти подібних нападів на вільні мистецтва. Надто часто ті, хто так робить, насправді просто агітують за те, щоб перетворити коледжі на торговельні школи. Історія мистецтв завжди потрапляє під обстріл першою, попри те, що багато людей не усвідомлюють, що з таким дипломом можна зробити прибуткову кар'єру. Хай там як, але я не хочу жити в цивілізації без вивчення історії мистецтва, кіно, філософії чи соціології.

Питання в тому, скільки студентів цих спеціалізацій справді щось учать і чи дійсно є потреба, щоб стільки студентів обирали ці предмети в посередніх освітніх закладах — особливо за рахунок платників податків. Немає сумнівів у тому, що студенти надто часто марно витрачають гроші й отримують ілюзію освіти, тяжіючи до курсів чи спеціалізацій, яких або взагалі не повинно існувати, або набір на які має бути обмежений до невеличкої кількості студентів, що збираються їх вивчати серйозно й завзято. Це також одне з того, що викладачі не мають казати вголос, бо для обурених батьків та сповнених надій студентів це все звучить як необґрунтований елітаризм.

Може, це й елітаризм, але не можна сказати, що він необґрунтований. Колись багато освітніх закладів називались учительськими, і вони чудово виконували свою роботу. Їхні філологічні чи історичні факультети прекрасно виконували корисну функцію підготовки вчителів історії та мови. Проте сьогодні ці крихітні «університети» пропонують курси з антропології та філософії науки, як наче їхні студенти націлилися на магістратуру в Стенфорді або Чикаго. Такі спеціалізації часом формуються навколо інтересів кількох викладачів, що це досліджують, або просто є способом зробити каталог університету трохи товщим, бо в очах майбутніх студентів йому бракує солідності.

Немає нічого поганого в тому, щоб іти за своїми задоволеннями чи забаганками, якщо ви можете собі це дозволити. Коли невеликий

коледж пропонує курс з історії, що вас цікавить, звісно, беріть його. Він може бути класним. Але студенти, що обирають спеціалізацію, не думаючи про позицію власного університету, його академічні ресурси та програму, або не аналізуючи, де працюють випускники цих програм, ризикують піти звідси (коли нарешті закінчать навчання) з меншою кількістю знань, ніж сподівалися. Це і є головна проблема всіх зайвих суперечок із людьми, які глибоко помиляються щодо якості власної освіти.

Коли ребрендовані університети удають, що пропоновані ними курси та програми приблизно дорівнюють еквівалентам цих програм у більш знаних закладах, вони не лише вводять в оману майбутніх студентів, а й ставлять під загрозу їхнє подальше навчання. Прірва в якості між програмами може викликати обурення: якщо ми обоє маємо диплом з історії, то чому ваш погляд на російську революцію чимось кращий за мій? Чому те, що ваш диплом виданий відділом престижного університету, а мій програмою, де працює один викладач, має щось означати? Якщо я вивчав кіномистецтво в місцевому коледжі, а ви в Університеті Південної Каліфорнії, то хто ви такий, щоб думати, що знаєте більше за мене? У нас однакові дипломи, чи не так?

Такі порівняння й суперечки про різницю між коледжами, дипломами й програмами швидко стають поперек у горла. Студента, якому вдалося вступити до престижного університету й здобути там освіту, дратує порівняння з колегою, що вивчав цю саму спеціальність у нікому не відомому «університеті». (Якщо всі університети однакові, то чому до деяких вступити важче?). Тим часом студент, який днями й ночами тяжко працював, щоб отримати свій диплом, дратується через припущення, що його досягнення меншовартісне. (Якщо всі університети, окрім тих, що належать до Ліги Плюща — туфта, то чому ці всі програми повністю акредитовані?).

У цих суперечках багато зневаги, і вони часто не надто відрізняються від намагання самоствердитися за рахунок інших. Поганий студент, що ходив у відомий університет, так і лишається поганим. Старанний студент із невеликого вишу не дурніший через те, що не має престижного диплому. Проте факт лишається фактом, що навчання на курсі, де працює перевантажений доцент, зазвичай

відрізняється від навчання в елітному університеті з науковцями, що мають час і на лекції, і на власні дослідження. Може, це й правда, але якщо так сказати, відразу ж почуються ображені крики снобів, і всі розійдуться злими.

Нам можуть не подобатися ці порівняння, але вони важливі для того, щоб відсортувати фаховість від посередніх знань. Чудові університети справді можуть випускати повних тупаків. А псевдовиші намагаються стрибнути вище голови, керуючись такими хибними причинами, як маркетинг, гроші й его. Зрештою, вони роблять ведмежу послугу як власним студентам, так і суспільству. Якщо люди вчили одне й те саме, це допоможе їм знайти спільну мову для дискусій щодо певної теми, але вони не стають автоматично колегами.

Роздуваючи магістерські програми, коледжі та університети також уводять в оману студентів щодо їхньої компетенції. Критично знизити стандарти так, щоб навчання не надто заважало веселитись у коледжі — це хороший спосіб переконатися, що студенти будуть задоволені, а викладачі не переживатимуть, що хтось завалить іспити. Як писала Макардл у Bloomberg, спроба мінімізувати неприємні відчуття клієнтів від того, що на заняття таки треба ходити, не має нікого дивувати, якщо місця в аудиторіях — це не зароблений на основі конкуренції привілей, а товар масового вжитку.

Результати видно неозброєним оком: змагаючись за студентів, коледжі встановлюють аквапарки, стіни для скелелазіння та будують дедалі шикарніші гуртожитки, але такі зміни не обмежуються лише дивними зручностями. Викладачів уражає те, як студенти безсоромно вимагають хороших оцінок, незважаючи на робочу етику, але саме цього й варто очікувати, якщо студент вважає себе клієнтом, а товаром є звання, а не освіта.

Авторка Washington Post Кетрін Ремпелл каже, що коледж — це нині угода, за якою «студенти платять більше, а тому більше очікують у відповідь — кращий сервіс, кращі умови й кращі оцінки⁴⁶». Від студентів вимагається зараз менше, ніж навіть кілька десятків років тому. Менше домашніх завдань, коротші триместри й чверті, технологічні інновації, що роблять навчання веселішим, але й менш серйозним. Коли коледж — це бізнес, не варто розчаровувати клієнта.

Коледж — це не завжди скелелазіння й сплави на каяках, але немає жодних сумнівів, що оцінки перестають бути настільки важливими через те, що їх штучно накручують. Як з'ясувалось у дослідженні Чиказького університету в 2011 році, «заробити задовільні оцінки в сучасних коледжах та університетах зовсім не складно і не вимагає великих зусиль».

Сорок п'ять відсотків студентів повідомили, що впродовж попереднього семестру не мали жодного предмета, на який вимагалось написати більше двадцяти сторінок за весь час; 32 відсотки не мали жодного предмета, на який треба було прочитати більше сорока сторінок на тиждень. Не дивно, що багато студентів вирішують приділити час іншим заняттям у коледжі⁴⁷.

Деякі з цих «інших занять» шляхетні й корисні. Багато з них, проте, такі, що батькам краще про них не знати.

Коли йдеться про смерть фаховості, вплив менших навантажень і легшого здобування оцінок очевидний: студенти випускаються з високим середнім балом, що не відображає відповідний рівень освіти чи інтелектуальних досягнень. (Знову ж таки, я не беру до уваги певні види дипломів і говорю про основну масу спеціалізацій, що пропонуються нині в Сполучених Штатах). Фраза «в університеті в мене були найвищі бали» вже не означає те, що значила в 1960-х чи навіть у 1980-х. Дослідження двох сотень коледжів та університетів за 2009 рік виявило, що найпопулярнішою оцінкою була А, тобто найвищий бал. Кількість найвищих оцінок із 1960-х зростає на тридцять відсотків і більше ніж на десять відсотків лише з 1988 року. А і В тепер разом складають більше 80 відсотків усіх оцінок з усіх предметів, і ця тенденція не йде на спад⁴⁸.

Інакше кажучи, усі діти тепер вище середнього. Наприклад, у 2012 році найчастіша оцінка в Гарварді була А. У Єльському університеті більше 60 відсотків усіх оцінок — А- або просто А. Таке іноді буває в деяких групах, але за нормальним розподілом оцінок це майже неможливо по всьому університету, навіть серед найталановитіших студентів.

Коли закладам показують ці факти, кожен із них звинувачує інших. Проблема, звісно, у тому, що жоден університет чи програма не

можуть виступити проти інфляції оцінок, не образивши власних студентів: перший же заклад, який знизить оцінки, негайно матиме такий вигляд, наче його студенти менш спроможні, ніж інші. Це означає, як правильно зауважила Ремпелл, що оцінка за замовчуванням уже не «джентльменська С⁴⁹» із 1950-х, а «джентльменська А», що зараз більше сприймається як ознака проходження курсу, але не як нагорода за відмінні успіхи.

Принстон, Веллслі, Гарвард та інші навчальні заклади організували комітети для вивчення проблеми інфляції оцінок. У 2004 році Принстон затвердив політику, що намагалась обмежити можливість викладачів ставити А — цей експеримент проіснував менше десяти років і його відкликали самі ж викладачі. У Веллслі відділ гуманітарних наук намагався утримати середню оцінку зі своїх предметів на рівні В+, але ці курси втратили п'яту частину студентів, а факультети — близько третини спеціальностей.

Досвідчені освітяни роками борються з цією проблемою. Я один із них і, як і мої колеги, рішення не знайшов. Дві найважливіші проблеми, пов'язані з інфляцією оцінок, полягають у тому, що, по-перше, вона справді існує, і по-друге, сповнює студентів необґрунтованою впевненістю у власних можливостях. Майже всі заклади вищої освіти є співучасниками цієї змови щодо оцінок, що, з одного боку, підживлюється тиском ринку, який вимагає, щоб навчання було веселим, студенти — привабливішими для працедавців, а вразливі викладачі могли уникнути люті невдоволених слухачів. З іншого боку, ця змова обумовлена безвідповідальними поглядами на роль самооцінки в освіті.

Оцінюй мене обережно

Ще один спосіб того, як коледжі й університети зміцнюють ставлення до студентів як до клієнтів і так знецінюють повагу до фаховості — це заохочення студентів оцінити викладачів, наче вони їхні колеги. Таке оцінювання бере свій початок від руху 1960-х за осучаснення системи освіти й залучення студентів в освітній процес. Ця практика все ще з нами і в епоху, коли бізнес, включно з освітою, одержимий «вимірюваннями», і ними зловживають, як ніколи раніше.

Власне, я підтримую певне застосування оцінок від студентів. Нескромно зауважу, що мій курс студенти завжди оцінювали досить добре: я вигравав нагороди за викладання як у коледжі військово-морських сил США, так і в Гарварді. Отже, у мене немає особистої мотивації гострити зуби на таку практику. Крім того, я був академічним адміністратором і в мої обов'язки входило переглядати, як студенти оцінювали інших викладачів. За ті роки я прочитав тисячі цих оцінок від студентів усіх рівнів, і це справді корисна справа, якщо робити її як слід. Утім, зараз ця ідея вийшла з-під контролю і студенти оцінюють фахівців, наче йдеться про фільм чи пару взуття.

Зазвичай оцінювання потрапляє в сіру зону, де більшість викладачів компетентна, а більшості студентів загалом подобається курс. Оцінювання найбільш корисні, щоб помітити тенденції: якщо подивитися на оцінки за кілька років, можна побачити найкращих і найгірших викладачів, особливо якщо правильно розшифровувати відгуки студентів. («Вона нудна», наприклад, часто означає «вона справді чекала, що я читатиму задані книжки замість того, щоб мене розважати»). Для власних занять я використовую оцінювання, щоб зрозуміти, що працює добре з моїми студентами, а чого бракує — наприклад, які книжки чи лекції треба зберегти, а які викинути, або щоб з'ясувати, чи збігається моє відчуття, що був особливо сильний чи слабкий семестр, із відчуттям моїх студентів.

Проте із системою, у якій студента питають, наскільки йому сподобалась освіта, щось явно не так. Коледж — це не ресторан. (А часом це справді нагадує відгук про ресторан: «Основи статистики подали трохи холодними, але вони були ситними, тоді як мій партнер обрав вступ до світових релігій із ледь відчутним смаком»). Оцінювання викладачів призводить до того, що звичайна людина звикає судити про фахівця попри те, що вона очевидно перебуває на нижчій позиції за рівнем знань із певної теми.

Оцінювання студентів також є надчутливим показником, на який впливають найдрібніші та найнедоречніші деталі на зразок незручних стільців і розкладу занять. Певну кількість таких оцінок треба ігнорувати. Деякі з них просто дивовижні — викладачі навіть часом обмінюються історіями про найгірші чи найдивніші оцінки, які отримували. Так, один із моїх колег якось прочитав детальну лекцію

про морську історію Британії, а єдиний коментар від студента-військового полягав у тому, що викладач мав попросувати сорочку. Мій знайомий, до речі, прекрасний історик, завжди дивувався, коли в оцінюваннях йому писали, що він низького зросту. Одного разу студент-першокурсник написав, що я чудовий викладач, але мені треба трохи схуднути. (Оце було точно). Іншому студентові я так сильно не подобався, що у своїй оцінці він написав, що молитиметься за мене.

Хай це кумедно, але оцінювання заохочує студентів думати, що вони можуть бути суддями таланту викладачів. А коли освіта крутиться навколо того, щоб клієнт був задоволений, орієнтування закладів на оцінювання змушує слабших чи менш упевнених викладачів ставати цирковими ведмедями, прагнучи, щоб їх любили або щоб вони принаймні подобалися студентам. Таке робиться з метою, щоб більше студентів прочитали позитивні відгуки й утримали на плаву курс (і контракт викладача) на наступний навчальний рік. Це створює і живить порочне коло вимагання та інфляції оцінок.

Студенти мають бути залучені в процес освіти не просто як спостерігачі чи користувачі інформації. Обговорення та залучення — це життєва сила університетів, а викладачі не застраховані від критики власних ідей чи професійних можливостей. Але індустріальна модель освіти звела коледж до фінансової транзакції, де студентів учать бути перебірливими споживачами, а не людьми з критичним мисленням. Ефектом доміно це все ще більше розпалює напади на усталені знання, руйнуючи саму ціль існування університетів.

Коледж не є безпечним простором

Хлопці та дівчата не такі вже й безвідповідальні, як ми часом зображаємо їх у медіа та поп-культурі чи уявляємо самі. Ми сміємось із комедій про коледж і лагідно бережемо спогади про свої безвідповідальні моменти зі студентських років, а потім суворо вичитуємо власних дітей, щоб вони не були такими. Аплодуємо студентській активності, якщо нам подобається причина, і принижуюмо її, коли не погоджуємося з деякими акціями. Дорослі завжди схильні критикувати наступне покоління.

Утім, це все не виправдовує те, що коледжі дають перетворювати власні корпуси на цирк. Мабуть, це було неминуче, що антиінтелектуалізм американського життя рано чи пізно вторгнеться і в коледжі, але немає причин відразу здаватися. І так, я саме це маю на увазі: університети в Сполучених Штатах здають свій інтелектуальний авторитет не лише дітям, але й активістам, що прямо нападають на традиції вільнодумства, які наукові спільноти мали б захищати.

У мене повно чітких поглядів щодо того, що видається загрозами вільнодумству, але тут я їх не озвучуватиму. Про те, як коледжі та університети стали пристанню для політкоректності, де академічна свобода задихається під драконівськими кодексами, які ідеологи впроваджують серед студентства та викладачів, написано десятки книжок і статей. Не бачу сенсу озвучувати ці аргументи ще й тут. Проте, коли йдеться про смерть фаховості, важливо думати, як наявні примхи в університетах, включно з «безпечним простором» і кодексами щодо висловлення думок, по факту роз'їдають спроможність закладів освіти випускати людей, здатних до критичного мислення. (І пам'ятайте, критичне мислення — це не безжалісна критика). Оскільки вибір університету, — процес, що нагадує шопінг, — учить хлопців і дівчат цінити виш за щось, крім освіти, це заохочує молодих активістів думати, знову ж таки, що завдання студента полягає в тому, щоб просвіщати викладачів, а не навпаки.

Є так багато прикладів цього, що вже стає несправедливим указувати лише на політику чи суперечність у якомусь конкретному університеті. Ця проблема охопила всі американські виші в кілька хвиль різної сили з початку 1960-х. Коли ж ідеться про виховання освічених громадян, сьогодні все-таки є одна відмінність, що викликає особливу тривогу: безпечне, заколисуюче середовище сучасних університетів робить студентів інфантильними й у такий спосіб розчиняє їхню здатність до логічної дискусії, заснованої на фактах. Коли почуття стають важливішими за раціональність чи факти, освіта — пропадає діло. Емоції — це беззаперечний захист проти фаховості. Раціональність і знання швидко тонуть у прірві обурення та гніву. І коли студенти усвідомлюють, що карта емоцій б'є що завгодно, це стає уроком, який вони беруть із собою на все життя.

Коледжі мали б бути спокійним середовищем, у якому освічена молодь учиться відрізняти правду від брехні й дотримуватися моделі наукового пізнання, куди б вона їх не завела. Натомість багато коледжів перетворилися на місця утримання студентів, які вимагають, щоб їхні почуття брали гору над будь-якими зауваженнями. Студенти не сумніваються у власному праві на такі вимоги, бо жили так увесь час, у терапевтичній культурі, де жодна думка не лишалася невисловленою і жодне почуття не було знецінене.

Активність — це нормальна частина університетського життя. Підлітки мають бути пристрасними, так улаштовані молоді люди віком до двадцяти із чимось. Я все ще досить старомодний, очікуючи, що освічена молодь стане лідерами серед виборців, бо має кращу освіту, і аплодую завтрашнім виборцям, які вправляються в політичній аргументації під час обговорень і дискусій.

На жаль, нинішня студентська активність деградує до рівня того, що відбувалося півстоліття тому: нетолерантності, догматизму й навіть погроз та насилля. Іронія (чи навіть трагедія) полягає в тому, що студенти дедалі різкіше висловлюють свої вимоги щодо різних дрібниць. Якщо покоління бебі-бумерів⁵⁰ може заявити, що в 1967 році воно розхитувало університети з гаслами про мир, то все-таки є правда в тому, що молоді люди, яких могли послати воювати в азійські джунглі, мали право емоційно реагувати на такі теми. Членам меншин, що в очах закону до 1960-х не були повноцінними громадянами, теж не лишалося багато варіантів, окрім протестів, хоча й насиллю, яке виникало під час цього, немає виправдання.

Сьогодні ж студенти вибухають гнівом через уявні проблеми, які навіть близько не потрапляють до категорії боротьби за громадянські права або ризику бути відправленим на війну. Нинішні студенти роздувають дивовижні гори на зразок Евересту з найменших кротячих купок і впадають в істерику через розіграші та витівки. У процесі молоді люди вчать, що емоції та масштаб завжди перемагають здоровий глузд і суть, вибудовуючи навколо себе фортеці, які не зможе подолати жоден викладач, фахівець чи інтелектуал.

Так, у 2015 році в Єльському університеті дружина завідувача господарського відділу цього вишу мала безрозсудну сміливість сказати студентам, які належали до меншин, не зважати на

геловінські костюми, які їм здались образливими. Це спровокувало всеуніверситетську істерику, під час якої студенти верещали на викладачів. «Ваша посада, — завивав студент в обличчя викладачу, — передбачає створення комфортного простору і дому для студентів... Ви це розумієте?!»

Викладач спокійно відповів: «Ні, я з цим не погоджуюся», а студент накинувся на нього:

«Тоді якого [лайка] ви пішли на цю роботу?! Який [лайка] вас найняв?! Ви маєте звільнитися! Якщо ви так думаєте про свою посаду, то вам треба йти звідси! Ідеться не про створення інтелектуального простору! Ні! Ви розумієте? Ідеться про створення дому. Ви цього не робите⁵¹!» [курсив доданий автором].

Єльський університет замість того, щоб навчити студентів не порушувати власні норми академічної поведінки, вибачився перед тими, хто роздув цю істерику. Викладач звільнився з посади завідувача, хоча й лишився читати лекції. Проте його дружина взагалі звільнилася з університету й перестала викладати.

Викладачі отримали очевидний урок: територія престижного університету — це не місце для інтелектуальних досліджень. Це шикарний дім, який винаймають на чотири-шість років, по дев'ять місяців на рік елітні діти, яким можна кричати на викладачів як на невправних слуг у колоніальному маєтку.

За місяць після скандалу в Єлі вибухнули протести в Міссурійському університеті після підліткового інциденту з намальованою фекаліями свастикию на стіні туалету. Точно неясно, що мав робити провідний університет окрім того, щоб помити стіну, але вибух емоцій стався. «Чи знаєте ви, що таке системне пригноблення?!» — верещала студентка на стривоженого ректора. «Погугліть!» — репетувала вона. Студентів факультету журналістики гнобили і їм погрожували: наприклад, викладач зі (яка іронія!) школи журналістики. За кілька днів цієї вистави ректор університету звільнився. (За ним пішов секретар і ще один викладач — вони відмовлялися скасовувати заняття через протести).

Проте Міссурі — це не Єль. На послуги цього вишу немає й близько такого безкінечного попиту, як на останній. Після протестів і заяв на звільнення в Міссурійський університет стало надходити менше

документів на вступ і пожертв⁵². За кілька місяців викладача з кафедри журналістики, який суперечив студентці, звільнили. Коли дим розвіявся, університет лишився з меншою кількістю викладачів, адміністративних працівників, абітурієнтів і пожертв просто через те, що група студентів із дозволу кількох викладачів поміняла місцями ролі вчителів та учнів у великому державному університеті.

Цікаво, що ця тема часто об'єднує ліберальних і консервативних інтелектуалів. Британський учений Річард Докінз, який часто дратує консерваторів через своє ставлення до релігії, був збентежений ідеєю «безпечного простору», якого вимагають американські студенти, щоб сховатися від будь-яких політичних висловів, що можуть їх роздратувати. Докінз сказав як відрізав. «Університет — це не “безпечний простір”, — написав він у твітері. — Якщо ви шукаєте безпечного простору, то йдіть додому, обійміть свого ведмедика й смокчіть палець, аж поки не будете готові до навчання в університеті».

Автор видання Atlantic Конон Фрідерсдорф після подій у Єлі та Міссурі теж зауважив, що «те, що відбувається в Єлі, не лишається там» і що завтрашні еліти продемонстрували цінності не свободи слова, а рафінованої нетолерантності. «Цим студентам співчують, — написав Фрідерсдорф. (Я не співчую, але Фрідерсдорф більш співчутливий, ніж я). — Але якщо імейл про геловінські костюми змушує їх пропускати заняття й виводить із себе, то їм або потрібна фахова психологічна допомога, або ж їх хтось жорстоко надував, уселивши в набуті ними ідеологічні погляди ідею про те, що має їм завдавати болю⁵³».

Тим часом колумніст-лібертаріанець і викладач права в Університеті Теннессі Гленн Рейнольдс пропонує драматичніше рішення:

Щоб бути виборцем, людина має бути спроможною брати участь у дорослих політичних дискусіях. Треба бути здатним слухати протилежні думки й навіть — як я роблю прямо в цій колонії — міняти власні погляди у зв'язку з новими доказами.

Отже, можливо, нам варто підняти вік для голосування до 25 років, коли (ми палко сподіваємося) в людини вже встановився хоч якийсь рівень зрілості. Погано ставитися до студентів як до дітей. Але недопустимо, щоб розбалувані діти нами керували.

Люди, які не можуть обговорювати раціонально геловінські костюми, не заслуговують на роль в управлінні великою нацією⁵⁴.

Це надійне рішення, але ніхто не буде робити поправки до Конституції у відповідь на пропозиції професора Рейнольда. Проте його коментарі та зауваження інших спостерігачів указують на дивний парадокс: студенти хочуть керувати університетом, наполягаючи на тому, щоб до них ставилися як до дітей.

Знову ж таки, я не маю жодного уявлення, як це виправити, особливо до того, як студенти потрапляють до коледжу. Як і більшість викладачів, я сподіваюся, що показую своїм студентам чіткий стандарт. Очікую, щоб вони вчилися, як формулювати власні погляди й доводити їх спокійно та логічно. Я ставлю їм оцінки, виходячи з їхніх відповідей на питання на іспиті та з якості письмових робіт, а не базуючись на політичних поглядах. Вимагаю, щоб вони з повагою ставилися до інших студентів і зважали на думки та погляди однокурсників в аудиторії без зайвих емоцій і переходу на особистості.

Але коли заняття закінчуються, мене переслідує усвідомлення, що я не можу постійно модерувати їхні суперечки. Не можу запобігти тому, щоб молоді люди ігнорували інших, відкидали факти й поради з добрими намірами, вимагали, щоб їхні почуття сприймали за правду. Якщо чотири роки студенти показували таку зневагу до викладачів та навчальних закладів, де вчилися, то не можна очікувати, що вони поважатимуть співгромадян. І якщо вже на студентів не можна покластись у веденні притомних обговорень і дискусій в американському житті, а також у розділенні знань і відчуттів, то в нас, безперечно, великі проблеми, які не може розв'язати жоден фахівець.

-
- 32 Деніел Дрезнер, «Конфлікт між адміністрацією та студентами в Єлі став вірусним», Washington Post online, 9 листопада 2015 року.
- 33 Дослідження Educational Testing Service, групи, що керує тестом академічної придатності (SAT) для студентів коледжу з'ясувало, що не було жодного зростання можливостей студентів, яке було б пов'язане зі збільшенням їхньої кількості. Див. Educational Testing Service, «Виклик навичок для Америки: міленіали та майбутнє» (Прінстон: Educational Testing Service, 2015).
- 34 Бен Кассельман, «Замовкніть щодо Гарварду», FiveThirtyEight.com, 30 березня 2016 року.
- 35 Джеймс Пірсон і Наомі Шефер Рілі, «Виправні фінанси: завелика ціна ігор в академічні доганялки», Weekly Standard online, 9 травня 2016 року.
- 36 Роберт Г'юз, «Культура скарг» (Нью-Йорк: Time Warner, 1993), 68.
- 37 Валері Штраусс, «Я б хотіла викладати, але...», Washington Post online, 31 грудня 2013 року.
- 38 Емма Браун, «Колишній декан Стенфорду пояснює, чому "гелікоптерне виховання" руйнує покоління студентів», Washington Post online, 16 жовтня 2015 року.
- 39 Меган Макардл, «Захищені студенти йдуть у коледж, уникають освіти», BloombergView.com, 13 серпня 2015 року.
- 40 Джеффри Селінго, «"Гелікоптерні батьки" — це не єдина проблема. Коледжі теж бавлять студентів», Washington Post online, 21 жовтня 2015 року.
- 41 Роббі Соав, «Студенти Єлю кажуть професорам припинити викладати англійську літературу: забагато білих поетів-чоловіків», Reason.com, 1 червня 2016 року.
- 42 Джонатан Глетер, «Кому: professor@university.edu Тема: Чому у всьому винен я», New York Times online, 22 лютого 2006 року.
- 43 Джеймс Шелл, «Інший спосіб учитися» (Сан-Франциско: Ignatius, 1988), 30–37.
- 44 Девід Даннінг, «Усі ми впевнені ідіоти», Pacific Standard online, 27 жовтня 2014 року.
- 45 Невеличкий Каслтонський коледж у Вермонті тепер «університет». Це один із багатьох прикладів лише в Новій Англії. Ліза Ратке, «Перетворення коледжу на університет може означати більше грошей і більше студентів», Huffington Post, 12 липня 2015 року.
- 46 Кетрін Ремпелл, «Зростання "джентльменської п'ятірки" та гонитва за середнім балом», Washington Post online, 28 березня 2016 року.
- 47 Річард Арум, «Випускники коледжів: задоволені, але без керма та вітрил», у виданні Марка Бауерлейна та Адама Беллоу, The State of American Mind (West Conshohocken, PA: Templeton, 2015), 68.
- 48 Дані 2016 року були продовженням досліджень, здійснених професорами Стюартом Ройстачером і Крісом Гілі, які продовжили збирати дані про оцінки після того, як написали статті на цю тему в 2010-му та 2012-му. Вони підтримують базу даних на www.gradeinflation.com.
- 49 «Джентльменська С» — натягнута «трієчка», яку ставлять студентів (зазвичай із заможної родини), просто щоб не змушувати його перескладати предмет.
- 50 Так у деяких країнах називають повоєнне покоління, народжене в період між 1940-ми та 1964 роком.
- 51 Див. лише два з багатьох звітів і реакцій як від консерваторів, так і від лібералів: Кеті Волдмен, «Студенти Єлю вибухають гнівом через те, що керівництво коледжу більше переймається свободою слова, аніж безпечним простором», Slate, 7 листопада 2015 року; Шошанна Вейсманн, «Як роблять діток», Weekly Standard, 10 листопада 2015 року.
- 52 Мара Роуз Вільямс, «Расові протести в університеті Міссурі могли зупинити вступ нових студентів», Kansas City Star online, 13 січня 2016 року.

53 Конор Фрідерсдорф, «Нова нетолерантність студентської активності», Atlantic online, 9 листопада 2015 року.

54 Гленн Рейнолдз, «Після Єлю, Міссурі час підняти вік для голосування до 25», USA Today online 16 листопада 2015 року.

Розділ 4

ДАВАЙ Я ЗА ТЕБЕ ЦЕ ПОГУГЛЮ:

ЯК НЕОБМЕЖЕНА ІНФОРМАЦІЯ РОБИТЬ НАС ТУПІШИМИ

Мій розум тепер сприймає інформацію так, як її роздає Мережа: плавним потоком частинок. Колись я був дайвером у морі слів. Тепер ковзаю поверхнею, як на водному мотоциклі.

Ніколас Карр

Попри те, що інтернет міг робити людей розумнішими, багатьох із нас він робить тупішими, бо це не просто магніт для допитливих. Це зливання для легковірних. Він із кожного відразу робить фахівця. У вас диплом? Ну а я гуглив!

Френк Бруні

Не вірте всьому, що пишуть в інтернеті, особливо цитатам відомих людей.

Авраам Лінкольн (напевне)

Повернення закону Стерджона

Спитайте будь-якого професіонала про причини смерті фаховості, і більшість із них негайно звинуватить одного й того самого підозрюваного — інтернет. Якщо колись люди питали поради у спеціалістів у будь-яких сферах, то зараз просто забивають це в пошук у браузері й миттєво отримують відповіді. Навіщо покладатися на освіченіших людей із більшим досвідом або ще гірше — записуватися до них на прийом, якщо можна все дізнатися самому?

Біль у грудях? Спитай в інтернеті. Запит «чому болить у грудях?» видасть вам понад одинадцять мільйонів результатів (принаймні в пошуковій системі, якою я скористався) за 0,52 секунди. Потік інформації заповнить ваш екран: там будуть помічні поради як від національних інститутів охорони здоров'я, так і від джерел, чия добросовісність менш надійна. Деякі з цих сайтів навіть поставлять потенційному пацієнтові діагноз. Ваш лікар може бути іншої думки, але хто він такий, щоб сперечатись із сяючим екраном, що дає відповідь менш ніж за секунду?

Власне, чи може взагалі хтось сперечатися з кимось? В інформаційну епоху немає суперечок, які неможливо було б вирішити. Кожен із нас зараз ходить із таким обсягом інформації в смартфонах і планшетах, який і не снився Олександрійській бібліотеці. На початку цієї книжки я згадав персонажа Кліффа Клавіна з класичного телешоу Cheers, місцевого всезнайку, який постійно читав лекції іншим відвідувачам бостонського пабу про все на світі. Але сьогодні Кліффа вже не існувало б: після першої ж заяви «це відомий факт» у барі всі витягли б смартфони й перевірили кожне Кліффове твердження.

Інакше кажучи, технології створили світ, у якому всі ми — Кліффи Клавіни. У цьому й проблема.

Попри думку роздратованих професіоналів, інтернет — не першопричина появи викликів їхній фаховості. Він, імовірно, прискорив колапс комунікації між фахівцями та обивателями, запропонувавши шлях наспросте до ерудиції. Ця стежка дозволяє людям зімітувати інтелектуальні досягнення, впадаючи в ілюзію фаховості, яку їм дає необмежений доступ до фактів.

Факти, як відомо фахівцям, — це не те саме, що знання чи можливості. А в інтернеті «факти» часом бувають дуже сумнівними. У численних сутичках під час кампаній проти усталених знань інтернет — це скоріше артилерійська підтримка: постійне бомбардування випадковою, незв'язною інформацією, що падає як на фахівців, так і на звичайних громадян, оглушаючи нас усіх і підриваючи спроби притомної дискусії.

Інтернет-користувачі придумали численні закони та наслідки дискусій в електронному світі. Схильність наводити аргумент про нацистську Німеччину в будь-якій розмові надихнула на виведення закону Годвіна і пов'язаного з ним *reductio ad Hitlerum*. Глибоко вкорінені й зазвичай непохитні погляди інтернет-користувачів лягли в основу закону Поммера, згідно з яким у мережі людина може пройти шлях зміни своїх поглядів лише в одному напрямку: від *відсутності* власної думки до *неправильної* думки. Є багато інших законів, включно з моїм улюбленим законом Скітта: «Будь-який допис в інтернеті, де виправляють помилку, зроблену в іншому дописі, обов'язково міститиме принаймні одну власну помилку».

Проте коли йдеться про смерть фаховості, закон, який треба мати на увазі, — це спостереження, виведене задовго до винайдення персонального комп'ютера. Я говорю про закон Стерджона, названий на честь легендарного письменника-фантаста Теодора Стерджона. На початку 1950-х високочолі критики висміювали якість популярної літератури, особливо американської фантастики. Вони вважали наукову фантастику та фентезі літературним гетто. Майже всі ці тексти, — фиркали критики, — були нікудишніми. Стерджен розгнівано відповів, що вони ставлять зависоку планку. Більшість продукції в більшості галузей, доводив письменник, низькоякісна, включно з тим, що критики вважали серйозними текстами. «Дев'яносто відсотків *усього*, — оголосив Стерджен, — лайно».

Коли ж говорити про інтернет, то закон Стерджона про 90 відсотків — це навіть замало. Чистий розмір та обсяг інтернету й неможливість виокремити важливе знання від звичайного шуму означає, що до якісної інформації завжди буде важко дістатись і вона буде поглинута сумнівними даними. Ба гірше — із цим неможливо нічого вдіяти, навіть якби якась група чи організація захотіла це спробувати. У 1994 році було менше трьох тисяч сайтів. До 2014-го їх уже налічувалося понад один мільярд⁵⁵. Більшість із них можна знайти, і вони постануть перед вашими очима за секунди, незважаючи на їхню якість.

Хороша новина в тому, що навіть коли закон Стерджона відповідає дійсності, нам усе одно лишається сто мільйонів непоганих веб-сайтів. Сюди увійдуть усі головні новинні видання у світі (багато з яких нині більше читають в електронній версії, аніж на папері), домашні сторінки аналітичних центрів, університетів, дослідницьких організацій, а також важливих наукових, культурних і політичних діячів. Погана новина, звісно, у тому, що для того, щоб знайти цю інформацію, треба пробратися крізь потік непотребу, фейків, опублікованих ким завгодно: від бабусь із добрими намірами до вбивць-ісламістів. Деякі з найрозумніших людей сучасності відчутно присутні в інтернеті. Утім, деякі з найтупіших людей нашої планети лише за клік від них — на наступній сторінці чи за найближчим посиланням.

Безкраї завали нісенітниць в інтернеті — це нічне жахіття закону Стерджона. Люди, яким і так важко вибрати з кількох десятків

телеканалів, тепер стикаються з мільйонами веб-сторінок, зроблених будь-ким, хто готовий платити за власну присутність онлайн. Без сумніву, інтернет — це чудове досягнення, що продовжує змінювати на краще наше життя, даючи більшій кількості людей доступ до інформації й одне до одного — раніше такого не можна було й уявити. Але в мережі є й темна сторона, що призводить до важливих і глибоко негативних ефектів, які впливають на те, як люди здобувають інформацію і реагують на фаховість.

Найочевидніша проблема полягає в тому, що свобода писати будь-що онлайн заповнює громадський простір дезінформацією та недомислом. Інтернет дозволяє цвісти мільярду квіток, і більшість із них смердить, включно з необґрунтованими думками випадкових блогерів і теоріями змови й аж до витончених кампаній із дезінформації, які здійснюють певні групи чи уряди. Деяка інформація в інтернеті помилкова через неуважність, інша хибна, бо люди з добрими намірами просто не знають, як правильно, а іноді неправду публікують через жадібність чи навіть як чисте злодіяння. Передавач інформації показує все з однаковою швидкістю, без коментарів і редакційного втручання. Інтернет — це засіб, а не суддя.

Це, звісно, не більше й не менше, ніж просто оновлена версія парадоксу друкованої преси. Як зазначив письменник Ніколас Карр, поява винаходу Гутенберга в XV столітті змусила ранніх гуманістів «поскреготати зубами»: вони переживали, що друковані книжки та газети «підірвуть авторитет релігії, принижуватимуть роботу науковців і писців та поширюватимуть сум'яття й розпусту⁵⁶».

Ті середньовічні скептики не цілком помилялися. Друкарський прес використовувався, щоб масово випускати Біблію, учити людей читати й заохочувати грамотність, що веде до свободи особистості. Звісно, друк також уможливив поширення таких нісенітниць, як «Протоколи сіонських мудреців», що вчили людей плутати слова з фактами й підтримували створення тоталітарної пропаганди, яка обмежувала свободу. Інтернет — це друкарський прес зі швидкістю оптоволокна.

На додачу до потоків хибної інформації інтернет послаблює здатність як звичайних людей, так і фахівців здійснювати базове дослідження, а ця навичка допомогла б кожному орієнтуватись у шаленому потоці сумнівних даних. Це може здатися дивною заявою від члена наукової

спільноти, бо я радо визнаю, що інтернет значно полегшує мою роботу автора. У 1980-х, щоб написати дисертацію, я обкладався купами книжок і статей. Сьогодні я тримаю статті на кінчиках пальців — у відкритих вкладках браузера й у папках у комп'ютері. Чи ж це не краще, ніж оте багатогодинне сліпання біля ксерокса в бібліотечних надрах?

У певному сенсі зручність інтернету — це величезне благо, але більшою мірою для тих, хто вже навчений здійснювати дослідження й знає, що шукає. Набагато простіше підписатися на електронну версію, скажімо, журналу «Міжнародні відносини» чи «Міжнародна безпека», ніж іти в бібліотеку чи нетерпляче перевіряти поштову скриньку в офісі. Але студенту чи обивателю, якого ніколи не вчили, як перевіряти надійність інформації чи репутацію автора, це не дуже допоможе.

Бібліотеки чи принаймні їхнє сортування та академічні відділи колись служили першим фільтром шуму ринку. Відвідування бібліотеки — це вже було освітою, особливо для тих, хто просив про допомогу бібліотекаря. Утім, інтернет зовсім не нагадує бібліотеку. Це скоріше велетенський репозиторій, де можна знайти що завгодно — від першого рукопису до фальшивої фотографії, від наукового трактату до порнографії, від коротких інформаційних брошур до беззмістовного електронного графіті. Це середовище майже без регуляції, що відкриває двері для контенту, який був виготовлений із ринкових і політичних міркувань чи на основі необґрунтованих рішень обивателів, а не керуючись судженнями експертів.

Чи можуть помилятися п'ятдесят мільйонів фанатів Елвіса? Звісно, можуть.

На практиці це означає, що пошук інформації відбуватиметься за будь-яким алгоритмом, прописаним у пошуковій системі, — зазвичай він зроблений із урахуванням потреб прибуткових компаній за критеріями, які більшою частиною лишаються таємницею для користувача. Юнак, що йде в інтернет, намагаючись задовольнити власну допитливість щодо танків часів Другої світової війни, із більшою ймовірністю натрапить на обурливого, але дуже популярного персонажа книжки Білла О'Райлі Killing Patton, аніж на нудніші, проте

точніші роботи найкращих воєнних істориків ХХ століття. В інтернеті, як і в житті, гроші та популярність, на жаль, значать дуже багато.

Забивання слів у пошуковий рядок браузера — це не дослідження. Це запитування запрограмованих машин, які самі по собі не можуть зрозуміти людину. Справжнє дослідження — це складно, а для людей, що виростили в умовах постійної електронної стимуляції, ще й нудно. Дослідження вимагає здатності знаходити правдиву інформацію, підсумовувати її, аналізувати, занотовувати й презентувати іншим. Це не лише завдання науковців, а базовий набір навичок, яким мають учити в школі, бо це важливо для будь-якої роботи та кар'єри. Але навіщо сидіти над такою марудною справою, якщо екран перед нами вже має всі відповіді, які видає мільйонами за секунди й гарненько викладає різнобарвними веб-сайтами, що здаються досить надійними?

Ще глибша проблема полягає в тому, що інтернет змінює на гірше те, як ми читаємо, аргументуємо і навіть *думаємо*. Ми бажаємо отримати інформацію негайно. Хочемо, щоб вона була посортowana й приємна на вигляд (не треба вже отих пошарпаних книжок дрібним шрифтом, дякую). До того ж ми бажаємо отримати те, що хочемо почути. Люди не стільки досліджують, скільки шукають гарненькі сторінки онлайн, які дадуть відповіді, що їм подобаються, з найменшими зусиллями і в найкоротший термін. Проте потік інформації різної якості, а іноді й сумнівної приємності призводить до такої суміші знань, що виникає думка: краще б люди не знали нічого, ніж мали б такі знання. Стара приказка, проте правдива: вам зашкодить не те, що не відомо, а те, що ви знаєте, але насправді це є хибним.

Нарешті — і це, мабуть, те, що непокоїть найбільше — інтернет робить нас більш зарозумілими, короткозорими й не здатними дискутувати настільки, що це заважає будь-кому бодай щось дізнатися. Найбільша проблема миттєвої комунікації не в тому, що вона миттєва. Хоч інтернет дає можливість говорити людям між собою більше, ніж будь-коли раніше, і це абсолютно нова історична умова, можливо, те, що будь-хто може поговорити з будь-ким, — не така вже й добра ідея. Часом людям треба спинитись і подумати, дати собі час, щоб поглинути та засвоїти інформацію. Натомість інтернет — це арена, де люди реагують не думаючи й своєю чергою вганяють себе

в ситуацію, коли змушені захищати власні реакції, а не сприймати нову інформацію чи визнавати помилки — особливо якщо помилку помітила людина з кращою освітою та більшим досвідом.

Що є фейком в інтернеті? Усе

У цій чи в будь-якій іншій книжці забракне сторінок, щоб перелічити обсяги дезінформації в інтернеті. Чудодійні зцілення, теорії змови, підроблені документи, цитати з вигаданим авторством — це все бур'янці та величезні будяки, якими заріс усесвітній сад знань. Здоровіші, проте менш витривалі трави й квіти не мають жодного шансу вижити в ньому.

Стійкі старі забобони й теорії змови, наприклад, видозмінилися та відродились онлайн. Усі ми чули історії про алігаторів у каналізації, малоймовірні смерті знаменитостей і бібліотеки, які завалилися, бо ніхто не взяв до уваги вагу книжок. Ці історії передаються від уст до уст. В інтернеті такі вигадки супроводжуються ще й красивою версткою та зображеннями. Вони поширюються через електронну пошту й соцмережі з такою швидкістю, що навіть є групи, наприклад, чудовий проект Snopes.com та інші фактчекінгові організації, які нічим не займаються, окрім того, що цілими днями спростовують ці нісенітниці.

На жаль, такі групи пливуть проти течії. Люди не приходять в інтернет для того, щоб їх виправили чи спростували їхні виплекані теорії. Натомість вони просять електронного оракула підтвердити власне невігластво. У 2015 році авторка Washington Post Кейтлін Дьюї висловила занепокоєння, що фактчекери ніколи не зможуть подолати фейки, бо «ніхто не має ні часу, ні ментальної здатності спростовувати всі поточні нюанси та невідповідності⁵⁷». Зрештою, зітхнула авторка, ці спростування нічого в біса не міняють.

За два місяці після публікації цих слів Дьюї та Washington Post здались і скасували її щотижневу колонку про те, що було фейком в інтернеті. Уже неможливо було впоратись із божевіллям, особливо коли шахраї з'ясували, як заробляти на поширенні міфів і дорогоцінних кліках на сайтах. «Якщо чесно, — сказала Дьюї читачам, — ця колонка не може впоратися з теперішнім середовищем. Такий формат утратив сенс». Ще більше непокоїли розмови Дьюї з

професійними дослідниками, які сказали їй, що «недовіра до інституцій зараз така висока, а когнітивне упередження завжди настільки сильне, що люди, які вірять у фейкові новини, часто зацікавлені в споживанні лише тієї інформації, що збігається з їхніми поглядами — навіть якщо вона демонстративно фейкова» (курсив оригінальний)⁵⁸. Дьюї та Washington Post боролися з інтернетом, і останній переміг.

Багато нісенітниць, особливо в політиці, процвітає завдяки доступності та потужності інтернету. Уперта група невігласів може все ще думати, що земля пласка або що американці ніколи не висаджувалися на Місяць, але, мабуть, для решти з нас фотографії з космосу є достатнім доказом. Коли йдеться про такі легенди, як народження Барака Обами в Африці, керування Джорджем Бушем-молодшим терактами 11 вересня 2001 року або таємний план казначейства США запровадити замість долара глобальну валюту, астронавти з камерами не допоможуть. Соцмережі, веб-сайти та чати перетворюють міфи, почуті від «друга мого друга», історії та плітки на «факти».

Як пояснював британський автор Даміан Томпсон, миттєва комунікація зміцнює людей і групи, що одержимі божевільними, часом досить небезпечними, ідеями. Томпсон називає це контрзнанням: воно летить в обличчя науки і є абсолютно не вразливим до контраргументів.

Нині завдяки інтернету... плітки про Антихриста можуть за секунди перескочити від готів у Швеції до радикальної традиціоналістської католицької секти в Австралії. Такі групи стають толерантнішими до ексцентричних ідей одна одної. Контакти між чорними й білими расистами, що були одиничними десятки років тому, зараз квітнуть, поки ці групи обмінюються теоріями змови⁵⁹.

У повільнішому, менш поєднаному світі такі групи не могли посилювати власні погляди миттєвим схваленням від інших екстремістів онлайн. Вільний обмін ідеями — це потужна рушійна сила демократії, яка, утім, завжди несе ризик того, що злі та неосвічені люди застосують інструменти масової комунікації для власної вигоди

й пропагуватимуть брехню та міфи, які не зможе спростувати жоден фахівець.

Ба гірше, дезінформація може лишатись онлайн роками. На відміну від учорашніх газет, інформація онлайн — постійна і вискакуватиме в подальших пошуках і тоді, коли її вже бачили. Навіть якщо фейки чи помилки були видалені в першоджерелі, вони з'являться в якихось архівах. Коли такі історії стають вірусними й поширюються електронним світом за дні, години чи навіть хвилини, їх уже неможливо виправити.

Наприклад, у 2015 році консервативний провокатор Аллен Вест оприлюднив вигадану сенсацію, що президент Обама змушував американських військових молитися, як мусульмани під час Рамадану⁶⁰. Сайт Веста оприлюднив яскравий заголовок «Гляньте, що змушували робити наших військових» із фотографією американських солдатів, які стоять на колінах із головами, схиленими на килимки для молитви. То була вражаюча картинка, і новина швидко розлетілась соцмережами.

Такого не було. Вест знайшов фото, що було знято кілька років тому — там зображені військові під час молитви, які справді були мусульманами. Навіть після того, як неправдиву фотографію спростували (серед інших це робив і я), Вест не видалив новину. Її неможливо видалити, бо вона вже збережена на інших блогах і сайтах. Люди, що бродять інтернетом і не мають ні часу, ні навичок перевіряти достовірність інформації, іноді натраплятимуть не лише на оригінальну новину, а й на тисячі її копій і ніколи не дізнаються, що вся ця історія — фейк.

Тепер не треба перейматися метушливими фактчекерами чи суворими редакторами. Так само, як гарно переплетена книжка може створити враження, що й зміст у ній притомний, і на блискучих веб-сайтах є візуальні ознаки надійності та авторитетності, що допомагає погано поінформованим читачам поширювати фейки з такою швидкістю, яка й не снилася заголовкам Вільяма Рендольфа Герста⁶¹. Експерти й фахівці, які наполягають на необхідності неухильної та неблаганної логіки, не можуть змагатись із механізмом, що завжди дасть читачам відповідь, яка їм сподобається, до того ж у шістнадцяти мільйонах барв.

Звісно, це точно, я ж погуглив!

Якщо не брати до уваги яскраві саморобні сайти й неминучі дописи у фейсбуці та меми, що заповнили інтернет, прагнення швидких відповідей посилило зростання цілої індустрії, що спеціалізується на продажі громадськості хибних ідей, беручи з людей плату за привілей бути дезінформованими. Я маю на увазі не онлайн-журналістику (про це йтиметься в наступному розділі), а компанії, часто на чолі зі знаменитостями, які пропонують консультації, витісняючи та замінюючи усталені знання від фахівців.

Ви жінка, що переймається власним репродуктивним здоров'ям? У мене немає досвіду в цій сфері, але жінки в моєму житті казали, що їм не надто подобається регулярно ходити до гінеколога. Проте з появою інтернету в представниць прекрасної статі з'явилося альтернативне джерело інформації на противагу медикам-фахівцям. Так, актриса Гвінет Пелтроу має власний журнал GOOP.com і може обговорити з вами в приватній атмосфері у вас удома чи телефоном, як підтримувати гінекологічне здоров'я, включно з пропарюванням піхви.

Якщо ви не знайомі з такою процедурою, то міс Пелтроу гаряче її рекомендує. «Ви сідаєте на те, що, власне, є міні-троном, — розказувала вона в 2014-му, — і поєднання інфрачервоного випромінювання та полинового випару очищає вашу матку. Це не лише паровий душ, а й випуск енергії, що збалансовує рівень жіночих гормонів. Якщо ви в [Лос-Анджелесі], вам просто необхідно це зробити».

Справжні гінекологи, утім, не рекомендують жінкам у Лос-Анджелесі чи будь-де у світі пропарювати будь-які органи. Лікарка-гінекологиня на ім'я Джен Гантер написала на власному (значно менш гламурному) веб-сайті чітку альтернативну рекомендацію:

Пара не дістанеться вашої матки, якщо не використовувати якийсь додатковий інструмент із тиском, але не робіть цього ніколи за жодних обставин. Ні випари полину гіркового, ні звичайного, ні будь-якого іншого не можуть ніяк збалансувати репродуктивні гормони, відрегулювати менструальний цикл,

вилікувати депресію чи безпліддя. Навіть випари естрогену на таке не здатні.

Якщо хочете розслабитися, зробіть хороший масаж.

Якщо хочете розслабити піхву, отримайте оргазм⁶².

Проте сайт Пелтроу принаймні для деяких людей — це вершина крутості. Авторка з чудовим почуттям гумору Лаура Гупер Бек влучно описала довірливість фанів Пелтроу: «Виходить так, що коли мені щось рекомендує лікар, то я бігом відмовлюся. А от якщо струнка блондинка в огидній перуці каже, що вдудання гарячого повітря в піхву зцілить мене від усього, включно з поганими стосунками з матір'ю, то я послухаю Гвінет Пелтроу, бо панночка петрає в науці⁶³».

Знаю, що просто, надто просто кепкувати з пустопорожніх знаменитостей, і оскільки про пару й піхви я написав уже більше, ніж за всю свою кар'єру, лишімо Пелтроу разом із її порадами про здоров'я в спокої. І все-таки в подібній ситуації особливо помітний вплив інтернету на смерть фаховості, бо раніше американцям треба було докласти неймовірних зусиль, аби дізнатися, чим голлівудська актриса парить собі інтимні органи. А нині жінка, яка шукає відповіді на питання про що завгодно, — від моди до раку матки, — може випадково більше часу присвятити читанню GOOP, аніж розмовам із лікарем.

Знаменитості, що зловживають своїм статусом, були завжди, але інтернет значно посилює їхній вплив. Так, заклики Джима Керрі проти щеплень можна проігнорувати як частину його нетрадиційного комедійного образу, але й більш поважних людей засмоктує електронна чорна діра.

У 2015 році колумністу New York Times Френку Бруні зателефонував Роберт Френсіс Кеннеді-молодший, син сенатора й кандидата в президенти, якого вбили в 1968-му. Справа була важлива, сказав Кеннеді, і їм треба зустрітися. Роберт наполягав, що Бруні треба змінити власну думку про вакцинацію. Як і багато інших американців, Кеннеді носився з параноїдальною думкою про те, що вакцини спричиняють, за його словами, голокост серед американських дітей. (Звісно, Френк зауважив, що «Керрі, очевидно, був парафіянином церкви Роберта Кеннеді»). Бруні згодом пригадував ту зустріч: «На моїй стороні була американська медична асоціація, американська

академія педіатрії, національні інститути охорони здоров'я та центри з контролю та запобігання захворюванням. [Але] Кеннеді знав краще⁶⁴».

Кеннеді, Керрі та інші робили те, що й багато американців у таких ситуаціях: вони заздалегідь визначились із власною думкою, а потім пішли в інтернет шукати їй підтвердження. Як зауважував Бруні, «агітатори проти щеплень завжди знайдуть антинауковця чи сумнівне “дослідження” для обґрунтування власних поглядів». Це й називається ерудицією в епоху кіберпростору: ви шукаєте, аж поки не знайдете підтвердження своїм висновкам. Ви проклікуєте шлях до ствердження власних поглядів, як наче наявність сайту — це правдоподібний аргумент».

Звичка пастися в інтернеті, яку обивателі помилково називають «дослідженням», значно ускладнює спілкування з експертами та професіоналами. Знову ж таки, тут винне ще й підтверджувальне упередження: попри те, що в інтернеті повно неточних чи фейкових історій, єдина історія на мільярд, коли помилився не гугл, а експерт, стане страшенно популярною. Так, у 2015 році стався трагічний випадок із британською дівчиною, якій неправильно поставили діагноз і сказали: «Перестань гуглити свої симптоми⁶⁵». Пацієнтка наполягала, що в неї рідкісний вид раку, а лікарі проігнорували цю ймовірність. Вона мала рацію, а фахівці помилялись. І дівчинка померла.

Історія британської дівчини набула великого розголосу, і рідкісна помилка, напевне, переконала багатьох людей, що варто самим собі бути лікарями. Звісно, ті, хто помер, бо поставив по комп'ютеру діагноз розладу травлення замість серцевого захворювання, ніколи не потрапляють на перші сторінки. А історії про Давида і Голіафа (підліток проти команди лікарів) годують ненаситне підтверджувальне упередження широкого загалу й живлять цинічне сприйняття усталених знань, зміцнюючи хибні надії, що розв'язання всіх проблем поруч, лише за кілька кліків мишкою.

Колись книжки були хоч якимось бар'єром для розповсюдження хибної інформації, бо для того, щоб їх виготовити, потрібні час, ресурси й згода видавця. «Я читав це в книжці» означало, що «це, імовірно, не божевілля, бо видавництво витратило гроші на палітурку

й друк». Звісно, це ніколи не гарантувало стовідсоткової якості: деякі книжки уважно перевірені, відредаговані й виправлені, а деякі просто гепнули в обкладинку й відправили до магазинів.

Попри все, книжки від надійних видавництв принаймні проходять процес переговорів із авторами, редакторами, рецензентами й видавцями, включно з тією, яку ви читаєте зараз. На книжки, видані самвидавцем задля марнославства, як читачі, так і рецензенти дивляться з підозрою, і не дарма. Проте сьогодні інтернет — це наче сотні мільйонів марнославних видавництв, які випускають будь-що, набране на клавіатурі, хай яке воно тупе чи навіть зловісне. (Як сказав Рон Фурньєр із National Journal, в епоху інтернету кожен фанатик — видавець). Звісно, десь там ховається й певна кількість мудрості та інформації, але ніде дітися від закону Стерджона.

Інтернет може зробити людей дурнішими, ніж до того, як вони зацікавилися певною темою. Сам акт пошуку інформації змушує людей думати, що вони чогось навчилися, хоча насправді їх поглинула ще більша кількість незрозумілих даних. Це відбувається, бо після певного часу, проведеного в інтернеті, люди вже не усвідомлюють, що просто промайнуло їм перед очима, а що вони *знають*.

Бачити слова на екрані — не те саме, що читати чи розуміти їх. Коли група експериментальних психологів із Єльського університету вивчала, як люди користуються мережею, науковці з'ясували, що «в тих, хто шукає інформацію в інтернеті, складається враження, ніби вони дуже багато знають, навіть якщо йдеться про теми, не пов'язані з тими, які вони гуглили⁶⁶». Це як електронна версія ефекту Даннінга—Крюгера, коли найменш компетентні люди найбільш не здатні зрозуміти, що нічому не вчать.

Люди, які, скажімо, шукають інформацію про горючі корисні копалини, можуть прокрутити купу сторінок про інший термін — наприклад, про скам'янілості динозаврів. Продивившись достатню кількість сторінок, ви втрачаєте здатність розуміти, що раніше не знали того, що щойно читали на цю тему. Натомість ви припускаєте, що знали й про динозаврів, і про корисні копалини, бо просто розумні. На жаль, уважати себе розумними, пошукавши в інтернеті, — це наче вважати себе хорошими плавцями, погулявши під зливою.

Команда науковців із Єлю дещо обережно сформулювала цю проблему: «приймати зовнішнє знання за внутрішнє». Чесніше було б сказати, що люди не пам'ятають більшість із того, що побачили тоді, як шалено клікали мишкою. Як помітив автор Том Джейкобс, «виявилось, що пошук провокує абсолютно необґрунтовану віру у власні знання, і це, беручи до уваги дедалі популярнішу звичку інстинктивно шукати відповіді онлайн на будь-яке питання, дещо жахає⁶⁷».

Звісно, когось це може й жахати, але така звичка точно дратує. Оця помилкова впевненість у набутому знанні може зробити працю фахівця практично нездійсненною. Хіба можна просвітити людей, які думають, що здобули знання, на яке треба витратити десять років, бо провели ранок у пошуковій системі? Кілька слів дискусії з обивателем — і серце експерта замре, почувши фразу «я трохи дослідив цю тему».

Як доступ до такої кількості інформації може не призводити хоча б до якогось підвищення рівня знань, наприклад, завдяки банальному процесу осмосу? Як люди можуть так багато читати й так мало брати з прочитаного? Відповідь проста: мало хто дійсно читає те, що знаходить.

Дослідження Університетського коледжу Лондона з'ясувало, що люди насправді не читають статті, які відшукують. Натомість вони швидко дивляться на кілька верхніх рядків чи перші речення і йдуть далі. Інтернет-користувачі, як зауважують дослідники, «не читають онлайн у традиційному розумінні; звісно, це ознаки того, що з'являються нові форми “читання”, коли люди, шукаючи швидких шляхів, просто проглядають заголовки, зміст і вступ статті. Здається, що вони використовують перебування онлайн, аби уникнути читання в традиційному сенсі⁶⁸». І це, власне, протилежність повноцінному процесу читання, адже ціль інтернет-пошуків не стільки щось дізнатися, скільки виграти в суперечці, підтвердивши погляди, що вже існують.

Особливо вразливі перед цією тенденцією діти й молодь. Згадане дослідження припускає, що це відбувається, бо вони неточно уявляють собі, чим, власне, є інтернет, часто не усвідомлюючи, що це просто збірка мережевих ресурсів від різних авторів, тому мало часу приділяють оцінюванню доречності, точності та авторитетності

інформації. «Бібліотечні ресурси не здаються молоді достатньо інтуїтивними в користуванні, і тому вона віддає перевагу Google і Yahoo!», бо ці сервіси пропонують знайомі, спрощені рішення її навчальних потреб. Викладачі та інші фахівці теж не застраховані від такої спокуси. Згідно з дослідженням, схоже, що «проглядання та переглядання» — це норма для всіх. Популярність серед старших науковців коротких підсумків досліджень у вступному абзаці це тільки підтверджує.

«Суспільство, — доходять висновку автори дослідження, — тупішає». Ця серйозна проблема може навіть бути страшнішою, аніж здається. Користувачі інтернету схильні вірити будь-чому, що першим покажеться в результатах пошуку, не зважаючи на джерела інформації. Зрештою, якщо пошукова система ставить це джерело першим у результатах, то йому можна вірити. Саме тому кожен, хто просуває контент в інтернеті, намагається зробити так, щоб посилання були вище в рейтингах пошукових систем. Якщо ви продаєте суп, то робите все можливе, аби налаштувати пошукову систему так, щоб людей, які шукали рецепт супу, натомість спрямовували до знижок на вашу продукцію.

Але що як ви продаєте щось важливіше, ніж суп? Наприклад, політичного кандидата? Є певні докази того, що рейтинги пошукових систем здатні змінювати те, як люди сприймають політичну реальність. У 2014 році два психологи здійснили дослідження явища, яке назвали ефектом маніпуляції пошукових систем, і заявили, що їхні тести показали здатність «збільшувати від 37 до 63 відсотків частку людей, які віддавали перевагу певному кандидату лише після однієї пошукової сесії». Отже, це потенційно становить «серйозну загрозу демократичній системі управління⁶⁹». Зарано казати, що пошукові системи підривають демократію (принаймні поки що), але складно сперечатися з фактом, що більшість звичайних людей уже не здатна відрізнити реальну інформацію від того, що їм викидає пошукова система.

Мудрість меганатовпу

Звісно, обивателі не завжди помиляються про все на світі, а фахівці не повсякчас мають рацію. Раз у сто років правда може бути за підлітком,

а помилитися здатна команда лікарів. Фахівці — це важливо, але звичайні люди примудряються жити щодня без порад професорів, інтелектуалів і решти всезнажок. Інтернет, за умови притомного використання, допомагає обивателям обмінюватися між собою тією інформацією, яку може бути надто складно чи дорого отримати від фахівців. Власне, інтернет, як і біржа чи інші механізми, які зводять здогадки широкого загалу до купи й роблять припущення про складні проблеми, можуть часом і переграти фахівців.

Те, як купа хибних здогадок перемелюється в одну правильну — це відомий феномен. На жаль, припущення багатьох про те, що інтернет може служити для спільного здобуття знань, підмінює слушну ідею, яку письменник Джеймс Суrowецькі називав «мудрістю натовпу», цілком недоречною ідеєю про те, що натовп мудрий, бо кожен у цьому скупченні людей — також мудрий.

Часом люди без спеціалізованих знань можуть краще в чомусь розібратись у групі, ніж поодиноці. Це особливо доречно для рішень, де об'єднання великої кількості здогадок може утворити агреговану ідею, що буде кращою, ніж думка будь-якого експерта. Так, Суrowецькі переказував історію англійського повітового ярмарку, де людей спитали, скільки важить бик. Середній показник здогадок був кращим, ніж здогадка будь-якої окремої людини. Разом натовп майже вгадав точну вагу⁷⁰. Так і колективні ставки на світовій фондовій біржі загалом вдаліші, ніж ставки будь-якого окремого біржового аналітика.

Існує багато причин, чому натовпу краще вдається оцінювання, аніж окремим людям. Крім того, велика кількість здогадок серед багатьох людей може допомогти позбутися до певної міри підтверджувального упередження, хибного сприйняття чи будь-яких інших помилок. Це також дозволяє людям, яким відома лише частина інформації, зробити свій невеличкий внесок у розв'язання проблеми. Тисяча людей може зібрати величезний складний пазл, навіть якщо кожна людина матиме лише кілька його частинок.

Неупереджений погляд натовпу коштував одному з найвидатніших журналістів Америки його роботи. У 2004 році на піку президентських виборів у США досвідчений диктор новин на каналі CBS Ден Разер і його продюсери вийшли в ефір із сюжетом про військову службу президента Джорджа Буша — молодшого. У CBS заявили, що мають

документи з початку 1970-х, які доводять, що Буш покинув свій підрозділ у повітряних силах Національної гвардії США і так і не завершив службу. Буш, Верховний головнокомандувач, який на той час вів Америку у дві серйозні війни, змагався на виборах із сенатором Джоном Керрі, дещо прикрашеним героєм війни, і від такого звинувачення аж повітря дзвеніло в передвиборчій кампанії, що зосереджувалася на військових питаннях.

Прихильники Буша заперечували звинувачення, кажучи, що це шахрайські джерела та недбале журналістське розслідування, але зрештою цю історію спростували звичайні люди в інтернеті, а не розлючені поодинокі фахівці. Обивателі без жодного досвіду в журналістиці, але які купу часу провели біля комп'ютерів, помітили, що шрифт документів надто вже був схожий на один зі шрифтів у Microsoft Word. Звісно, у 1971 році у військово-повітряних силах користувалися друкарськими машинками. Текстового редактора Microsoft Word тоді ще не було. Отже, документи — фальшивка.

Стикнувшись із таким викликом для свого сюжету, канал CBS замовив розслідування. У мережі зрештою спростували як документи, так і сам сюжет. Продюсера, відповідального за це, звільнили. Ден Разер, який і донині переконаний, що він мав рацію, а всі решта помилялися, пішов на пенсію й подав у суд на свого працедавця. Журналіст програв.

Отже, навіщо ті фахівці? Якщо поставити певне питання достатню кількість разів чи дати завдання достатній кількості людей, то чому б і не покладатися на їхню колективну мудрість замість того, щоб питати сумнівну чи упереджену думку жменьки самопроголошених мудреців? Якщо одна людина розумна, а сотня — розумніша, то мільярд людей, які весь час спілкуються, має бути ще розумнішим.

Ентузіасти Вікіпедії серед іншого доводять, що майбутнє за таким видом колективного знання, а не за фахівцями, що покладаються на джерела та надійну інформацію. Теоретично перегляд кожної статті достатньою кількістю людей у громадській і відкритій енциклопедії, куди будь-хто може зробити свій внесок, мав би викорінити помилки та упередження. Статті повинні бути націлені на допитливе мислення звичайних людей, а не на вузькі інтереси науковців і редакторів. Не лише статті мали б бути неухильно точними й покращуватися з часом,

а й цілі розділи — представляти собою набір інформації, яка справді цікавить читачів, а не систематичний, проте безглуздий конспект розмитих знань.

На жаль, не все й не завжди йшло гладко, і Вікіпедія чудово демонструє обмеженість зміщення фаховості в інтернеті. Виявляється, писати статті на будь-які складні теми значно важче, ніж угадувати вагу бика. Попри те, що багато людей із добрими намірами пожертвували свій час, наприклад, для редагування Вікіпедії, деяких із них винайняли компанії та PR-агенції, що працюють на знаменитостей, тож вони мали очевидний інтерес у тому, який вигляд матиме Вікіпедія для широкого загалу. (Крім того, дев'ять із десяти дописувачів до цієї енциклопедії — чоловіки, що мало б також збентежити читачів, якби вони про це знали).

Колективні проекти на зразок Вікіпедії, хай і з найкращими намірами, усе одно потерпають від нездатності взяти до уваги важливу різницю між обивателями та професіоналами: волонтери роблять те, що їх цікавить у певний момент, тоді як професіонали застосовують власну фаховість щодня. Хобі — це не те саме, що кар'єра. Британський автор Алістер Кук колись сказав: «Професіонали — це люди, які чудово працюють, навіть коли їм цього не хочеться». Ентузіазм зацікавлених аматорів — непостійний заміник думки фахівців.

Початкові зусилля Вікіпедії стали здобиччю непостійності та необачності — це саме те, чого можна було очікувати від домашнього завдання для групи студентів. Дослідник, який вивчав ці тенденції, припускає, що після 2007 року Вікіпедія мала б змінити свій девіз із «енциклопедія, яку може редагувати кожен» на «енциклопедія, яку може редагувати кожен, хто розуміє правила, соціалізується, здатний здолати стіну напівавтоматичного відхилення й усе ще хоче добровільно витратити свій час та енергію на редагування²¹».

Власне, Вікіпедія просто запровадила суворіші правила редагування, але ці обмеження своєю чергою відштовхнули нових дописувачів. Як зазначалося в статті в журналі Массачусетського технологічного інституту MIT Technology Review у 2013 році, обсяги волонтерських сил, що розвинули Вікіпедію і «мають захищати її від вандалізму, дезінформації та маніпуляцій», натомість «скоротилися на більш як

третину з 2007 року й продовжують зменшуватися». Вікіпедія все ще намагається підтримувати якість своїх статей за власними критеріями.

Серед важливих проблем сайту, що ніяк не вирішуються — нерівномірність: статті про покемонів і жінок-порнозірок — детальні, але сторінки про письменниць чи місця в Африці на південь від Сахари досить умовні. Надійні статті знайти важко. Із тисячі статей, які волонтери проекту вважають такими, що формують надійне ядро енциклопедії, більшість не відповідає середнім критеріям якості, встановленим самою Вікіпедією²².

Вікіпедія має виділені статті, які повинні бути добре написані, цілісні й відповідально досліджені, включно з «ретельно складеним і репрезентативним списком відповідної літератури», що покладається на перевірені «високоякісні надійні джерела».

Інакше кажучи, Вікіпедія очікує, що її найкращі дописи будуть як відрецензовані дослідження, проте без справжніх рецензентів. Складно організувати рецензування навіть в оптимальних умовах, коли є редактори, які намагаються дати рукописи найкращим фахівцям певної галузі, уникаючи професійних суперечок і конфліктів інтересів. Перекладання цього процесу на проект для мільйонів людей із мінімальним наглядом — не надто вдала ідея. Щоб проект на зразок Вікіпедії спрацював, практично кожен фахівець у світі мав би хотіти бавити відповідний допис енциклопедії з певної теми, як немовля.

Звісно, якщо вимірювати кількістю прочитань, Вікіпедія чудово працює і з певних тем є непоганим джерелом інформації. Як було зауважено в статті видання Массачусетського технологічного інституту, публікації у Вікіпедії тяжіють до «технічних, західних і важливих для чоловіків тем», тому, коли йдеться про прикладну і, що важливіше, несуперечливу інформацію, цій енциклопедії вдалося зібрати багато даних у надійному й стабільному форматі. (Мені подобається, що Вікіпедія — це чудове джерело, де можна почитати про майже будь-який фільм, хай який він маленький і дивний). Якщо ви хочете дізнатися, хто відкрив стронцій чи був присутній на Вашингтонській морській конференції 1925 року, або шукаєте швидку довідку про минулорічну Нобелівську премію, Вікіпедія — набагато краще джерело, ніж якась пошукова система. Проте коли мова йде про якісь політичні справи, усе стає значно складніше. Наприклад,

стаття у Вікіпедії про хімічну зброю зарин стала плацдармом для людей, які мають протилежні погляди на те, чи сирійський уряд застосовував цю речовину проти власного народу. Під роздачу попала навіть фундаментальна наука. Ден Кашета, аналітик із Лондона й фахівець із зарину, якого я вже згадував у попередньому розділі і який засвоїв для себе складний урок, намагаючись допомогти студентці коледжу, у 2015 році сказав мені:

«Якщо хтось спробує покладатися на сторінку у Вікіпедії, шукаючи надійну інформацію про хімічну зброю зарин, то буде дезінформований напівправдивими розмитими висловами, які не були підтверджені жодними надійними джерелами. Деяка інформація на сторінці у Вікіпедії в певному сенсі достовірна, але сформульована так, що може скластися хибне враження. Інші твердження просто неправдиві».

Кашета додав, що витратив чимало годин після застосування зарину в Сирії в 2013 році на виправлення хибної інформації про цю речовину, і багато з тих даних, безсумнівно, походили з помилок і напівправди, що містяться на відповідних сторінках у Вікіпедії.

Людям бракує розуміння, що Вікіпедія й інші онлайн-ресурси та мудрість натовпу загалом — це не просто складання до купи псевдофактів чи випадкових припущень. Факти не говорять за себе. Джерела на зразок Вікіпедії цінні для базових даних як альманах, що постійно оновлюється, але з них небагато користі, коли йдеться про складніші теми.

Натовп може бути мудрим. Проте не все можна довірити на його розсуд. Інтернет створює хибне відчуття, що думка багатьох людей рівнозначна факту. Але розуміти, як вірус передається від однієї людини до іншої — це не те саме, що робити припущення, скільки мармеладок у склянці. Комік Джон Олівер нарікав, що не треба збирати думки про факт: «Ви можете організувати опитування про те, яке число більше — 15 чи 5, або чи існують сови, або чи є капелюхи».

Так само й політика — це не настільна гра на передбачення, а довгострокові рішення, що базуються на уважному розгляді їхньої вартості та альтернатив. Намагаючись зорієнтуватися, дрейфуючи у складних політичних водах, немає сенсу просити натовп робити наосліп короткострокові припущення про певні події. Питати, чи

застосує Башар Асад у певний момент хімічну зброю в Сирії в 2013 році — це те саме, що робити ставку на один колір, граючи в рулетку. Це питання «так-або-ні», і в певний момент ви або виграєте, або програєте. Це не те саме, що питати, *чому* Башар Асад може застосувати хімічну зброю. Дилема «Що має *робити* Америка, якщо Башар Асад застосує хімічну зброю?» взагалі на відстані світлових років від таких питань. Інтернет, проте, змішує всі ці три питання й перетворює будь-яку складну проблему на опитування з простими варіантами відповіді, пропонуючи швидкі рішення.

Ця легкість, із якою люди можуть обговорювати такі проблеми й навіть іноді робити про них правильні припущення, тоді як фахівці часом помиляються, призводить до ще одного рівня антиінтелектуальної броні, якою обивателі захищаються від добре поінформованих експертів.

Я видаляю вас із друзів

Будь-яке навчання вимагає терпіння та здатності слухати інших. Утім, інтернет і соцмережі роблять нас менш поблажливими та більш схильними до суперечок. Люди, перебуваючи онлайн, як і в житті, збиваються в камери відлуння²³, віддаючи перевагу розмовам із тими, з ким погоджуються. Письменник Білл Бішоп у книжці 2008 року назвав це «великим сортуванням», зауважуючи, що американці зараз обирають жити, працювати й соціалізуватися з людьми, схожими на себе за всіма ознаками. Те саме відбувається і в інтернеті.

Ми не лише асоціюємо себе з людьми, схожими на нас, а й активно розриваємо зв'язки з рештою, особливо в соцмережах. У дослідженні центру Pew від 2014 року були отримані результати, що ліберали більш схильні блокувати та видаляти з друзів осіб, із якими вони не погоджуються, аніж консерватори. Так відбувалося переважно тому, що консерватори вже були схильні тримати у своїх онлайн-колах менше опонентів. (Або як ішлося в огляді цього дослідження у Washington Post, консерватори мають «нижчий рівень ідеологічного різноманіття у своїй онлайн-екосистемі²⁴»). Ліберали були дещо більш схильні розривати дружбу в реальному житті через політику, але загальна тенденція полягала в ідеологічній сегрегації, адже тепер можна розірвати дружбу в один клік, без особистої дискусії.

Оце небажання вислуховувати інших не лише робить нас менш приязними в спілкуванні один з одним загалом, але й погіршує нашу здатність мислити, переконливо сперечатись і сприймати виправлення, коли помиляємося. Якщо ми не здатні навести ланцюжок доводів уже за кілька кліків мишкою, це означає, що ми не можемо витримати найменшого виклику власним поглядам чи ідеям. Це небезпечно, бо така ситуація ставить під сумнів роль знання й фаховості в сучасному суспільстві і роз'їдає базову здатність людей уживатися разом в умовах демократії.

В основі такої лихої вдачі лежить хибне відчуття рівності та ілюзія егалітаризму, спричинена доступністю соцмереж. У мене є твітер і сторінка у фейсбуці, як і у вас, отже, ми з вами колеги, чи не так? Зрештою, якщо топовий репортер великої газети, дипломат зі Школи управління імені Кеннеді, науковець у дослідницькому госпіталі та ваша тьотя Роза з Невади всі є онлайн, то їхні погляди пробігають у вас перед очима як рівнозначні повідомлення. Кожна думка — це просто останній допис на сторінці.

В епоху соцмереж користувачі інтернету припускають, що всі однаково розумні та поінформовані просто тому, що вони є онлайн. Кінокритик Ентоні Олівер Скотт у New York Times писав:

В інтернеті всі стали критиками: руйнівники компаній через відгуки на Yelp, дослідники Амазон і крикуни, що закликають у соцмережах до лайків і поширень. Пихатих, завжди підозрілих канцелярських нікчем на зразок мене змела цифрова анархія. Кому здалися ті жалюгідні скиглії, якщо є дружлюбний алгоритм, який, базуючись на ваших попередніх покупках, покаже те, що «вас також може зацікавити», а легіони фейсбук-друзів підтвердять мудрість вашого вибору?»⁷⁵

Анонімність соцмереж спокушає користувачів вести дискусії так, ніби всі учасники рівні, наче це група колег із однаковим досвідом і освітою. Такий підхід мало хто застосовував би в реальному житті, але в інтернеті інтелектуальний нарцисизм пересічного коментатора зміщує норми, які зазвичай регулюють особисте спілкування.

Таке дивне поєднання відстані та зближення отруює розмову. Для приємної суперечки треба, щоб її учасники були чесними й мали добрі наміри. Реальна близькість живить довіру та взаєморозуміння.

Ми ж не ходячий мозок, що обробляє розрізнені дані. Ми вислуховуємо іншу людину, покладаючись частково на численні візуальні та слухові сигнали, а не просто на потік слів. Викладачі особливо добре знають, наскільки різний вплив має матеріал, який вони давали дистанційно і в особистому спілкуванні, коли студент міг ставити питання, насуплюватися чи коли на його обличчі з'являвся вираз раптового осяяння.

Відстань та анонімність руйнують терпіння й презумпцію доброї волі. Швидкий доступ до інформації та можливість говорити без необхідності слухати в поєднанні з «клаватурною відвагою», що дозволяє людям казати одне одному слова, яких вони ніколи не вимовили б віч-на-віч, убивають розмову. Як зауважив письменник Ендрю Салліван, частково це пояснюється тим, що в інтернеті все хитко, тому кожен учасник дискусії вимагає, щоб його сприймали на рівних з іншими.

Переважає живить таку ситуації саме те, чим переймалися батьки-засновники щодо демократичної культури: почуття, емоції та нарцисизм заміняють докази, прикладні знання та громадянську активність. Так, часом випадкові раціональні думки все ще пролітають туди-сюди, але стало значно менше арбітрів, що могли б установити, які з цих думок справді правдиві, притомні та доречні²⁶.

Твітер, фейсбук, редіт та інші соцмережі можуть бути майданчиками для притомних дискусій, проте надто часто подібні сайти стають прихистком для безкінечного потоку самовпевнених тверджень, хибної інформації та образ замість справжньої розмови.

Звісно, інтернет уможливорює спілкування між людьми, які інакше ніколи не зустрілися б. Інтроверти можуть казати, що майданчики на зразок редіта чи коментарі в онлайн-виданнях відкривають двері для спілкування з людьми, які раніше не хотіли вступати у відкриті дискусії взагалі. На жаль, якщо дозволити будь-кому висловлювати власні погляди, то будь-хто й буде це робити: саме тому так багато видань, включно з Toronto Sun і Daily Beast, закрили коментарі до своїх публікацій онлайн.

Таке спілкування не надто сприяє послабленню прив'язаності пересічного обивателя до хибної інформації. Насправді проблема

може бути навіть серйознішою, ніж здається. Стикаючись із незаперечними доказами того, що вони помиляються, деякі люди ще завзятіше кидаються захищати свою думку замість того, щоб змиритись із власною помилкою. Це «ефект вогню у відповідь», коли люди подвоюють зусилля, щоб уберегти свої переконання, хай якими незаперечними будуть ознаки того, що ті хибні⁷⁷.

Інтернет, як писав Девід Даннінг, загострює цю проблему численними способами і не в останню чергу тим, що спростування тупої ідеї вимагає озвучення її в процесі дискусії принаймні один раз. Для викладачів та інших фахівців — це мінне поле, адже вони ризикують підтвердити помилку, просто її повторивши:

Ще, звісно, існує проблема безупинної дезінформації в місцях, які, на відміну від аудиторії, складно контролювати — на зразок інтернету та новинних видань. У цих умовах Дикого Заходу найкраще взагалі не озвучувати популярні хибні судження. Вам не вдасться змінити думку людей, кажучи їм, що Барак Обама не мусульманин, тому що часто вони пам'ятають усе сказане, окрім головного слова «не»⁷⁸.

Фахівцям, що намагаються протистояти цьому впертому невігластву, може здаватися, що вони допомагають, але фактично експерти просто підливають оливи у вогонь. Це не допоможе, а тільки посилить полум'я.

Інтернет — це найбільший у людській історії анонімний засіб для спілкування. Здатність сперечатися на відстані та здешевлене відчуття рівності, до якого він призвів, роз'їдає довіру та повагу поміж нас усіх: як серед фахівців, так і серед обивателів. Будучи наодинці перед клавіатурою та збиваючись у зграї на сайтах і в онлайн-групах, які зосереджуються на підтвердженні будь-яких ідей, політично та інтелектуально мільйони американців загрузли у власних упередженнях. Соцмережі на зразок фейсбуку розширюють цю камеру відлуння. Як писала Меган Макардл у 2016 році, «навіть якщо ми несвідомо блокуємо людей, які з нами не погоджуються, фейсбук сам фільтрує наші стрічки так, щоб ми бачили більше контенту, який лайкнули. А що ми лайкаємо? Людей і дописи, які поділяють наші думки⁷⁹».

Особливо це небезпечно тепер, коли соцмережі на зразок фейсбуку й твіттеру стали основними джерелами новин та інформації для багатьох американців, а фахівці намагаються на власний ризик пробити цю броню політичної ізоляції та самовпевненого невігластва. Досить складно сперечатися навіть з однією людиною, яка щось не так зрозуміла, але спроби дискутувати з особою, що має в арсеналі «симпатичні» сайти як докази та легіони анонімних однодумців у соцмережах із такими самими хибними поглядами, відразу приречені. Тим часом професіонали, що наполягають на логіці, фундаментальних знаннях і базових правилах щодо джерел інформації, ризикують бути засудженими онлайн-користувачами XXI століття: останні скажуть, що фахівці — просто елітаристи, які не розуміють чудес Інформаційної доби.

Нехай сайти та інтернет-опитування ненадійні, але журналісти здатні докопатися до правди замість того, щоб утягуватися самим у цей вир. Журналісти все ще можуть служити арбітрами в цьому хаосі, застосовуючи ретельні інструменти розслідувань, покладаючись на надійні джерела та перевірку фактів.

А може, як побачимо в наступному розділі, і не можуть.

⁵⁵ Едрієнн Ла Франс, «Вершники загубленого інтернету», Atlantic online, 14 жовтня 2015 року.

⁵⁶ Ніколас Карр, «Чи робить гугл нас тупими?», Atlantic online, липень/серпень 2008 року.

⁵⁷ Кейтлін Дьюї, «Що було фейком в інтернеті цього тижня: нащо нам це треба, серйозно», Washington Post online, 30 жовтня 2015 року.

⁵⁸ Кейтлін Дьюї, «Що було фейком в інтернеті цього тижня: чому це — остання колонка», Washington Post online, 18 грудня 2015 року.

⁵⁹ Даміан Томпсон, Counterknowledge (Нью-Йорк: W.W. Norton, 2008), 11.

⁶⁰ Аллен Вест, «Америка Обами: дивіться, що змушують робити наші війська у святий ісламський місяць», allenbest.com, 28 червня 2015 року.

⁶¹ Вільям Рендольф Герст — американський медіамагнат, який прославився епатажними «жовтими» заголовками.

⁶² Майкл Міллер, «Гвінет Пелтроу не піхво-експертка, кажуть лікарі», People online, 29 січня 2015 року. Блог лікарки Гантер: drjengunter.wordpress.com

⁶³ Лаура Гупер Бек, «Я пішла в спа для матки, і ось моя історія», FastCompany.com, 27 січня 2015 року.

⁶⁴ Френк Бруні, «Каліфорнія, Камелот і вакцини», New York Times online, 4 липня 2015 року.

⁶⁵ «"Припиніть гуглити ваші симптоми", — сказала неповнолітня жертва раку перед смертю», Daily Telegraph, 16 червня 2015 року.

⁶⁶ Метью Фішер та ін., «Шукаючи пояснень: як інтернет роздуває внутрішню оцінку знань», Journal of Experimental Psychology 144(3), червень 2015, 674–687.

⁶⁷ Том Джейкобс, «Пошук в інтернеті створює ілюзію знань», Pacific Standard online, 1 квітня

2015 року.

- 68 Це та подальші посилання зі статті CIBER Університетського коледжу Лондона «Покоління гугл: інформаційна поведінка дослідника майбутнього», 11 січня 2008 року.
- 69 Роберт Епстейн, «Як гугл міг запустити вибори-2016», Politico, 19 серпня 2015 року.
- 70 Джеймс Суровецькі, «Мудрість натовпу» (Нью-Йорк: Anchor, 2005), xii-xiii.
- 71 Процитовано в: Том Саймоніт, «Спад Вікіпедії», MIT Technology Review, 22 жовтня 2013 року.
- 72 Там само.
- 73 Камера відлуння — поняття з теорії медіа, яке описує ситуацію, коли певні твердження й переконання циклічно повторюються в закритій системі однодумців, заглушаючи будь-які протилежні думки.
- 74 Андреа Пітерсон, «Ліберали ймовірніше видалять вас із друзів через політику — як онлайн, так і офлайн», Washington Post online, 21 жовтня 2014 року.
- 75 Е. О. Скотт, «Усі критики. І так і має бути», New York Times Sunday Review online, 30 січня 2016 року.
- 76 Ендрю Салліван, «Демократіям настає кінець, коли вони надто демократичні», New York online, 1 травня 2016 року.
- 77 Серед інших Брендан Найген, дослідник Дармутського коледжу, здійснював протягом кількох років дослідження, чому люди посилюють свої позиції, коли їм доводять, що вони неправі. Джо Кіогейн, «Як факти стріляють у відповідь: дослідники знайшли неочікувану загрозу демократії — наш мозок», Boston Globe online, 11 липня 2010 року.
- 78 Девід Даннінг, «Усі ми впевнені ідіоти», Pacific Standard online, 27 жовтня 2014 року.
- 79 Меган Макардл, «Ваші оцінки виборів абсолютно неправильні», Forbes online, 14 квітня 2016 року.

Розділ 5

«НОВА» НОВА ЖУРНАЛІСТИКА Й У ВЕЛИКІЙ КІЛЬКОСТІ

ЧАРЛІ: Мам, цікаво, що ти називаєш Weekly World News газетою.

Газета ж містить факти.

МЕЙ: У цій газеті є факти. І вона восьма за поширенням у всьому світі. Так? Купа фактів. «Вагітний чоловік народив дитину».

Це факт.

Із фільму «Я одружився на вбивці із сокирою»

Я читав це в газеті

Знаєте, що шоколад може допомогти схуднути? Звісно, знаєте. Ви читали про це в газеті. Власне, ви могли про це читати в кількох газетах, і горе тому фахівцю, включно з лікарем, який насмілювався б переконувати вас у протилежному. Зрештою, приховування чудотворних для зниження ваги якостей найсмачнішого продукту у світі дуже характерно для фахівців.

На щастя, німецький науковець Йоганнес Боганнон з інституту харчування та здоров'я написав статтю, яка була опублікована в журналі, а потім радісно переписана пресою по всьому світу, довівши те, про що ми так довго здогадувалися: шоколад справді корисний.

Тільки от Йоганнеса Боганнона не існує. Як не існує й інституту харчування та здоров'я. Журнал, що опублікував ту статтю, справжній, але, напевне, він не дуже переймається рецензуванням і редагуванням. «Йоганнес» Боганнон — це насправді журналіст на ім'я Джон Боганнон, який (за словами самого Боганнона) є «частиною команди ґонзо-журналістів⁸⁰ та одного лікаря», що хотіли «показати, як легко перетворити погану науку на гучні заголовки про харчові примхи⁸¹».

Отже, шоколад не зробить вас стрункішими. Але чи знали ви, що Західний берег ріки Йордан і Сектор Гази, окуповані палестинські території по обидва боки Ізраїлю, з'єднані мостом, на якому Ізраїль часом зловмисне обмежує палестинський рух? Про це також ви могли читати в «новинах». У 2014 році онлайн-журнал Vox, що позиціонує себе як джерело, яке доступно пояснює складні проблеми,

опублікував «11 головних фактів для розуміння кризи між Ізраїлем і Сектором Гази». У факті номер один йшлося про цей самий міст.

Його нема.

Vox виправив помилку. Автор заявив, що бачив статтю про проект такого моста, але не зрозумів, що його так і не побудували, аж поки критики не висміяли Vox. Як зауважила авторка Моллі Гемінгвей, жоден журналіст не здатний уникнути помилок і мало хто може бути фахівцем із будь-якої теми, але «міст до Сектора Гази» — це не «помилка в імені або незнання якоїсь прихованої деталі», а «абсолютне незнання регіону⁸²». Як у випадку з усіма виправленнями, можна тільки здогадуватися, скільки людей пам'ятають саму статтю і не пригадують спростування.

Vox часто стає предметом такої критики, і не дарма. На початку 2016 року у виданні з'явився заголовок: «Найрадикальніше, що зробили "Чорні Пантери", — це те, що вони дали дітям безкоштовний сніданок». «Пантери» — радикальне угруповання, засноване в кінці 1960-х, поєднувало чорний націоналізм із марксизмом-ленінізмом і було причетне до численних випадків насильства та вбивств, включно з перестрілками з поліцією. Вони точно не були дружелюбними працівниками дитсадку. Стаття Vox змусила колумніста Daily Beast Майкла Мойнігена твітнути: «Пам'ятаєте, щоб автори, які бралися щось пояснювати, мали хоч найменше уявлення про те, що пояснюють? І я не пам'ятаю».

Отже, шоколад — не диво для схуднення, а моста між Сектором Гази та Західним берегом ріки Йордан немає. Може, і «Пантери» були трохи жорсткішими, ніж ми пам'ятаємо? Але ви, мабуть, не в курсі про справжнє значення Великодня для християн, коли святкують воскресіння Ісуса Христа і Його вознесіння прямо на небеса. Так написали в New York Times у 2013 році. Тепер уже в госпелах щось там кажуть про те, що Ісус десь ще спочатку ходив по землі, але це, напевне, просто версія, на яку щовесни посилаються місцеві прихожани та духовенство. Може, ці люди й мають рацію та дипломи з теології, але хто вони такі, щоб сперечатися з New York Times?

У світі більше мільярда християн, і вражає те, що мало хто помітив таку помилку. New York Times тихенько випустила, можливо, одне з найстриманіших виправлень в історії газети: «Попередня версія цієї

статті хибно схарактеризувала християнське свято Великодня. Це святкування воскресіння Христа із мертвих, а не Його вознесіння на небеса⁸³». Це точніше озвучення офіційної версії, але попереднє хибне тлумачення означає, що хтось у Times не має жодного поняття про історію Томи невіруючого чи про інші загальновідомі культурні відсилки, що походять із епізодів Нового Заповіту, коли Ісус являється особисто, а не відразу підіймається ліфтом на останній поверх у Великодню неділю.

Якщо вас утомлює слідкувати за всією цією хибною інформацією, завжди можна розслабитись і почитати художню літературу. Наприклад, вашу увагу може привернути Івлін Во. Зрештою, Во перебуває в списку «ста найкращих письменниць усіх часів», опублікованому в 2016 році журналом Time, тому варто глянути її твори.

От тільки Івлін Во був чоловіком. Він жив до 1966 року.

Такі неймовірні помилки — це не просто продукт інтернет-епохи.

На передовиці Washington Post більше тридцяти років тому було вказано, що Ірландія — член НАТО, що мало б стати шоком не лише для знаменитого своєю нейтральністю народу цієї країни, але й для СРСР та США. Усі припускаються помилок, включно з фахівцями, журналістами, редакторами та фактчекерами. Таке буває.

Проте, на жаль, такі помилки трапляються значно частіше в новій журналістиці XXI століття. Ситуацію погіршує ще й те, що в інтернеті хибна інформація поширюється швидше й тримається набагато довше. У світі постійного оновлення інформації, яка прибуває на великій швидкості і є доступною цілодобово, журналістика часом більше сприяє смерті фаховості, аніж запобігає їй.

Розумію, що недобре жалітися на буяння новин та інформації в цифрову епоху, але я все одно скажитимуся. Зміни в журналістиці, як і доступніший інтернет та вища освіта, мали несподівано руйнівний ефект на стосунки між фахівцями та звичайними людьми. Замість того, щоб робити людей поінформованішими, багато з так званих новин XXI століття ще більше заплутують і бентежать обивателів, а часом і самих фахівців.

Експерти в таких обставинах стикаються з дошкульним викликом: стає дедалі більше новин, а люди, здається, знають дедалі менше, і ця

тенденція триває вже принаймні чверть століття. Парадоксально, але це проблема, яка поглиблюється, а не розв'язується. Люди не лише менше знають про довколишній світ, а й менше ним цікавляться попри доступ до більшої кількості інформації, ніж будь-коли раніше.

Ще в 1990 році, наприклад, дослідження, здійснене організацією Pew Trust, попереджало, що віддалення від важливих громадських питань було характерніше для людей віком до тридцяти років, хоча саме вони мали б бути найбільш сприйнятливими до нових джерел інформації на зразок кабельного телебачення та електронних медіа, які тоді щойно з'являлися. Це виразна зміна американської громадянської культури, як зауважувалось у дослідженні.

Протягом останніх п'ятдесяти років рівень поінформованості молодших членів суспільства був принаймні не нижчим, ніж у старших людей. У 1990 році це вже не так. (...) Люди віком до тридцяти знають менше, ніж їхні попередники. І вони менше цікавляться подіями навколишнього світу. Соціологи завжди помічали, що молодші люди зазвичай дещо слабше цікавляться політикою та серйозними проблемами. Але ця різниця значно загострилася⁸⁴.

Ці респонденти тепер уже самі середнього віку, і їхні діти, на жаль, не кращі за них. Дослідження 2011 року, здійснене Чиказьким університетом, з'ясувало, що американські випускники коледжів «не змогли значно покращити критичне мислення та навички доведення власної думки протягом чотирьох років навчання». Утім, ще більше бентежить те, що їм також «не вдалося підготувати ґрунт для подальшого залучення в громадське життя⁸⁵». Як і їхні батьки, ці молоді люди не тільки менше знали, ніж від них очікувалося, а й менше цікавилися тим, як застосувати власні скромні знання до виконання своїх громадянських обов'язків.

Тож коли обиватель атакує фахівця фразою «я читав таке в газеті» чи «я бачив таке в новинах», це може нічого не означати. Звісно, та інформація могла взагалі бути не з новин чи газети, а з чогось, що лише нагадує джерело новин. Імовірно, така фраза насправді означає «я щось таке бачив на сайті, який часом лайкаю, і мені там сказали те, що я хотів би почути». Так дискусія заходить у глухий кут: питання,

про яке йшлося спочатку, поглинається й губиться в спробах розплутати те, яка саме хибна інформація викликає суперечку.

Як же так сталося? Як люди можуть настільки не сприймати факти та знання у світі, де на них увесь час сиплеться інформація? Коротка відповідь, що стосується журналістики й може стосуватися багатьох сучасних інновацій, полягає в тому, що технології зіштовхнулися з капіталізмом і дали людям бажане, навіть якщо воно не несло жодної користі.

Розумію, що, критикуючи журналістику та сучасну медіаіндустрію, я ризикую порушити Першу директиву професіоналів: ніколи не кажи іншим фахівцям, як їм виконувати свою роботу. Хоч я й не фахівець із журналістики, але споживаю її продукцію. У своїй роботі покладаюся на новини як викладач і як політичний аналітик. Щодня мушу долати перешкоди, з якими стикається будь-який фахівець у спробах донести суть складних подій звичайним людям. І в певному сенсі сучасні методи зробили моє завдання: допомагати людям зрозуміти складний світ — важчим, ніж будь-коли.

Забагато хорошего — це все одно забагато

Виклики фаховості та усталеним знанням, які живить сучасна журналістика, походять із тієї самої проблеми, що руйнує й інші сфери американського життя, — усього забагато.

У ХХІ столітті існує більше джерел новин, ніж будь-коли раніше. Завдяки радію, телебаченню та інтернету люди мають легкий доступ до таких джерел, можуть їх використовувати та обговорювати ширше, ніж доти. Це бенкет інформації, де вона подається з різним гарніром і сервірується в будь-який спосіб. То чому ж люди лишаються такими впертими невігласами, відкидають новини з фаховими думками та порадами, навіть якщо мають до них безперешкодний доступ? Бо новин забагато і вони надто тісно переплетені з розвагами.

Сьогодні кожен, хто має електрику, сидить по горло в новинах у будь-який момент. Більшість газет і місцевих телеканалів в Америці регулярно оновлюється, і до них можна отримати миттєвий доступ. Споживач із доступом до супутникового чи кабельного телебачення (а це, варто зазначити, майже кожен житель розвинених країн), може

вибирати з десятків новинних каналів по всьому світу. Нині є новинне джерело на кожен смак і політичний погляд, а межа між журналістикою та розвагами навмисне розмивається, щоб накручувати рейтинги та збирати кліки.

Так, у 1960 році пересічна американська родина мала доступ до трьох телеканалів, восьми радіостанцій, однієї газети й трьох або чотирьох журналів⁸⁶. У 2014 році в Nielsen corporation оприлюднили дані, що тепер така сама родина має 189 телеканалів (на 60 каналів більше, ніж у 2008-му), а споживачі регулярно дивляться сімнадцять із них. А ще додайте обсяг даних, який отримують люди через свої мобільні телефони та комп'ютери. Дослідник San Diego Supercomputer Center у 2015 році прикинув, що на одну особу припадає еквівалент дев'яти DVD-дисків на день. Щоб переглянути чи прослухати таку кількість інформації, пересічній людині знадобилось би більше п'ятнадцяти годин⁸⁷.

Але більша кількість не означає кращої якості. (Нікуди не дінешся від закону Стерджона). Казати, що громадяни Сполучених Штатів зараз мають більше джерел новин, ніж будь-коли раніше, — це все одно, що говорити, що вони мають більше вибору, де пообідати. Це правда, але не означає, що хтось стає здоровішим, обідаючи в трьохста тисячах дешевих мережевих ресторанів і закладів із фаст-фудом, які працюють в Америці.

Достаток і технології в кінці XX-го та на початку XXI століття зменшили бар'єри на шляху до журналістики та створення медіапідприємств, і це мало досить очікувані наслідки. Більше медіа — отже, жвавіша конкуренція. Своєю чергою остання призвела до розділення аудиторії на чіткі політичні та демографічні ніші. Більше вакансій у більшій кількості медіа спричинило зростання числа журналістів, незважаючи на те, чи вони достатньо компетентні, щоб писати про важливі питання. Конкуренція змусила йти за бажаннями аудиторії, яка хотіла, щоб усе було простіше, швидше, гарніше й веселіше.

Сорок років тому медіа були свідоміші того, що новини треба відокремлювати від усього іншого. Це, утім, також означало, що новини не могли показати всю картину світу. Натомість це був ретельно фільтрований і редагований потік інформації. Невелика

кількість каналів і медіа та відносно маленький проміжок часу, відданий під новини на телебаченні призводили до того, що громадськість бачила світ таким, яким його формували мережі. Новинні агенції намагалися достукатись до якнайширшої та демографічно різноманітної аудиторії, тому новини в 1960-х і 1970-х асоціювались із заспокійливими авторитетними героями на зразок Волтера Кронкайта й Гаррі Різонера, які з апломбом і відсторонено розповідали навіть про найжахливіші події.

Проте це також призводило до ситуації, що не все вважалося новинами. До 1990-х новини більше контролювалися самими медіакорпораціями та елітами, і це не було абсолютним злом. Коли кожен телеканал мав лише тридцять хвилин на те, щоб розповісти про події дня, то угода про контроль озброєння з Радянським Союзом мала більше шансів на ширше висвітлення, ніж те, хто із зірок розлучається. Телеканали рідко коли переривали програми новинами, якщо не йшлося про страхітливі «спеціальні репортажі», де зазвичай мова була про якісь великі катастрофи. Якщо у світі сталося щось важливе, усі в Америці чекали на хлопця, що розносив газети (таку серйозну дитячу професію мав і я на початку 1970-х) або на вечірній випуск новин.

Зараз новин не тільки побільшало, а й стало можливим із ними взаємодіяти. Американці більше не читають те, що розмістили в колонках газет, і не сидять пасивно перед телевізором, слухаючи підсумкові випуски новин. Натомість їх увесь час питають, що вони думають про ту інформацію, яку отримують, і часто це відбувається в режимі реального часу. Твітер і фейсбук — це сучасні джерела новин, колективні потоки інформації, що породжують новини та розносять плітки з однаковою силою. Ток-шоу та випуски новин дедалі важче розрізнити: глядачів часто просять оцінити щось у соцмережах чи на сайті, припускаючи, що аудиторія дивиться новини зі смартфоном, планшетом чи ноутбуком.

Інтерактивність впливає й на те, які новини обираються для ефіру, і це може змусити декого благати, аби повернулися часи корпоративного редакторського контролю. Коли Dallas Morning News у 2015 році винаймали нового редактора, вони звернулися до Майка Вілсона, журналіста з новинного сайту FiveThirtyEight, що

спеціалізувався на журналістиці даних, а не на сенсаційних новинах. «Гадаю, нам треба позбуватися застарілих припущень про те, що потрібно нашим читачам», — сказав Вілсон в інтерв'ю після того, як погодився на нову роботу.

Нам просто треба більше брати до уваги бажання аудиторії. Думаю, що традиційно газети формували порядок денний і казали читачам, що, на нашу думку, вони хочуть знати. Я вважаю, що час трохи спуститися з цієї гори й спитати в людей, залучити їх трошки більше до розмови⁸⁸.

Більші видання також із цим погоджуються. «Як можна стверджувати, ніби вам байдуже, що думають споживачі? — казав у 2015 році Алан Мюррей, що керує відділом онлайн-новин у Wall Street Journal. — Ми дуже переймаємося думкою наших читачів. Але вони теж переймаються нашими редакторськими судженнями, тому ми завжди намагаємося тримати баланс⁸⁹».

Журналісти та редактори клянуться, що не дозволяють аудиторії впливати на те, які новини обирають і як про них розказують, але в це важко повірити. У звіті 2010 року видання New York Times намагалося зберегти обличчя, описуючи, як ретельно Washington Post та інші газети слідкують за власним інтернет-трафіком: «Доступність цієї технології не стільки змушує редакторів потурати найпримітивнішим інтересам читачів, сприяючи упередженому оцінюванню новин, скільки призводить до радикальніших рішень про те, як писати про певну тему так, щоб вона видавалася привабливішою для онлайн-аудиторії⁹⁰». Читачі Washington Post, як гордо йдеться в цій статті, менше цікавилися британськими виборами 2010 року, аніж кроксами (отими потворними капцями), але це не змусило видання змінити свою тематику. Це, звісно, відрадно чути, але трохи бентежить, що взагалі треба було озвучувати таке запевнення.

Судячи з обізнаності аудиторії щодо основних питань, читачі радше потребують не детальних статей, а базової інформації, включно з тим, щоб часом друкувати карту з позначкою «Ви перебуваєте тут». Складно уявити видання в умовах менш конкурентного та інтенсивного ринку, яке питало б читачів, про що вони хотіли б дізнатися, як це відбувається зараз. Це було питанням часу, поки все поміняється місцями й журналісти почнуть цікавитися в аудиторії, що

та хоче прочитати, замість того, щоб інформувати людей про те, що їм треба знати.

Таке змішування розваг, новин, фахових коментарів і громадської участі створює хаотичну кашу, яка не стільки інформує про щось людей, скільки викликає ілюзію про інформування. Так само, як від гортання безкінечних інтернет-сторінок у користувачів складається враження, що вони чогось навчаються, і від перегляду незліченних годин телепрограм і прокручування сотень заголовків народжується обиватель, який уважає (помилково), що розуміє новини. Ба гірше — його щоденна взаємодія зі стількома медіа призводить до того, що така людина не хоче дивитися нічого, що вимагає більше часу або просто не є достатньо забавним.

Таке перевантаження інформацією не тільки спантеличує звичайних людей. Професіонали, які ретельно вивчають новини й стараються бути критичними споживачами, також потопають у даних. У 2015 році National Journal провів опитування серед так званих вашингтонських інсайдерів. Респонденти переважно склалися з працівників конгресу, урядових чиновників і професіоналів у сфері політики. Їх запитали про те, звідки вони дізнаються новини. Згідно з дослідженням, для цих інсайдерів стало легко, як ніколи, отримувати інформацію, але важко, як ніколи, розуміти її. Професіонали у Вашингтоні, як ніхто інший, були «дещо паралізовані» напливом інформації, який позбавляв їх «упевненості в окремих джерелах і даних²¹».

Якщо професійні політики та чиновники у Вашингтоні не можуть зрозуміти новини, то як же їх зрозуміти іншим? У кого є достатньо часу, щоб усе це посортувати? Сама стаття National Journal теж зауважила цей брак часу, указавши, що прочитання результатів дослідження має забрати близько сорока п'яти хвилин, але проглянути його можна за двадцять. Іронія в тому, що це рівною мірою очевидно і бентежно.

Цей безкінечний потік новин і пов'язаний із ними інтерактив, власне, випереджає інтернет, кабельне і навіть звичайне телебачення. Уся ця історія почалася на радіо. Точніше, люди вперше поринули в безкінечні балачки й новини саме на радіо, яке начебто мало бути

знищене телебаченням у 1960-х, але зрештою в нього відкрилося друге дихання наприкінці ХХ століття.

Радіо згасило зірку телебачення

Поки багато професіоналів звинувачують інтернет у напливі «розумників», що читають їм лекції в їхніх же кабінетах, інші фахівці нарікають на цілодобовий потік новин, який стрімко поглинає людей, адже вони не можуть сприймати інформацію з такою швидкістю. Як і у випадку з інтернетом, у таких звинуваченнях теж є сенс. Американці нині дивляться новини, наче перебувають у ситуативній кімнаті Білого дому і їм важлива кожна нова дрібка інформації, бо вони особисто зараз будуть телефонувати з наказом почати війну. (CNN відсилається до такого марнославства глядачів, називаючи свій вечірній випуск новин «ситуативною кімнатою»).

Проте це не пояснює, чому американці помилково думають, що знають більше, ніж фахівці з цілої низки питань, що з'являються в них на екранах. Треба поглянути ближче на стосунки громадськості із медіа, які склалися після 1970-х. Десять років Ватергейту, стагфляція та поразка у В'єтнамі — це початок нової епохи не лише тому, що саме тоді стали виникати нові технології на зразок кабельного телебачення, але й через те, що ці процеси збіглися з наростаючим колапсом довіри до уряду та інших установ в американському суспільстві. Становлення нових медіа та спад довіри рівною мірою пов'язані зі смертю фаховості.

Очікувалося, що в 1950-х телебачення замінить більшість радіопрограм. Утім, АМ радіо домінувало в музиці й спорті, будучи доступним, але з дещо шиплячим, неідеальним звучанням. Ця нижча якість звуку не могла здолати очевидну проблему людини, яка має два вуха, а тому віддає перевагу стерео. FM-радіо давало кращий звук: як обіцяв гурт Steely Dan у своєму хіті під назвою «FM», «шумів не буде зовсім». Проте FM-станції мали менше слухачів, ніж АМ, аж до 1978 року. Тим часом телебачення з його здатністю додавати візуальні елементи до репортажів, прибрало до рук новини та інші сфери життя американського суспільства, які колись висвітлювалися на радіо.

Однак радіо не вмерло. Воно запропонувало, особливо на АМ, те, що телебачення зробити не могло — інтерактивний формат. Відносно

не обмежена ефірним часом і дешева у виробництві ідея розмовного радіо була простою: дайте ведучому мікрофон, натисніть кнопку запису й приймайте дзвінки від людей, які хочуть побалакати про новини й висловити власну думку. Маючи в конкурентах телебачення та багатший звук FM, для радіостанцій, що шукали доступних програм, це був очевидний вибір.

Розмовне радіо мало неймовірні політичні наслідки, і саме воно підготувало ґрунт для нападів на усталені знання. Пізніше ця тенденція розквітла в соцмережах. Ніхто не зробив більше для становлення розмовного радіо, ніж Раш Лімбо, який у 1980-х створив альтернативу все ще консервативному світові з педантичними ранковими теленовинами щонеділі. Лімбо не був першим: ток-шоу на радіо існували в США принаймні з 1950-х, коли вони переважно транслювалися ввечері або вночі. Проте він зробив дещо унікальне, позиціонуючи себе як джерело правди, що протистоїть решті американських медіа.

За кілька років після перших ефірів Лімбо почули на понад шести сотнях станцій по всій країні. Він розказував своїм слухачам, що преса та телеканали змовилися, сформувавши ліберальну камеру відлуння, і крім того вони явно виступають за адміністрацію президента Білла Клінтона. Не всі ці звинувачення були справедливими, але не всі й хибними. Лімбо вдавалося викривати випадки упереджень, трансльованих усталеними медіа щодня, і їх було немало. З трьома годинами ефірного часу поспіль Лімбо мав таку перевагу, яка телебаченню й не снилась аж до появи кабельних телеканалів.

Лімбо та інші ведучі розмовних програм сформували національну базу прихильників, дозволяючи їм дзвонити й висловлювати власну позицію. Ці дзвінки ретельно перевірялися; за словами директора однієї радіостанції з мережі Лімбо, дзвінки фільтрували, бо Раш відчував, що не дуже вправний у дискусіях. Утім, сама дискусія була ціллю: метою було створити відчуття спільноти серед людей, які й так одне з одним погоджувалися. Згодом інтернет узяв на себе таке формування мережі серед людей, що відкидали класичні медіа, але цей феномен зародився саме на радіо.

Телеканали та друкована преса не чекали, що ці радіопрограми слухатимуть мільйони людей, які будуть поступово налаштовуватися

проти традиційних джерел новин. У 1970 році віце-президент Спіро Агню звинуватив пресу в ліберальному упередженні, витягнувши на світ Божий безсмертний аргумент (описаний спічрайтером Вільямом Сафайром) про те, що медіа сповнені «балакучими князьками негативізму». Двадцять років потому розмовне радіо повернулося знову, і цього разу надовго.

Іронія, звісно, у тому, що сам Лімбо разом з іншими консервативними ведучими скоро *став* мейнстрімом. До початку XXI століття ринок радіо знову переживав кризу, але Лімбо все ще мав близько двадцяти мільйонів слухачів, а в 2008 році уклав угоду на 400 мільйонів доларів. Це була друга за величиною угода після півмільярдного контракту Говарда Стерна із супутниковим радіо Sirius. На початку свого розквіту телебачення ледь не виштовхнуло радіо з бізнесу, але скоро вони стали доповнювати одне одного, а не конкурувати між собою: зірки радіо переходили працювати на телебачення і навпаки, телезірки працювали на радіо.

Ліберальне розмовне радіо не могло тягатися з такою реальністю й мало значно менше впливу. Ліберали можуть пояснювати це тим, що вони не погодились скотитися до рівня своїх конкурентів. (Радіоведучий Ренді Родос із прогресивної радіомережі Air America, що тепер не існує, справді *назвав* Гіларі Клінтон «великою [лайка] курвою» в ефірі від 2008 року, а це значить, що принаймні деякі ліберали хотіли від такого дистанціюватися). Консерватори своєю чергою доводили, що ліберальне розмовне радіо в країні, де ліберальні медіа домінують, — це розв'язання неіснуючої проблеми, бо їхніх політичних опонентів і так можна почути звідусіль. Хай там як, але спікери з лівим ухилом ніколи не були дуже популярними. Наприклад, відомий прогресивний ведучий Алан Колмс і близько не мав такої аудиторії, як Лімбо чи колишній співведучий Алана Шон Генніті (останній працював на радіо та вів шоу на Fox News).

Зростання популярності розмовного радіо кинуло виклик ролі фахівців, посилюючи поширену ідею, що усталені медіа нечесні та ненадійні. Радіоведучі не лише робили випадки в сторону усталених політичних поглядів: вони нападали на все, заганняючи своїх слухачів в альтернативний усесвіт, де будь-які факти вважалися ненадійними, поки їх не підтвердить той, хто веде програму. У 2011 році Лімбо

назвав уряд, університети, наукову спільноту та медіа «чотирма кутами обману», і до цих категорій належали практично всі, крім самого Раша.

Є й багато інших прикладів. Гленн Бек якось сказав своїм слухачам, що радник Білого дому за часів Обама Джон Голдрен був прихильником обов'язкових абортів. (Це неправда, але чутки й досі ходять). Генніті та інші розпустили плітки, що єгипетський уряд збирається легалізувати некрофілію. (Лімбо питає, хто поставлятиме презервативи для таких актів). Ця вся історія, за словами міжнародного кореспондента Christian Science Monitor Дена Мерфі, була «повною маячнею», але хіба це мало значення?

Існує доречний аргумент, що розмовне радіо 1980-х і 1990-х було необхідною протиотрутою від телебачення та друкованої преси, які стали політично самовдоволеними, ідеологічно однорідними та надто самовпевненими. Лімбо та його послідовники не зародили обурення та недовіру до медіа в середнього класу Америки, як ішлося у відомому звинуваченні в промові Агню. Проте радіоведучі додали до цього обурення вогнику. Фактично розмовне радіо стало таким догматичним та однобоким, як і культура, проти якої воно виступало. І поки консерватори справді могли винести на поверхню деякі обговорення, які великі телеканали воліли б замовчати, радіо також посилювало голоси людей, які думали, що все навколо — брехня, а фахівці не розумніші й значно брехливіші за інших.

Америка в заручниках: день 15 000-й

Боротьба проти друкованих та електронних медіа могла б і не вийти за межі АМ-радіостанцій, якби не кабельне телебачення та інтернет. Останні як альтернативні джерела новин і майданчик для нападів на усталені знання вже посилювали одне одного протягом 1990-х. Навіть Лімбо, завоювавши рейтинги та кинувшись писати книжки, кілька років критикував синдиковане телебачення. Тепер у цій галузі було достатньо місця всім. Новини, що з'являлися в одних медіа, швидко перескакували до інших і поверталися звідти ще гучнішими, наче відлуння мікрофона, який тримає перед собою спікер.

Утім, іронія в тому, що ні кабельне телебачення, ні інтернет не запроваджували цілодобовий цикл новин. За це ми можемо

подякувати Рухоллі Мусаві Хомейні з Ірану.

У листопаді 1979 року іранські революціонери вчинили напад на посольство США в Тегерані, захопивши десятки американців у заручники. Ця подія шокувала громадян США, що бачили, як це все відбувалося, практично в режимі реального часу. Іранська драма із заручниками виявилася чимось новим, історією, що не була схожа ні на війну, ні на кризу. В'єтнам був сповільненою катастрофою, що тягнулася десятиліття, тоді як карибська криза тривала два тижні — швидше, ніж телебачення та газети могли детально про неї розповісти. Захоплення заручників було стрімким, із кількома днями насилля, які далі змінилися тривалим періодом очікування та хвилювання.

Новинні медіа загрузли. З одного боку, американці були в серйозній небезпеці за кордоном, а з іншого — нічого не відбувалося. Як комік Чеві Чейз щотижня на шоу Saturday Night Live оголошував, що Франсіско Франко все ще був мертвим, так і дикторам не було чого казати, окрім того, що заручники все ще лишались у полоні.

Телеканал ABC тоді вирішив спробувати дещо інше, пересунувши щоденний звіт про Іран на пізній вечір. Це було й маркетингове рішення: ABC тоді не мав вечірньої програми, щоб конкурувати з крутим ток-шоу суперника Джонні Карсона на NBC, і, як порівняти з таким шоу, випуск новин був досить дешевим. ABC заповнив вечірній ефір новою програмою, що називалася Nightline і була присвячена лише кризі. Щовечора телеканал виводив на екран слова «Америка в заручниках» поруч із кількістю днів, протягом яких людей тримають у полоні.

Диктор (зазвичай це був ветеран новин ABC Тед Коппел) заповнював ефірний час, беручи інтерв'ю у фахівців, журналістів та інших осіб, пов'язаних із кризою.

За рік заручники повернулися додому, але Коппел і Nightline лишилися та виходили в ефір ще багато років. Кабельне телебачення зробило можливим такі передачі й для послідовників формату, але саме програма Nightline запровадила цю модель. Термінові новини та стрічка повідомлень, що тепер біжить унизу екрана на новинних телеканалах — усе це пішло від програми, яка була створена на ходу як реакція на кризу.

Ще один спадок, що лишився від епохи Nightline і винайдення цілодобового циклу новин, — це знецінення порад фахівців у медіа. Викладач Воєнного коледжу армії США Стівен Метц правильно зауважив у 2015 році, що раніше «аудиторія була схильна керуватися думками представників національної безпеки, які заслужили свою повагу досвідом і фаховістю як найкращі чиновники, військові лідери, політики, науковці, працівники медіа та аналітичних центрів». А потім усе змінилося.

Важко зароблені знання стали нікому не потрібними, коли треба було заповнювати години ефіру на радіо, телебаченні та в онлайн-дискусіях. (...) Десятиліттями звертання до авторитетів розмивалось у політичній площині. Перенасичення інформацією та комунікаційними технологіями надало слово та вневненість людям, які за інших умов керувалися б думкою авторитетів⁹².

«Озброєні дрібною інформацією, — доходить висновку Метц, — такі люди мають свою думку про дедалі більший спектр питань». До такої ситуації призвели продюсери та журналісти, запрошуючи цих осіб говорити про все на світі, а це спокуса, перед якою мало хто може встояти. (Я й сам не без гріха).

Програма Nightline була успішною, але телекомпанії все ще не бачили сенсу в тому, щоб з ранку до ночі показувати новини. Зрештою, хіба глядач нічого не хоче дивитися, крім цього? У 1980 році підприємець Тед Тернер поставив на те, що люди справді дивитимуться безкінечний потік новин, і запустив в ефір власний винахід — Cable News Network (CNN). Його називали «каналом курячої локшини», швидкорозчинної каші із заголовків. Тернер засміявся останнім, бо CNN не тільки став кабельним гігантом, а й зрештою породив собі конкурентів, включно з каналом Fox News, який згодом перегнав його за рейтингами.

Тернер зробив CNN значно яскравішим: там уже не просто сиділи білі чоловіки й пафосно зачитували новини. Першого червня 1980 року 39-річний Девід Вокер та його 31-річна дружина Луї Гарт поклали початок новому CNN, розповідаючи про те, як президент Джиммі Картер відвідував у лікарні правозахисника Вернона Джордана. Новини вже не були півгодинним слуханням заспокійливих чоловіків середнього віку на зразок Джона Ченселлора та Френка Рейнольдса, а

стали активною взаємодією із цілою низкою молодших, привабливіших дикторів, які днями не зникали з екранів.

Настав час цілодобового циклу новин, але щоб захопити аудиторію, такий формат мав пройти через низку криз і катастроф протягом 1980-х і 1990-х. Спроба вбивства президента Рональда Рейгана, катастрофа літака біля річки Потомак у Вашингтоні, захоплення літака компанії TWA терористом та інші події довели, що американці дивитимуться новини годинами поспіль. Із ритуалу, коли жителі США збиралися перед екранами в певний час чи бігли до телевізора, почувши «ми перериваємо програму для термінових новин», випуск новин перетворився на відкритий шведський стіл, куди глядачі могли прийти, коли завгодно.

Свідчення викладачки права Аніти Гілл та її звинувачення в сексуальних домаганнях кандидата у вищий суд Кларенса Томаса в 1991 році довели, що американці дивитимуться не лише про кризи та катастрофи, а й не відриватимуться від екранів, коли там показують і політичні та судові драми — особливо якщо йдеться про секс чи вбивства, а ще краще й про те, і про інше. У 1991 році, коли в залах судових засідань дали дозвіл на зйомку, на кабельному телебаченні з'явився жанр судового репортажу. Американці стали диванними експертами з права, переглядаючи безкінечні справи про зґвалтування, убивства та інші відбірні жахіття.

CNN уже показував більше новин, ніж міг витримати пересічний глядач на добу, але процвітання програм на зразок згаданих трансляцій із судів на телеканалах (наприклад, на Court TV) для експертів було страшним сном. В огляді нового телеканалу від 1991 року видання Entertainment Weekly назвало Court TV «частково C-SPAN⁹³, частково Monday Night Football», хоча таке порівняння, мабуть, нікому не робило честі. До того часу, коли в 1995 році винесли вирок у справі про вбивство, де підозрюваним був О. Джей Сімпсон, мільйони обивателів сформували глибокі погляди на поняття, які вони були не годні зрозуміти — від статистики ДНК-тестів до правдоподібності слідів. То була золота жила для рейтингів, і це показало, що від новинних телеканалів люди хотіли не години нудних новин, а напруженої драми.

У 1982 році компанія CNN запустила канал лише із заголовками. Там мали показувати тільки безкінечний цикл найважливіших новин, які повторюватимуться щопівгодини. Звісно, для пересічного глядача такий формат був надто сухим, і скоро на цей канал, який тоді вже перейменували на HLN²⁴, прийшла працювати зіркова суддя Ненсі Грейс. (Як Kentucky Fried Chicken (смажені курчата Кентуккі) перейменувалися на KFC, щоб дещо дистанціюватися від того, що вони роблять із пташками (тобто смажать їх), канал HLN, виходячи з назви, мав забезпечувати новинами).

HLN спеціалізувався на трагічних новинах у поєднанні з перебільшеним обуренням Грейс щодо справедливості і права. У страхітливій історії від 2008 року мати із Флориди на ім'я Кейсі Ентоні була звинувачена у вбивстві своєї маленької дочки. Це була хвилююча історія, наче повернення судового процесу над Сімпсоном, у якому мільйони людей швидко зайняли певну сторону. Проте HLN не лише розповідав про судовий процес — Грейс та інші зробили із цієї справи центральну подію каналу, випустивши про неї близько п'яти сотень новин²⁵. До того часу, як Ентоні виправдали в 2011 році, глядачі HLN більше знали про юридичні деталі, пов'язані з убивствами, аніж про власні права, закріплені в Конституції США.

Не можна говорити про зв'язок між журналістикою та смертю фаховості, не згадавши революційні зміни, що приніс канал Fox News у 1996 році. Творіння консервативного медіаконсультанта Роджера Ейлза, Fox робив новини швидше, блискучіше, а з допомогою ведучих, які справді були королевами краси, і гарніше. Це американська історія успіху у всіх її хороших і поганих значеннях, як часто буває з такими маркетинговими тріумфами. (Ейлза, що дуже схоже на сценарій, зроблений для телебачення, попросили з Fox у 2016-му після численних звинувачень у сексуальних домаганнях, про що у всіх деталях розказали на каналі, який він сам допомагав створити).

Важливо те, як історія Fox News пов'язана зі смертю фаховості. Поява цього каналу остаточно закріпила спосіб подачі новин в умовах нового інформаційного ринку. Те, що Лібмо тільки намагався зробити на радіо та синдикованому телебаченні, Ейлз перетворив на реальність. Якби Ейлз не створив Fox, це зробив би хтось інший, тому що ринок, як це довело радіо, уже був готовий до такого. Як любить

іронізувати консервативний автор і коментатор на Fox Чарльз Краутгаммер, Ейлз «відкрив нішеву аудиторію — половину американців».

Fox забив останній цвях у домовину випусків новин як фактично аполітичного огляду подій дня. Редактор консервативного журналу First Things P.P. Рено в 2016 році писав, що Роджер Ейлз був «напевне, єдиною найвпливовішою людиною після перетворення політики на розвагу за життя останнього покоління». Але йому багато допомагали й інші:

Ідеться не лише про Fox. MSNBC та інші мережі створили власні політичні шоу крикунів — словесні версії світових матчів із реслінгу. «Балакучі голови» гудять, перебивають одна одну та грубо розважаються. Глядачі радіють виставі. Реклама продається. Гроші робляться²⁶.

Слоган Fox «Чесні та врівноважені» був відсилкою до лицемірства традиційних медіа, зокрема CNN — каналу, який рекламував себе як такий, що завжди перебуває поза будь-якими конфліктами. Fox, як і розмовне радіо, позиціонував себе як альтернативу мейнстріму, що слідкуватиме за цим «клубом за інтересами», до якого він начебто не належав і нічого йому не був винен.

Звісно, ідея про те, що Fox був унікальним, а великі телеканали — хоч трохи аполітичними, ніколи не була правдою. Різноманітні упередження в медіа є всюди. Fox, як і інші компанії, намагається відгородити свої новинні програми від оціночних. І як і іншим телеканалам, йому часто це не вдається. CNN, Fox, MSNBC та інші великі мережі мають прекрасні новинні відділи, але всі вони певною мірою схильні до упереджень, прив'язуючись до власної цільової аудиторії. У змаганні за глядачів недостатньо просто транслювати новини.

Уплив Fox більший через розмір його аудиторії, але всі телеканали у своїх програмах зараз випускають «infotainment» — поєднання розваг і новин. Серйознішою проблемою великих телеканалів є те, що перехід від новин до розваг невидимий і переважно непомітний: денні балачки змінюються післяобідніми новинами та обговореннями, які перетікають у вечірні новини, що своєю чергою переходять у передачі про зірок — і все це відбувається за кілька годин.

Поки розквітало розмовне радіо та в гру вступало кабельне телебачення, зростав і інтернет у розмірах і швидкості, відкриваючи новий майданчик не лише для усталених медіа, а й для майбутніх журналістів, яким хотілось увірватись у професію. Інтернет і процвітання новинних медіа вже перетворилися на проблему для фахівців, але синергія, утворена поєднанням новин та інтернету, — це проблема величезного масштабу для професіоналів, що намагаються спілкуватися з обивателями, які своєю чергою думають, що витріщатись у смартфони в метро рівнозначно слідуванню за подіями у світі.

Нікому не можна вірити

Протягом тридцяти років я починав кожне заняття в коледжі, кажучи студентам, що, попри все, вони повинні споживати збалансовану кількість новин щодня. Я раджу їм читати багатотиражні газети, дивитися принаймні два телеканали й підписатися (онлайн чи інакше) на хоча б один журнал — але це мають бути видання, із якими вони постійно не погоджуються.

Сумніваюся, що мені вдалося багатьох переконати це робити. Якщо мої студенти такі, як решта американців, то вони схильні слідувати за джерелами інформації, з якими вже погоджуються. У 2014 році в опитуванні центру Pew в американців поцікавилися, які, на їхню думку, теленовини «надають надійну інформацію про політику та поточні події». Результати виявилися такими, яких і слід очікувати від фрагментарного медіаринку: люди тяжіли до джерел інформації, із якими вони вже погоджувалися.

Серед усіх американців відверто консервативне медіа Fox News у підсумку, хоч і всього на кілька балів, за рівнем довіри аудиторії обігнало традиційні теленовини (тобто усталені вечірні випуски новин на ABC, CBS та NBC). CNN посів третю позицію. Разом каналам CNN і Fox довіряли більше чотирьох респондентів із десяти, але серед тих, хто за політичними поглядами асоціював себе з консерваторами, Fox (що не дивно) був першим за показниками довіри в 48 відсотків опитаних. Вибір тих, хто вважав себе центристами, розділявся порівну між традиційними випусками новин і CNN (25 і 23 відсотки відповідно), а Fox і суспільне телебачення

посідали друге та третє місця. Ліберали ж найбільше довіряли традиційним телеканалам (24 відсотки), а друге та третє місця для них посідали CNN і суспільне телебачення (16 і 17 відсотків відповідно).

Проте найбільш приголомшливою в цьому дослідженні була присутність серед джерел новин, яким найбільше довіряють, The Daily Show — сатиричного шоу про новини, яке багато років веде Джон Стюарт. Сімнадцять відсотків респондентів із ліберальними поглядами назвали The Daily Show джерелом, якому довіряють найбільше, ставлячи Стюарта на одну сходинку із CNN і суспільним телебаченням і довіряючи йому більше, ніж прогресивному MSNBC, на сім позицій. Каналу MSNBC, чий слоган колись був «Хились уперед», що це не значило б, у 2014 році довіряли найменше: усі опитані групи ставили його на останнє місце. Навіть консерватори на один відсоток більше віддавали перевагу Стюарту, а не прогресивному каналу.

Не останню роль тут зіграла й різниця поколінь, бо молодші глядачі більш схильні, ніж старші, звертатися до нетрадиційних джерел інформації. Але таке зростання популярності новин із розвагами притаманне всім демографічним групам. Намагання бути в курсі новин перетворилося на якусь постмодерністську вправу на іронію та цинічність, де слова «правда» й «інформація» означають що заманеться. Як писав у 2016 році викладач Університету Джона Гопкінса Еліот Коен, різниця між поколінням, яке дізнавалося новини від Волтера Кронкайта й Девіда Брінклі, та поколінням, що робить це від Джона Стюарта і його колеги-коміка Стівена Колберта, — це «різниця між тим, щоб слухати серйозних дорослих людей і гиготіти з насмішкуватими гіпстерами⁹²».

Така скарга, звісно, звучить як ниття зануд середнього віку. Проте інші критики заперечують, що загальний характер теленовин — це причина того, чому молоді глядачі шукають альтернатив. Як у 2016 році сказав автор із Лос-Анджелеса Джеймс Пулос (він значно молодший і належить до покоління X), «уражає, як покоління бейбумерів не довіряло нікому, коли їм було тридцять, а тепер довіряє будь-якому ідіотові із симетричним обличчям у діловому костюмі». Стюарт, може, і комік, але його молодші глядачі знають більше, ніж ті, хто зовсім не дивиться новин.

Проблема не в самому існуванні цих телеканалів і їхніх зірок, а в тому, що глядачі обирають когось серед них, а потім думають, що все знають. Сучасні медіа зі стількома альтернативами, підігнаними під будь-які погляди, — це просто вправа з підтверджувального упередження. Це означає, що американці не лише *погано поінформовані*, але й *дезінформовані*.

Між цими двома напастями існує величезна різниця. Дослідження від 2000 року, здійснене Іллінойським університетом, як пізніше зауважила політологиня Енн Плута, з'ясувало, що «незнаючі громадяни не мають жодної інформації, а дезінформовані знають те, що суперечить усім доказам і думкам фахівців». Ці люди не лише заповнюють прогалини в знаннях, базуючись на власних системах поглядів, але й згодом уже не можуть ці погляди відрізнити від реальних даних. І, звісно, найгірше поінформовані громадяни «схильні бути найупевненішими у власних поглядах і найфанатичніше їх обстоювати²⁸».

Існує причина того, чому мало хто з американців довіряє новинам або передачам, що схожі на них. Забагато людей дивляться новини, думаючи, що вже добре підковані в питаннях, про які йдеться. Глядачі хочуть не скільки новин, стільки підтвердження своїм думкам, і коли бачать інформацію, яка їм не подобається, то тяжітимуть до джерел, що засвідчать правильність їхніх поглядів, гадаючи, що інші помиляються чи навіть брешуть. Раніше такі джерела було складно знайти. Коли людям доводилось обирати між меншою кількістю медіа, вони мали вдовольнитися новинами, які не були так сильно прив'язані до їхніх упереджень. Сьогодні ж сотні медіа можуть задовольнити навіть найексцентричніші погляди.

Такий хід думок і ринок медіа, що його обслуговує, веде до того, що обивателі поєднують у собі безпідставну впевненість, глибокий цинізм і світогляд, який заперечує найкращі спроби фахівців пояснити щось своїм співгромадянам. Експерти не можуть дати відповідь на питання, якщо більшість людей думає, що вже знає її. Це не заохочує фахівців доносити послання, коли стільки людей уже налаштовані застрелити посланця (або, що краще, не зважати на нього). Погано, що люди не слідкують за новинами, але ще гірше, коли вони не вірять

і тій невеликій кількості новин, які читають, і перебирають джерелами, аж поки не знайдуть те, що шукають.

Частково недовіра американців до медіа — це лише один із симптомів більшої напасті: громадяни США дедалі менше довіряють будь-кому. Вони дивляться на всі установи, включно з медіа, зі зневагою. Усі ненавидять медіа — або принаймні так *кажуть*. Згідно з опитуваннями, новинні агенції — серед установ, яким американці довіряють найменше. Опитування Gallup у 2014 році показало, що лише чотири з десяти американців думають, що медіа розповідають новини «повністю, точно й чесно», і це найменший показник за всі часи⁹⁹.

Звісно, насправді в людей немає ненависті до медіа загалом. Вони ненавидять ті медіа, які розповідають новини, що їм не подобаються, або поширюють думку, із якою вони не погоджуються. Дослідження центру Pew у 2012 році зауважило, що дві третини американців переконані, що загалом новинні медіа часто ненадійні, але цей показник падає до менш ніж третини, коли людям ставили те саме питання про медіа, які вони «дивляться найбільше¹⁰⁰». Це, як зауважили багато оглядачів, схоже не те, як усі кажуть, що ненавидять Конгрес, хоча насправді це означає, що вони ненавидять усіх членів Конгресу, *крім свого представника*. Так само люди, що ненавидять медіа, усе ще дивляться новини або читають газети, якщо це джерела, яким вони довіряють.

В умовах демократії такий рівень цинізму щодо медіа отруйний. Усім громадянам, включно з експертами, потрібні новини. Журналісти передають нам інформацію про події та тенденції у світі, утворюючи резервуар фактів, які ми використовуємо як сировину для формування власних думок і поглядів. Ми маємо покладатися на судження та об'єктивність журналістів, тому що їхні репортажі — це зазвичай перше знайомство з подіями й фактами, про які ми раніше не знали. У всьому світі журналісти чудово виконують свою роботу, часто ризикуючи власним життям. І все-таки американці не довіряють інформації, яку ті надають.

Чи розумніші глядачі, ніж фахівці?

Чи мають рацію глядачі та читачі, будучи такими недовірливими? Як професіонал у власній справі, я схильний вірити, що журналісти, будучи фахівцями у своїй галузі, знають, що роблять. Загалом я довіряю статтям і репортажам більшості журналістів. Також вірю, що редактори та продюсери, які їх найняли, знають, що роблять. Як і решта, я не маю освіти в журналістиці і не знаюся глибоко на більшості тем, про які читаю.

Питання компетентності постає й тоді, коли і журналісту бракує знань. Репортери, безсумнівно, можуть бути фахівцями. Деякі закордонні кореспонденти вільно говорять мовою регіону, у якому працюють, і мають глибокі знання про інші культури. Бувають журналісти, що самі є науковцями або мають достатню фахову підготовку. Є репортери з Капітолія, які можуть пояснити законодавчі процеси краще за деяких членів Конгресу.

І все-таки є журналісти, які думають, що є міст у Секторі Гази чи що Івлін Во був жінкою. Така обмеженість існує не тому, що ця галузь приваблює нерозумних, а через те, що в епоху, коли журналістикою стає все, а журналістами — хто завгодно, стандарти неминуче знижуються. Професія, на шляху до якої раніше були хоч якісь бар'єри, зараз відкрита для всіх, і результати такі, яких можна було очікувати, наприклад, відкривши для любительських проектів медицину, правоохоронні органи, авіацію чи археологію.

Сьогодні це частково провина «академізації» того, що колись було ремеслом. Раніше для писання некрологів, доповідей про нудні зустрічі в міськраді треба було закінчити школу, а тепер журналістика та комунікації — це програми вищої освіти. Ці кафедри випускають молодих людей із невеликими знаннями про теми, з якими ті працюватимуть. Процес навчання зосереджується на структурі статей, а не на звичках чи правилах професії. Багато зі студентів звикли ділитися своїми потаємними думками онлайн ще зі школи і не розуміють різниці між журналістикою і веденням блогу.

Водночас досвідчених журналістів потроху виштовхують із ньюзрумів, щоб звільнити місце молоді, яка знає, як генерувати кліки. Ось як описав це Дейл Магарідж, автор *The Nation*, у 2016 році:

Журналістика старої школи була ремеслом, і журналісти старої закваски просто не сприймають сьогодинішній бренд персональної

журналістики з його акцентом на веденні блогів, базуючись на роботі інших і піклуючись про постійну присутність у соцмережах. І керівництво дотримується цього упередження. Редактор одного великого національного видання, якому добре за сорок, зізнався мені, що уникає наймати на роботу старших журналістів, бо ті «застрягли в ментальності, коли робиться одна стаття на тиждень», і не хочуть користуватися соцмережами¹⁰¹.

Зосередження ринку переважно на формі, аніж на змісті, прагнення швидкості в усьому та модні упередження сучасних університетів поєднуються, потроюючи силу дезінформації. Не дивно, що досвідчені автори на зразок Джоела Енгеля, колишнього автора New York Times і Los Angeles Times, нарікають, що для Америки було краще, коли журналістами були репортери, які ледве мали шкільний атестат.

Такі недосвідчені автори можуть серйозно впливати на інформацію, до якої має доступ значна кількість людей, що передусім дізнаються новини із соцмереж. У Facebook, наприклад, працюють куратори новин, які вирішують, що показувати користувачам у стрічці. У гучному звіті Gizmodo.com у 2016 році йшлося, що Facebook винаймає цих людей як тимчасових працівників нижчої ланки, водночас наділяючи їх величезними повноваженнями, що стосуються новин.

Відділ новин, який зараз набирає популярності у Facebook, перебуває під керівництвом 20-30-річних людей, більшість із яких закінчила університети Ліги Плюща та приватні заклади Східного узбережжя на зразок Колумбійського чи Нью-Йоркського університетів. Раніше вони працювали в медіа на зразок New York Daily, Bloomberg, MSNBC і Guardian. Деякі колишні куратори новин покинули фейсбук заради посад у таких організаціях, як New Yorker, Mashable і Sky Sports.

За словами колишнього працівника Facebook, який дав інтерв'ю Gizmodo, ця невеличка група має повноваження обирати, які теми будуть у віконечку з популярними новинами і, що важливіше, на які новинні сайти кожна з таких тем вестиме. «Ми обираємо, що популярне, — казав один із працівників. — Якогось реального стандарту, що класифікувати як новину, а що ні, не було. Вирішували куратори новин»¹⁰².

Очевидним рішенням буде не покладатися на фейсбук як на джерело новин. Але ж багато мільйонів людей роблять саме це: довіряють як фейсбуку, так і твітеру, який теж експериментує з алгоритмами того, що з'являтиметься і чому давати пріоритет у стрічці користувача.

Ці молоді репортери виправдовуються тим, що часто опиняються в безвихідній ситуації, обумовленій природою ринку. Як казав мені автор Slate.com Вілл Сейлтан, складні статті вимагають значно більше роботи, ніж публікація абичого заради кліків. Сейлтан присвятив рік дослідженню безпечності продукції на основі генно-модифікованих організмів (ГМО). Ця тема могла б позмагатись із дискусіями щодо вакцин своїм тріумфом невігластва над наукою¹⁰³. «Не можна просити людину розібратись у подібній темі за прийнятий сьогодні термін», — сказав Сейлтан після виходу статті, що рознесла вщент псевдонауку, якою прикривались опоненти ГМО. Такі статті вимагають не лише часу, але й бажання досліджувати й зосереджуватися на нудних деталях. За словами Сейлтана, «вам реально треба бути чуваком із залізною волею, аби послідовно дослідити таку тему, як ГМО, що здається неймовірно технічною і нудною, коли ви в ній копаєтесь, хоча й збуджує пристрасті, якщо потрапляє в політичну площину».

Часом помилки бувають неймовірно банальні. Наприклад, у чудовому фейку про те, що шоколад допомагає схуднути, ті, хто його розповсюджували, ніколи не думали, що зайдуть так далеко. Вони припускали, що журналісти, які «не кумекають у науці», зрозуміють, що все те фальшиве дослідження «сміхотворно незграбне», щойно проконсультуються зі справжнім науковцем. Помилялися: ніхто й не думав просити консультації у фахівців. «Головне, — як пізніше казали автори фейкової новини, — експлуатувати неймовірні лінощі журналістів. Якщо правильно викласти інформацію, то можна сформулювати статтю, яка з'явиться в медіа майже без змін. Власне, саме так і відбувається, бо багато журналістів просто беруть і копіюють ваш текст¹⁰⁴».

Дурнувата історія про шоколад як засіб для схуднення не зашкодить багатьом людям. (Любителям шоколаду не треба наукових причин, щоб себе побалувати). Але коли йдеться про серйозніші проблеми, журналісти, що не розуміються на темі й обтяжені власними ідеологічними упередженнями, радше заплутують читачів, а не щось

пояснюють їм. Джошуа Фоуст кілька років тому придивився до журналістів за кордоном, які працювали зі збройними силами: репортери імітували досвід, насправді не сильно розуміючи, де взагалі знаходяться:

Забагато кореспондентів нічого не знають про місця, про які приїхали писати: ідеться про Грузію чи Афганістан, медіа критично бракує базових знань (один фрилансер у Грузії казав, що штатні журналісти питали чиновників: «Де Абхазія?»). Особистий досвід показує, що в Афганістані ситуація десь така сама. «Це ж тільки тиждень штатної роботи, — так, здається, вони думають, — отже, не треба забагато працювати — поїду і розберуся на місці¹⁰⁵».

Без жодних фундаментальних знань молоді автори не мають на що спертися, окрім журналістської освіти, здобутої в коледжі, яка, за словами Джоела Енгеля, — «процес перетворення на однорідну масу», що веде до конформізму. Навчальний заклад випускає журналістів, які «бачать те, у що вірять».

Таке відверте невігластво чи навіть професійне порушення може завдати фатальної шкоди окремим людям і спільнотам. Наприклад, у 2014 році видання Rolling Stone припустилося величезної журналістської помилки, розповідаючи про горезвісне групове зґвалтування в Університеті Вірджинії. Репортерка, націлившись на те, щоб знайти гучну історію про сексуальне насильство в елітному американському університеті, таки її відшукала. Редактори опублікували статтю з найстрахотливішими деталями. Уся історія, утім, швидко була спростована й виявилася фейком. Її наслідком була купа судових позовів і знищена репутація.

Журнал Rolling Stone урешті відрікся від цієї статті й попросив Колумбійську школу журналістики провести власне розслідування. Воно встановило, що Сабріна Ерделі та її редактори порушили основні правила журналістики й усе заради історії, яка, очевидно, була надто вже привабливою, щоб її ще й перевіряти¹⁰⁶. Справа тяглася роками, і зрештою декан, яка фігурувала в цій історії (вона начебто не відреагувала на заяву про зґвалтування), виграла позов проти Rolling Stone за наклеп.

Стаття частково базувалася на заяві, що кожна четверта (іноді кажуть, кожна п'ята) жінка в американських коледжах і університетах потерпає від сексуального насильства. Такі заяви зробили можливими подібні фейки, тоді як ця статистика та дослідження, на якій вони базуються, самі по собі мають викликати сумніви. Як писала авторка Slate Емілі Йоффе в 2014 році, «твердження про кожную четверту мало б означати, що молодих американських студенток гвалтують із такою самою частотою, як жінок у Конго, де зґвалтування використовувалось як засіб ведення війни¹⁰⁷». Потім виявилось, що ще одне дослідження, на якому базуються такі заяви, охоплювало «чоловіків студентського віку», серед яких були й ті, кому виповнився сімдесят один рік. Середній вік опитаних був понад двадцять шість років, і жоден із них не жив на території коледжу. Але хто цим переймається? Така статистика зараз слугує більше девізом, аніж фактом, і кожен, хто на неї посилатиметься, звісно, скаже, що «чув це в новинах».

Схожа із статистикою про кожную четверту зґвалтовану студентку і ситуація із загальновідомою тепер заявою, яку регулярно повторюють в американських медіа, що показник самогубств серед ветеранів США бентежно високий через стрес від участі у двох великих війнах. «Двадцять два на день», що мало б значити двадцять два самогубства серед ветеранів кожні двадцять чотири години. Це стало мантрою ветеранських організацій та антивоєнних груп. В електронних і друкованих медіа з'явилися численні статті про епідемію самогубств ветеранів у 2013 році й пізніше з драматичними заголовками та фотографіями молодих чоловіків і жінок в уніформі, які вчинили самогубство. Мотив таких статей був зрозумілий: продовжена служба у збройних силах веде американських бійців до самогубств, а безсердечному уряду байдуже.

Коли я вперше побачив цю статистику, у мене був особистий інтерес у тому, щоб переглянути дослідження, на яких вона базується. Щодня я працюю з офіцерами, і багато з них були в бою. Крім того, я колишній консультант із запобігання самогубствам, із цим була пов'язана моя волонтерська служба в молодості. Як людина принаймні з деяким досвідом щодо запобігання суїциду, я переймався тими, хто позбавляють себе життя; як особа, що працює з військовими,

переживав за своїх студентів і друзів; як науковця-суспільствознавця мене хвилювала статистика, що здавалася малоюмовірною.

На жаль, у медіа я нічого знайти не міг. Звісно, вони були основною частиною проблеми. Це правда, що в ХХІ столітті ветерани чинять самогубство частіше, ніж раніше. Але частково це пояснюється тим, що *всі* чинять самогубство частіше через причини, про які епідеміологи все ще сперечаються, а ветерани є частиною цієї кількості. Ще більше заплутувало те, що дослідження, які вивчали самогубства серед ветеранів, брали до уваги всіх людей будь-якого віку, що колись служили в армії — від резерву до бойових підрозділів. Інакше кажучи, молода людина, яка щойно повернулась із зони бойових дій, і чоловік середнього віку, який тридцять років тому відслужив у місцевому підрозділі Національної гвардії, розглядалися як частина цієї нової «епідемії», якщо вони якоїсь миті вчинили самогубство.

Адміністрація з питань ветеранів США, на яку вічно нападають і яка точно не найпопулярніша установа в Америці, марно намагалася зауважити, що згідно з масштабним дослідженням 2012 року, рівень самогубств серед ветеранів після 1999 року не надто змінився. Про це дослідження правильно писали в New York Times із заголовком «Поки кількість суїцидів у США зростає, відсоток ветеранів серед самогубць зменшується». У Washington Post дійшли протилежного висновку: «Адміністрація з питань ветеранів США з'ясувала, що більше ветеранів чинять самогубства». Неймовірно, що обидва заголовки стосувались того самого дослідження і в чисто фактичному сенсі були правильними.

Деякі з медіа взяли інтерв'ю у науковця, що здійснював дослідження, але його відповіді не надто вплинули на появу статей. «Існує уявлення, що ми зараз маємо справу з епідемією самогубств. Не думаю, що це правда, — казав Роберт Боссарте, епідеміолог, який працював над цим дослідженням. — Показники підвищуються по країні, і ветерани є частиною цього процесу¹⁰⁸». Більшість авторів статей не переймалася цією цитатою і не додала до власних текстів важливі цифри про показники суїцидів по всій країні чи серед чоловіків такого самого віку, як молоді ветерани бойових дій. Інші професії також не порівнювали з військовими: можливо, тому що

досить високі показники серед інших груп — наприклад, серед лікарів — дещо знизили б градус статті.

За викривленими даними з'явилася купа супроводжувальних статей про те, як кількість самогубств серед військових у 2012 році була більшою за число бойових утрат. Сенс цих публікацій полягав у тому, що для американських солдат тепер більш небезпечні вони самі, а не ворог. Невтішна картина, але є невеличка проблема: статистично це не має жодного сенсу. Твердження про те, що суїцидів більше, ніж бойових утрат, завжди буде правдою за визначенням у будь-якому році, коли США не залучені у велику кількість збройних сутичок.

Цей статистичний трюк можна виконати з будь-яким роком, коли немає численних бойових дій. Порівняйте кількість самогубств серед військових із бойовими втратами, скажімо, у кінці 1950-х. До честі видання TIME, там вийшла стаття, що правильно описала це явище, під назвою «Самогубства серед військових перевищують бойові втрати — але тільки тому, що закінчуються війни¹⁰⁹». І знову ж таки, це мало бути очевидно для будь-кого, хто хоча б на мить про це задумався, і насамперед дивовижним є те, що TIME чи будь-яке інше видання повинно було взагалі випускати про це цілу статтю.

Смисл цього всього в тому, що справді схвилювані темою ветеранів і самогубств люди, прочитавши статті, не дізнаються нічого про те, що відбувається з ветеранами. Але читачі *думають*, що дізналися, і допоможи, Господи, тому фахівцеві з будь-якої галузі, який насмілиться кинути тінь сумніву на це суспільне обурення чи навіть спробує пояснити цю тему в деталях. Ветерани божеволіють і чинять самогубства — і все. Зрештою, *я читав про це в газеті*.

Що робити?

Проблема в тому, чи можуть журналісти бути фахівцями з питань, про які пишуть, і якщо ні, то як експертам краще їм допомагати? Я не можу й не буду тут робити рекомендації, окрім висловлення надій, що молодші журналісти якимось чином здобудуть знання з тем, про які пишуть. Це загальна порада, бо я не надто хочу впадати в розказування іншим фахівцям, як їм виконувати свою роботу. Кажу це, повністю усвідомлюючи, що ніщо не зупинить людей від того, щоб

посилатися на вибіркові джерела, не зважаючи на якість доступної інформації.

Але в мене є одне застереження для фахівців-журналістів і кілька — для споживачів інформації.

Фахівцям я пораджу: знайте, коли сказати «ні». Одні з найгірших помилок я робив, будучи молодим, коли не міг стриматися від того, щоб висловити свою думку. Здебільшого я мав рацію, гадаючи, що знаю більше, ніж журналісти та читачі, але смисл не в цьому: я потрапив у кілька ситуацій, яких волів би уникнути. Задля справедливості мушу сказати, що журналісти поважали мої погляди й передавали їх точно. Лише в кількох випадках я почувався хибно процитованим, але й тоді була повага до моєї принципової відмови виходити за встановлені мною межі. Це ваш, а не їхній обов'язок піймати цей момент.

Але й споживачі новин мають тут важливі обов'язки. У мене для вас, читачів, є чотири рекомендації, як сприймати новини: будьте скромнішими, намагайтесь досягнути все, будьте менш цинічними й прискіпливіше робіть вибір.

Будьте скромними. Так, принаймні почніть із припущення, що люди, які писали статтю, з усіма їхніми недоліками, знають більше про цю тему, ніж ви. І намагайтесь пам'ятати, що переважно людина, яка є автором матеріалу, провела з цією темою більше часу, ніж ви. Якщо розглядатимете будь-яку історію в медіа чи джерело новин уже з припущенням, що знаєте про цю тему стільки ж, скільки будь-хто інший, усе слідкування за новинами буде просто марнуванням вашого часу.

Намагайтесь досягнути все. Хай ваше харчування буде різноманітним. Ви ж не хочете весь день їсти одне й те саме, то й не споживайте ті самі джерела інформації постійно. Коли я працював у політиці, то був підписаний на декілька журналів одночасно з усього політичного спектру. Не будьте провінційними: дивіться медіа з інших країн, бо вони часто пишуть про події, про які американцям не відомо нічого. І не кажіть, що у вас немає часу. Усе у вас є.

Будьте менш цинічними — або принаймні не будьте настільки цинічними. Дуже мало ймовірно, що хтось пише щось навмисне, щоб вам брехати. Так, люди, які пишуть статті, часто мають свої плани, і

завжди знайдеться ще одна Сабріна Ерделі. І так, журналісти, статті яких ви читаєте або чиї репортажі дивитеся, завжди щось зрозуміють не так, і часто їм бракуватиме самосвідомості. Ніхто з них не має монополії на правду, але не всі вони брехуни. Журналісти стараються як можуть, дотримуючись власних уявлень, і більшість із них буде рада, що ви читаєте й інші джерела інформації.

Прискіпливіше робіть вибір. Якщо бачите певну статтю у відомому медіа і щось вам здається не так, знайти якийсь сумнівний сайт — це не вихід. Сайти певних політичних рухів чи, ще гірше, комерційні сторінки, які працюють для фанатиків і дурнів, не допоможуть вам у пошуках надійної інформації. Натомість ставте собі питання, споживаючи інформацію. Хто автори? Чи є в них редактори? Хто стоїть за цим репортажем — якийсь журнал чи газета? А може, це частина політичних дій? Чи можна перевірити ці заяви? Чи пробували інші медіа перевірити або спростувати ці статті?

Прихильники теорій змов і шарлатанства ніколи не повірять у щось, що суперечитиме їхнім поглядам, але більшість із нас вище цього. І пам'ятайте: читати статті та слідкувати за новинами — це навичка, що, як і будь-яке інше вміння, поліпшується з повторенням. Найкращий спосіб стати добрим споживачем новин — це регулярно дізнаватися нову інформацію.

Я нещадно критикую низький рівень базових знань серед американців, нарцисизм та упередження, що заважають їм дізнаватися нове, мережу коледжів, яка посилює невігластво замість того, щоб із ним боротися, журналістів, які думають, що їхня робота — розважати аудиторію, і надто ледачих чи недосвідчених репортерів, які не можуть уловити суть написаного. Я грозив кулаком більшості груп, які, на мою думку, несуть відповідальність за смерть фаховості й за підрив довіри до усталених знань у часи, коли ми цього найбільше потребуємо.

Поки що я не зачепив лише одну групу — фахівців.

Що ж відбувається, якщо помиляються фахівці, і хто має вирішувати, коли дослухатися до них, а коли не зважати на їхні слова? Візьмімося за це питання в наступному розділі.

безпосереднім учасником подій і описує їх емоційно, від першої особи та без претензій на об'єктивність.

- 81 Сара Каплан, «Як і чому журналіст надурив медіа, змусивши їх думати, що шоколад робить вас стрункішими», Washington Post online, 28 травня 2015 року.
- 82 Моллі Гемінгвей, «Слоганом Vox має бути «Пояснюємо новини неправильно, не раз», TheFederalist.com, 17 липня 2014 року.
- 83 Елізабетта Поволедо, «Папа Римський закликає до “миру у всьому світі” в першому великодньому зверненні», New York Times online, 31 березня 2013 року.
- 84 Дослідницький центр Pew, «Вік байдужості: дослідження того, як молоді американці бачать новини», 28 червня 1990 року, 1.
- 85 Річард Арум, «Випускники коледжів: задоволені, але без керма та вітрил», у виданні Марка Бауерлейна та Адама Беллоу, The State of American Mind (West Conshohocken, PA: Templeton, 2015), 73.
- 86 Джеймс Шорт, «Скільки медіа? Звіт про американських споживачів», 2013. Інститут управління комунікаційними технологіями, Бізнес-школа Маршалла, Університет Південної Каліфорнії, classic.marshall.usc.edu/assets/161/25995.pdf.
- 87 Ян Зверіна, «Споживання медіа американцями зростає до 15,5 години на день — на людину, до 2015 року», новинний центр університету Сан-Дієго, 6 листопада 2013 року.
- 88 Процитовано в Бенджаміна Маллен, «Викуп наносить удар по Dallas Morning News», Poynter.org, 7 липня 2015 року.
- 89 Процитовано в Джеремі Пітерза, «Деякі газети, які слідкують за читачами онлайн, змінюють тематику», New York Times online, 5 вересня 2010 року.
- 90 Пітерз, «Деякі газети, які слідкують за читачами онлайн, змінюють тематику».
- 91 National Journal Group, «Вашингтон в інформаційну епоху», 2015, Вашингтон.
- 92 Стівен Метц, «Поки більшає розумників серед зірок, страждає політика з національної безпеки США», World Politics Review, 14 серпня 2015 року.
- 93 Аббревіатура від Cable-Satellite Public Affairs Network — американська мережа кабельного та супутникового телебачення.
- 94 Аббревіатура від Headline News — новини, варті заголовків.
- 95 Міндіч у виданні Марка Бауерлейна та Адама Беллоу, The State of American Mind, 101.
- 96 Р. Р. Рено, «Трампагеддон!», First Things online, 20 лютого 2016 року.
- 97 Еліот Коен, «Доба Трампа», American Interest online, 26 лютого 2016 року.
- 98 Енн Плута, «Прихильники Трампа виявилися не однаковими, а однаково непоінформованими», FiveThirtyEight.com, 7 січня 2016 року.
- 99 Джастін Маккарті, «Довіра до медіа сягає найнижчих за всі часи показників», Gallup.com, 17 вересня 2014 року.
- 100 Пол Фаргі, «Наскільки упередженими насправді є медіа?», Washington Post online, 27 квітня 2012 року.
- 101 Дейл Магарідж, «Історії людей: що відбувається, коли ніхто вже не хоче друкувати їх слова?», Nation online, 2 березня 2016 року.
- 102 Майкл Нанез, «Хочете знати, що насправді думає фейсбук про журналістів? Ось що сталося, коли він їх винайняв», Gizmodo.com, 3 травня 2016 року.
- 103 Вілл Сейлтан, «Нездорова фіксація», Slate.com, 15 липня 2015 року.
- 104 Джон Боганнон, «Я надурив мільйони, змусивши думати, що шоколад допомагає схудненню. Ось як», io9.Gizmodo.com, 27 травня 2015 року.
- 105 Джошуа Фоуст, «Народження (та смерть) мема: штатні журналісти не завжди розуміють, про що йдеться», Columbia Journalism Review online, 10 вересня 2008 року.
- 106 Шейла Коронел, Стів Колл, Дерек Кравітц, «Розслідування Rolling Stone: “помилка, якої

можна було уникнути”», Columbia Journalism Review online, 5 квітня 2015 року.

107 Емілі Йоффе, «Виправлення зґвалтування в коледжі», Slate.com, 7 грудня 2014 року.

108 Процитовано в Гріга Джаффе, «Дослідження Адміністрації з питань ветеранів з’ясувало, що більше ветеранів чинять самогубство», Washington Post online, 1 лютого 2013 року.

109 Брендон Фрідман, «Суїциди серед військових перевищують бойові втрати — але лише тому, що війни закінчуються», Time online, 16 січня 2013 року.

Коли фахівці помиляються

Навіть коли фахівці погоджуються між собою, вони все одно можуть помилятися.

Бертран Расселл

Фахівців просимо не турбувати

У 2002 році видатний історик написав, що широко відомі розповіді про оголошення «Ірландців просимо не турбувати» в Америці XIX століття були насправді міфами. Річард Дженсен, професор Іллінойського університету, сказав, що такі оголошення були вигадками, «міфами віктимізації», які ірландські іммігранти передавали своїм дітям, аж поки ті не стали незаперечними міськими легендами. Протягом десяти років більшість істориків приймала на віру знання Дженсена на цю тему. Його опонентів називали — іноді й сам Дженсен — ірландсько-американськими прихильниками.

У 2015 році сталась історія, яка, здавалося, уособлює смерть фаховості: восьмикласниця Ребекка Фрайд заявила, що Дженсен помилявся, бо вона переконалася в цьому, здійснивши дослідження за допомогою гуглу. Дівчина була стримана, але рішуча. «Дженсен працював у науці десятиліттями до мого народження, і я зовсім не хочу показати неповагу до нього та його роботи», — казала вона пізніше. Усе це здавалося просто черговим випадком, коли акселерована дитина розкажує досвідченому вчителю, почесному професору історії, що він не виконав домашню роботу.

Як виявилось, Ребекка мала рацію, а науковець помилявся. Такі оголошення справді існували, і їх було не так складно знайти.

Роками інші науковці боролись із заявами Дженсена, але вони виступали проти його робіт, не виходячи за межі професійної історіографії. Тим часом, поза академією, твердження Дженсена швидко прийняли та розтрубили про нього як про випадок уявного голосіння серед ірландських американців. (Vox, звісно, обожнював оригінальну статтю Дженсена).

Утім, юна Ребекка зробила те, що мала б зробити притомна людина: перевірила архіви старих газет. Вона знайшла такі оголошення, як пізніше писали в Daily Beast, «зібравши жменьку прикладів, потім десятки, а потім ще більше. Дівчина звернулася до стількох архівів, до скількох змогла. Потім подумала: *“Хтось же робив це до мене, правда?”*». Як виявилось, ні Дженсен, ні інші науковці ніколи не потурбувалися виконати таку базову перевірку фактів.

Дженсен завдав удару у відповідь, намагаючись спростувати роботу школярки і заявляючи, що він мав рацію, але був неточним у своїх твердженнях. Обговорення цієї тези, як зауважили потім у журналі Smithsonian, «усе ще може буяти в коментарях» численних публікацій в інтернеті, але робота Ребекки Фрайд доводить, що «будь-хто з допитливим розумом і чуттям на дослідження може кинути виклик історичному статусу кво¹¹⁰». Місс Фрайд своєю чергою перейшла в старші класи з публікацією в Journal of Social History.

У 1970-х передові науковці з дієтології повідомили уряду США, що яйця, як і багато інших продуктів, можуть бути дуже небезпечними. Ще ніколи принцип леза Оккама не було настільки просто застосувати: отак із курника відразу в морг. Яйця містять багато холестеролу, який закупорює артерії, що своєю чергою призводить до серцевих нападів, які вбивають людей. Висновок був очевидним: американцям треба перестати вживати продукти, що містять холестерол.

Жителі США це й зробили. Потім сталося дещо несподіване: американці стали набирати вагу й помирати через інші причини. Виявилось, що яйця були не такі вже й шкідливі або принаймні не настільки небезпечні, як інші продукти. У 2015 році уряд вирішив, що яйця — нормальні, може, навіть корисні. Колумніст із яєчного Вермонтського краю Джеффрі Норман тоді писав:

Багато людей [із ожирінням] стали такими, думаючи, що дотримуються затвердженої урядом дієти. Споживання яєць упало на понад тридцять відсотків, коли уряд додав їх до свого чорного списку харчових продуктів. Люди мають їсти, тому яйця вони замінили іншими продуктами. Такими, що допомагали їм ставати товстими. Якби вони їли яйця, такого не сталося б, але ж виявилось, що цей продукт закупорює артерії і вбиває людей.

Утім, те, чим замінили яйця, могло спричинити цукровий діабет другого типу, а то й гірші хвороби¹¹¹.

Яєчне жахіття базувалося на цілому ряді сумнівних досліджень, і деякі з них з'явилися понад півстоліття тому. Люди, які все ще хочуть уникати яєць, можуть, звісно, продовжувати це робити. Власне, зараз є дослідження, що повна відмова від сніданку, якою нас так довго лякали науковці, не така вже й шкідлива¹¹².

У 1982 році один із передових фахівців із питань Радянського Союзу Северин Бялер опублікував суворе попередження читачам престижного журналу Foreign Affairs, що СРСР значно сильніший, ніж здавалось у ті часи.

Радянському Союзу ні зараз, ні в найближчі десять років не загрожує жодна справжня системна криза, бо він має величезні невикористані запаси політичної та соціальної стабільності, якої стане подолати найглибші труднощі. Радянська економіка, як і будь-яка велетенська економіка, що управляється розумними та освіченими професіоналами, не збанкрутує. Вона може стати менш ефективною, застійною, може навіть настати абсолютний спад на рік-другий, але, як і політична система, економіка не розвалиться¹¹³.

За рік фундація Макартура дала Бялеру «грант генія». За два роки радянська комуністична партія, очевидно переживаючи справжню системну кризу, обрала своїм лідером Міхаїла Горбачова. Менш ніж за вісім років після загрозливої лекції Бялера Союз Радянських Соціалістичних Республік припинив своє існування.

В останні місяці розвалу Радянського Союзу професор Массачусетського технологічного інституту Стівен Меєр виступав перед комітетом закордонних справ Сенату США. Американські політичні лідери, спостерігаючи за подіями в СРСР, переймалися безпечністю тисяч боєголовок радянської ядерної зброї, націленої на США. Меєр, один із провідних фахівців із військових справ СРСР свого покоління, сказав усім заспокоїтися: Горбачов під контролем. Натяки на збройний путч у Радянському Союзі, запевнив він сенаторів, що зібралися його послухати, були «чистим польотом фантазії¹¹⁴».

Меєр виступав шостого червня 1991 року. За дев'ять тижнів Горбачова скинули під час путчу, очоленого групою, до складу якої входили міністр оборони СРСР і голова апарату безпеки, КДБ. У Москві запанував хаос, коли на вулицях з'явилися танки. Хай там як, за рік після розвалу СРСР Меєр повністю облишив вивчення Росії та ядерної зброї і натомість почав досліджувати біологічне розмаїття, працюючи в різних комітетах відділу з питань рибних ресурсів і дикої природи в Массачусетсі аж до власної смерті в 2006 році.

Бялер і Меєр не були винятками. Як зауважив через кілька років історик Нік Гвоздев, багато фахівців із радянських питань заміняли критичний аналіз реальних фактів тим, у що самі вірили чи хотіли вірити щодо СРСР. Два науковці з міжнародних відносин зауважили, що решта також все неправильно зрозуміла. «За їхніми ж стандартами, рівень академічної роботи був неприйнятний, — писали професори Річард Нед Лебов і Томас Ріссе-Каппен у 1995 році. — Жодна з наявних теорій міжнародних відносин не передбачала можливості, що така зміна могла статися¹¹⁵».

Фахівці весь час помиляються. Наслідки таких помилок коливаються від легкого ніяковіння до змарнованого часу й грошей. У рідкісних випадках такі помилки можуть призвести до смертей чи навіть до міжнародної катастрофи. І все-таки фахівці постійно просять громадян довіряти їхнім судженням і вірити в те, що помилки не лише траплятимуться рідко, а й що експерти визнаватимуть їх і робитимуть для себе висновки.

Щодня обивателі не мають іншого вибору, окрім як довіряти фахівцям. Ми інтегровані в мережу соціальних та урядових установ, які передбачають, що спеціалісти є тими, ким мають бути, і можуть робити те, що, як запевняють, вони вміють. Університети, організації з акредитації, комісії з ліцензування, установи із сертифікації, державні інспектори та інші існують для того, щоб підтримувати такі стандарти. Загалом ці охоронці працюють добре. Нас шокує, коли читаємо, що некомпетентний лікар убив пацієнта, саме тому, що такі історії для країни, де в медицині без проблем працює понад мільйон лікарів щодня, дуже незвичні.

Щоденна довіра до професіоналів — це, проте, нудна необхідність. У буденному житті ми довіряємо іншим: віримо, що водій автобуса не

п'яний, а працівниця ресторану мила руки. Але все дещо міняється, коли йдеться про довіру до фахівців у політичних питаннях. Казати, що ми довіряємо лікареві, аби він виписав правильні ліки, — не те саме, що доручити всім медикам знайти відповідь на питання, чи повинна Америка мати національну систему охорони здоров'я. Довіряти викладачеві коледжу вчити наших синів і дочок історії Другої світової війни — не те саме, що дати повноваження всім викладачам історії консультувати президента США щодо питань війни та миру.

Для таких масштабних рішень немає ліцензій і сертифікатів. Немає штрафів і звільнень, коли щось іде не так. Прямої відповідальності майже немає, саме тому звичайні люди так бояться впливу фахівців. В умовах демократії відповідальність несуть обрані чиновники, які можуть приймати чи відкидати поради експертів (до цього ми повернемося в останньому розділі). Але відповідальність — це те, що настає постфактум. Може приносити певне моральне задоволення знаходити відповідального, але звинувачення не зцілить поранених і не відновить мир. Як же експерти помиляються? «Дивовижно, — писала журналістка Салена Зіто, — спостерігати, як фахівці не орієнтуються в галузі, у якій вони є професіоналами». Для звичайних людей це більш ніж тривожно. Що можуть зробити громадяни, коли стикаються з помилками експертів, і як підтримати довіру до фахових спільнот? Що зобов'язані робити експерти, коли припустилися помилок, і як вони можуть залагодити стосунки з їхнім клієнтом, із суспільством загалом?

Багато облич поразки

Є кілька видів поразок фахівців. Найневинніша та найпоширеніша — це те, що ми можемо вважати звичайними науковими невдачами. Люди чи навіть цілі галузі науки, помиляються у важливих питаннях через хиби або обмеження самої сфери. Науковці спостерігають за певним феноменом або вивчають проблему, складають теорії та знаходять рішення, а потім їх випробовують. Часом вони мають рацію, а іноді помиляються. Цей процес зазвичай повен глухих кутів і невдалих експериментів. Іноді помилки лишаються непоміченими або навіть повторюються іншими фахівцями.

Саме так покоління американців стало товстим, намагаючись не їсти яйця. Саме через це перша спроба США запустити супутник закінчилася велетенським вибухом на стартовому майданчику. Саме тому провідні фахівці з міжнародної політики десятиліттями припускали, що мирне об'єднання Німеччини малоймовірне, але потім змушені були переглянути власні погляди, коли святкові феєрверки спалахнули в небі над вільним Берліном.

Науковці також учаться під час своєї роботи. США винайшли атомну бомбу в 1945 році, але для того, щоб краще зрозуміти електромагнітний імпульс (ЕМІ) — невидимий ефект ядерного вибуху, що впливає на електричні системи, — дослідникам знадобилося ще десять років випробувань. Громадськість своєю чергою дізналася про ЕМІ, коли американське випробування в Тихому океані в 1962 році загасило вуличні ліхтарі й збило роботу телефонів за сотні кілометрів на Гаваях. Науковці підозрювали про такий ефект, але недооцінювали його масштаб.

Ніхто, включно із самими фахівцями, не може нічого вдіяти з такими поразками, бо це не стільки невдача, скільки невід'ємна частина науки та досліджень. Звичайні люди часто сумніваються, тому віддають перевагу відповідям, а не застереженням. Але наука — це процес, а не висновок. Вона завжди вдається до випробувань, установлюючи правила, згідно з якими теорії замінюються лише кращими теоріями. Не можна очікувати від фахівців, що вони ніколи не помилятимуться. Якби вони були здатні до такої точності, їм не потрібні були б дослідження та експерименти. Якби політичні експерти були всезнаючими ясновидцями, то урядам ніколи не загрожували б кризи, а війни починались би тільки через божевільних.

Іноді помилки фахівців можуть мати й позитивні наслідки, але до цього рідко ставляться так емоційно, як до помилок, що коштують життів чи грошей. Коли науковці винайшли оральні контрацептиви, вони намагалися допомогти жінкам уникнути небажаної вагітності. Фахівці не намагалися знизити ризик раку яєчників, але, як виявилось, окремі види протизаплідних таблеток саме це й роблять. Для деяких жінок оральні контрацептиви несуть певні ризики, іншим можуть подовжити життя. Звісно, якби протизаплідні таблетки тільки

підвищували ризик раку, ми голосили б про чергову поразку науки, але цей позитивний ефект, як і багато інших, був невідомий ще півстоліття тому.

Так і фахівці, що передбачали всеохопну міжнародну гонку ядерних озброєнь у кінці 1950-х, помилялися. Але принаймні частково вони схибили через те, що недооцінили ефективність власних зусиль із обмеження ядерної зброї. Президент Джон Кеннеді лякав світ, що до 1970-х не менше 25 країн володітимуть ядерною зброєю. (До 2017-го лише десять держав мали ядерну зброю, включно з Південною Африкою, яка відмовилася від свого арсеналу¹¹⁶). Передбачення Кеннеді, що базувалося на найкращих фахових порадах, не було нездійсненним. Кількість майбутніх ядерних держав скоротилася радше з допомогою політики, яку обстоювали ті самі експерти.

Зрештою, фахівці не можуть гарантувати результати. Вони не можуть пообіцяти, що ніколи не помилятимуться й не стануть жертвами недоліків, притаманних усім людям. Професіонали лише можуть пообіцяти встановити правила та методи, що зменшують імовірність таких помилок, і зробити останні набагато рідшими, ніж якби на їхньому місці був звичайний обиватель. Якщо ми приймаємо переваги професійної роботи, то треба прийняти і її недосконалість і навіть узяти на себе певний ризик.

Інші види фахових поразок, утім, більш хвилюючі. Експерти можуть помилятися, наприклад, коли переносять свої професійні знання і вміння із однієї галузі в іншу. Це не лише рецепт для помилки: така поведінка бісить інших фахівців. Інколи вторгнення в іншу галузь очевидне: наприклад, коли працівники сфери розваг, будучи фахівцями у своїй справі, плутають мистецтво із життям і починають роздавати пояснення складних матерій.

В інших ситуаціях межі розмитіші й проблема не у фаховості загалом, а у *відносній* фаховості. Біолог — не лікар, але загалом, імовірно, краще розумітиметься на медицині, ніж обиватель. Утім, це не означає, що будь-хто з освітою в галузі природничих наук завжди краще поінформований у медицині, ніж інший. Старанна людина, яка багато й уважно читала, скажімо, про діабет, може запросто розумітися краще на цій темі, ніж ботанік. Професіонал, чия фаховість глибока, але вузька, може гірше орієнтуватися в будь-чому, що

виходить за межі його спеціалізації. Освіта та дипломи в одній галузі не гарантують фаховості в усіх сферах.

Ще одна проблема — це коли фахівці залишаються в межах своєї професії, але починають роздавати передбачення. І хоча акцентування на прогнозах порушує перше правило науки, завдання якої радше пояснювати, ніж пророкувати, суспільство як клієнт більше вимагає передбачень, аніж пояснень. Ба гірше — звичайні люди схильні розглядати невдалі передбачення як ознаку того, що фаховість нічого не варта.

Отже, перед фахівцями постає складне завдання, бо скільки науковці не наголошували б, що їхня мета — пояснювати світ, а не передбачати розрізнені події, обивателі та політики віддають перевагу саме прогнозам. (А професіонали, навіть знаючи все викладене вище, часто радо беруться за їх створення). Це природна, проте нездоланна напруга між фахівцями та їхніми клієнтами. Більшість людей воліла б передбачити проблеми та уникнути їх, а не шукати їм пояснень у ретроспективі. Обіцянки діагнозів, хай і спекулятивні, завжди сприймаються краще, ніж абсолютна певність розтину.

Нарешті, буває й навмисний обман і злочин. Це найрідкісніша, але найнебезпечніша категорія помилок. У цьому разі фахівці з власних міркувань (зазвичай це кар'єристський захист своєї низькосортної роботи) зумисне підробляють результати. Вони сподіваються, що, з одного боку, звичайні люди будуть неспроможні їх упіймати, а з іншого, що їхні колеги не помітять це шахрайство чи списуть його на випадкову помилку.

Із цією найекстремальнішою категорією помилок експертів найпростіше мати справу, тож почнемо з неї.

Коли фахівці пускаються берега

Початок ХХІ століття був для науковців нелегким періодом. Відкликання статей із наукових журналів досягли рекордних показників. Випадки шахрайства чи порушення етики сприймаються як буденна справа.

Обман фахівців нескладно визначити, але його важко розпізнати. Очевидне порушення відбувається тоді, коли науковці підробляють результати або коли псевдофахівці брешуть про те, що мають

кваліфікацію чи ліцензію, щоб працювати за спеціальністю. (Науковці описують це явище короткою аббревіатурою ФФП — фабрикація, фальсифікація чи плагіат). Таку поведінку складно визначити, бо для цього потрібні інші вчені. Звичайним людям бракує знань, щоб проаналізувати наукові дослідження, і вони не схильні роздивлятися диплом, що висить на стіні, щоб з'ясувати, наскільки той справжній.

Іноді фахівці насправді не є такими. Люди брешуть (і брешуть безсоромно) про свою кваліфікацію. Це таке відверте шахрайство, яке провернув Френк Ебегнейл у 1960-х (історія набула популярності після фільму «Впиймай мене, якщо зможеш»), перевтілюючись у пілота чи лікаря. Частіше зустрічається витонченіший обман, коли справжні фахівці перебільшують власну кваліфікацію, приписуючи собі заслуги та досягнення. Вони можуть заявляти, що є членами професійних асоціацій чи що брали участь у дискусіях і симпозіумах, є почесними переможцями конкурсів, чи прикрашати свою біографію іншими фальшивими фактами. Зазвичай таких людей викривають лише тоді, коли стається щось, що змушує інших перевірити реальні дані.

Коли брешуть справжні фахівці, вони ставлять під загрозу не лише власну професію, а й добробут свого клієнта — суспільства. Коли таємне стає явним, не лише розкривається шахрайство, а й зменшується суспільна довіра до фаховості загалом. Саме тому (окрім юридичного покарання за брехню та шахрайство) професійні організації, наукові фундації, дослідницькі центри, журнали та університети бережуть найтяжчі покарання для свідомих неправомірних дій фахівців.

Такі покарання, у супереч популярним уявленням, справді існують. В Америці побутує міф, що неможливо звільнити дослідників чи викладачів університету. Це не зовсім хибна думка, адже звільнити штатного викладача справді досить складно. Хоча в контрактах багатьох професорів прописаний пункт про моральне падіння, соціальні норми ХХІ століття так знизилися, що майже нічого з того, що зробить викладач в аудиторії чи в особистому житті, не призведе до його звільнення. Очевидні порушення на зразок фізичних погроз студентові або відмови з'являтися на роботі все ще можуть стати приводом для звільнення, але майже все решта з категорії особистої поведінки зазвичай ігнорується.

Утім, академічні порушення поведінки все ще є червоним прапорцем для багатьох навчальних закладів. Академічна свобода гарантує право висловлення непопулярних чи не загальноприйнятих ідей, але ліцензії на проведення сумнівного або зумисне хибного дослідження не дає. Коли Університет Колорадо, наприклад, звільнив Ворда Черчілля — викладача, який прирівняв жертв теракту 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку до нацистів, то звільнили його не через те, що він відвертий мудак, а тому що ці коментарі привернули увагу до його «досліджень», і виявилось, що там цілі розділи були плагіатом. Черчілля, звісно, заявляв, що став жертвою політичних упереджень. Як держслужбовець він подав апеляцію щодо власного звільнення у Верховний суд Колорадо і програв.

Без сумніву, роботи Черчілля привернули увагу лише через його політичні погляди. Саме на цьому й наголошував Ворд у суді, доводячи, що його плагіат — це невинні помилки, які були помічені, лише коли він висловив суперечливі погляди. Але така позиція сама по собі бентежить: чи обов'язково викладачу називати людей, що загинули у вежах-близнюках «маленькими [Адольфами] Айхманнами», як це зробив Черчілля, щоб хто-небудь уважніше придивився до наукових праць професора? Заяви про те, що плагіат виявили лише після того, як викладач примудрився привернути до себе достатньо уваги агресивними коментарями — непереконливий аргумент на захист.

Справа Черчілля була в певному розумінні унікальною і не в останню чергу через суспільну увагу, яку вона привернула. Більшість випадків професійних порушень в академічних колах лишаються не поміченими громадськістю. Дослідження про гей-шлюби 2014 року, де дані виявилися повністю підроблені, було винятком і привернуло значну увагу лише через потенційний політичний вплив його висновків. Більшість академічних досліджень і близько не така цікава, як заяви, що людей можна переконати перестати бути гомофобами, і тому не викликає особливого інтересу.

Утім менш відомі випадки все одно серйозні. У 2011 році з'ясувалося, що дослідник із науковим ступенем, який працював у Колумбійському університеті завдяки гранту від американського уряду, підробив дослідження з клітинної біології, що стосувалося

хвороби Альцгеймера. Учений погодився не приймати будь-які федеральні гранти протягом трьох років, але поки це порушення виявили, інші науковці процитували його статтю принаймні 150 разів. У 2016 році іспанську дослідницю звільнили в зв'язку з підозрою в підробці результатів дослідження серцево-судинних захворювань.

У драматичнішому випадку Ендрю Вейкфілду, лікарю, який опублікував суперечливе дослідження про зв'язок вакцин та аутизму, у 2010 році відкликали його ліцензію в Сполученому Королівстві. Британські медичні установи заявили, що роблять це не тому, що лікар доводить суперечливу думку, а через те, що він порушив базові правила наукової поведінки в своєму дослідженні. Генеральна медична рада Великої Британії з'ясувала, що Вейкфілд «здійснював інвазивне дослідження дітей без етичного погодження, діяв усупереч клінічним інтересам кожної дитини, не розкрив фінансових інтересів і незаконно привласнив кошти¹¹⁷».

Як у випадку з Вордом Черчиллем, прихильники Вейкфілда заявляли, що він був жертвою полювання на відьом. Але дискредитоване дослідження — це не те саме, що неетична поведінка. Наприклад, Пітер Дюсберг, один із провідних опонентів існування СНІДу, усе ще працює в Берклі попри звинувачення критиків, що він причетний до академічних правопорушень. Університет розглянув і відхилив ці звинувачення в 2010 році.

Але ніде правди діти: значна частина опублікованих наукових досліджень у найкращому разі сумнівна, а в найгіршому — підроблена. Звичайних людей це не дуже втішить, але ми взагалі дізнаємося про випадки таких порушень, бо фахівці з різних галузей їх помічають. Коли в дослідженні 2005 року науковців запитали, чи вони застосовували сумнівні дослідницькі практики, майже два відсотки з них зізналися, що брали участь у підробках, фальсифікаціях чи підміні даних принаймні один раз; 14 відсотків сказали, що були свідками такої поведінки колег. Третина науковців, відповідаючи на питання про порушення, які не можна класифікувати як відверту фальсифікацію, зізнавалися, що була залучена до сумнівних практик на зразок ігнорування досліджень, що суперечили їхнім. Більше 70 відсотків заявили, що були свідкам такої поведінки серед колег¹¹⁸.

Більшість порушень лишається невидимою для звичайних людей, бо це дуже розмита категорія. На відміну від масштабного шахрайства, яке люди бачили у відомих фільмах на зразок «Ерін Брокович» або «Своя людина», більшість відкликань із наукових журналів стосується невеличких помилок чи хиб у дослідженнях із вузької тематики. Природничі науки, здається, уразливіші до таких проблем, але, імовірно, це тому, що дослідження в цій галузі простіше перевірити.

Звісно, природничі науковці можуть сказати, що відкликання в їхній галузі — це ознака професійної відповідальності та контролю. Наукові, зокрема медичні журнали з найвищими рейтингами в галузі — наприклад, *New England Journal of Medicine* — схильні мати більші показники відкликань. Проте ніхто точно не знає чому¹¹⁹. Може, через те, що більше людей перевіряють результати. Це було б відродно. Можливо, так відбувається, бо більше людей роблять усе можливе, аби потрапити до престижного журналу (це вже було б невтішно). Також це може бути ефект публікації в знаному журналі: його читають більше, а тому існує вища ймовірність, що хтось спробує використати статтю для власної роботи й завдяки цьому помітить порушення і спростує його.

Золоте правило будь-якого дослідження — це можливість його повторення. Саме тому науковці користуються примітками: не для того, щоб уберегтися від плагіату (хоча й через це теж), а щоб їхні колеги могли пройти той самий шлях і подивитися, чи дійдуть подібних висновків. Коли ж науковці підтасовують дані, то буде складно відтворити їхні висновки. Це означатиме, що все дослідження сумнівне чи навіть сфабриковане.

Утім, подібна перевірка передбачає, що хтось таки візьметься відтворити це дослідження. Звичайне рецензування не передбачає повторення експериментів. Натомість рецензенти читають статтю, припускаючи, що основні стандарти дослідження та необхідні процедури були дотримані. Вони більше зосереджуються на тому, чи важлива тема, чи достатньо якісні дані й чи наведені докази підтверджують висновки.

Звісно, вимога повторення дослідження, здається, більше зорієнтована на точні науки на зразок хімії чи фізики. Суспільні науки, такі як соціологія чи психологія, покладаються на дослідження, що

часто залежать від людини, тому їх важче відтворити. Точні науки можуть принаймні заявити, що мають прозоріші стандарти: коли фахівець стверджує, що певний вид пластику плавиться при 100° С, то будь-хто зі зразком такого самого матеріалу та пальником Бунзена зможе перевірити цей висновок. Коли сотню студентів просять узяти участь в опитуванні чи експерименті, усе значно складніше. Результати можуть залежати від часу, певного регіону чи бути викривленими в інший спосіб. Методологія має брати до уваги ці моменти, але єдиний спосіб дізнатися правду — це повторити експеримент.

Саме це якось вирішила зробити група дослідників із психології. Їхні результати щонайменше здивували. Як у 2015 році писали в New York Times, клопіткі зусилля відтворити сто досліджень, опублікованих у трьох провідних журналах із психології, призвели до результату, що більше половини їх не трималися купи в процесі відтворення.

Аналіз був здійснений психологами-дослідниками, і багато з них пожертвували своїм часом, щоб ще раз перевірити те, що вважали важливою роботою. (...) Дослідження, що перевірялися, сприймалися як частина фундаментальних знань, якими керуються науковці, щоб розуміти динаміку особистості, стосунків, процесів навчання та пам'яті. Психотерапевти й освітяни покладаються на ці дослідження, і той факт, що багато робіт виявилися під сумнівом, міг зробити менш достовірними наукові підстави їхньої роботи¹²⁰.

Такий результат — підстава для хвилювання, але чи означає це все, що статті були підробкою? Сумнівні дослідження — це не те саме, що порушення, виявлені під час їх здійснення. Здебільшого проблема полягала не в тому, що повторення експерименту приводило до іншого результату, а в тому, що ці дослідження були по суті невідтворюваними. Це означає, що їхні висновки можуть бути корисними, але інші науковці не в силах знову зробити подібне.

Можливо, психологічні експерименти не такі вже й слабкі. Інша група науковців послідовно вивчала сам процес дослідження й дійшла висновку, за словами гарвардського вченого Гарі Кінґа, що наука влаштована «абсолютно нечесно і навіть безвідповідально». Кінґ зауважив, що відтворюваність — це неймовірно важливе питання і

науковці мають бути ним одержимі, а те, що «соціальні психологи все видумують — неправда¹²¹». Увесь цей процес, включно зі спростуваннями, зараз там, де йому й належить бути — на сторінках журналу Science, де фахівці можуть продовжувати оцінювати всі аргументи й аналізувати їх.

Чи означає це, що в природничих науках фахівці частіше ловлять себе на сумнівних чи підроблених результатах, ніж у соціальних? Напевне, ні. Коли дослідники раку спробували відтворити певний експеримент у цій галузі, вони стикнулися з тими самими проблемами, що й психологи. Деніел Енгбер, автор зі Slate.com, у 2016 році писав про групу науковців, які здійснювали біомедичні дослідження й теж прийшли до «кризи відтворення», як і згадані вище психологи. Енгбер зауважив, що за деякими оцінками «половина результатів базується на хиткому ґрунті, і їх може бути нереально повторити в інших лабораторіях. Через це не просто не вдається знайти ліки від раку: дослідження взагалі не надають жодних корисних даних¹²²». Перешкоди до відтворення були такими самими, як і в суспільних науках: недбалість, віддаленість у часі, нездатність відтворити такі самі умови тощо.

Отже, ми переходимо від підробок до праць, які можуть бути просто недбалими. Це надто складна тема, щоб братися за неї в цій книжці, але «криза відтворення» в науковій спільноті не базується виключно на підробках. На додачу до фізичних і часових обмежень ідеальної відтворюваності існує ще слабкий контроль грантів, інтенсивний тиск академічних установ, зацікавлених у тому, щоб були результати, які можна опублікувати (хай навіть незначні), і тенденція серед науковців викидати свою попередню роботу геть, щойно виходить стаття.

Дослідження в соціальних і гуманітарних науках особливо важко відтворити, бо вони базуються не на експериментальних процедурах, а на фахових інтерпретаціях розрізнених праць або подій. Книжка з літературної критики точно відповідає власній назві — це критика. Не наука. Утім, це фахові судження, що вимагають глибоких знань теми. Так само й вивчення Карибської кризи — це не те саме, що науковий експеримент у природничій сфері. Ми ж не можемо знову й знову переживати жовтень 1962 року, тому автор, вивчаючи наслідки кризи, пропонує фаховий аналіз історичних подій. Таке дослідження може

повнитися хиткими висновками, але це радше сировина для подальших дискусій, аніж випадок професійного порушення.

Утім, і в суспільних та гуманітарних науках також були випадки відвертого шахрайства. У 2000 році історик з Університету Еморі на ім'я Майкл Беллісайлз виграв престижну нагороду Колумбійського університету — премію Банкрофта за книжку під назвою «Озброєна Америка», у якій намагався спростувати ідею, що американські уявлення про володіння зброєю походили не з раннього колоніального періоду, а ґрунтувалися на інших подіях, що сталися на століття пізніше. Дослідження поляризувало думки, бо в ньому стверджувалося, що приватне володіння зброєю було не характерне для ранньої Америки.

Знову-таки, дослідження, що могло лишитися непоміченим, привернуло пильнішу увагу через свою тему, адже прихильники обмеженого та вільного володіння зброєю відразу ж зайняли відповідні позиції з цього питання. Коли ж інші вчені намагалися з'ясувати, на які джерела посилався Беллісайлз, вони дійшли висновку, що автор або помилково їх використав, або взагалі вигдавав. Колумбійський університет відкликав нагороду. В Еморі здійснили власне дослідження і з'ясували: навіть якщо деякі помилки Беллісайлза можна списати на його некомпетентність, то все одно виникали питання до його чесності як науковця. Невдовзі після цього Беллісайлз звільнився. Книга була відкликана видавцем, хоча пізніше її опублікувало невеличке комерційне видавництво.

У 2012 році автор на ім'я Девід Бартон видав книжку про Томаса Джефферсона. Він не мав професійної історичної освіти, але був популярною людиною серед євангельських християн. (У 2005 році TIME додав його до списку 25 найвпливовіших євангелістів Америки). Книжка Бартон викликала захоплення та схвалення серед провідних консерваторів, включно з Майком Гакабі, який мітив у президенти в 2008 році, та істориком, що пішов у політику, Ньютом Гінґрічем.

Як і у випадку з дослідженням Беллісайлза, праця Бартон привернула значну увагу через свій політичний підтекст і популярність автора. Навіть назва книжки нічого не приховувала: «Вигадки про Джефферсона: розвінчуючи міфи про Томаса Джефферсона, яким ви завжди вірили». У цій книжці йшлося про те,

що сучасні історики не лише викривили особисте життя Джефферсона, але й не взяли до уваги, скільки його думок насправді відповідають теперішнім консервативним поглядам. Зважаючи на захоплення Джефферсона французькою революцією, а також те, що пізніше він асоціював себе з лібералізмом (на противагу його консервативному супернику Джону Адамсу), це була смілива заява.

Більшість фахівців не звернула уваги на книжку, оскільки вона була написана істориком-аматором і надрукована неакадемічним, релігійним видавництвом. Цільовою аудиторією книжки були, звісно, не науковці, а звичайні люди, які вже після знайомства із самою назвою бажали це прочитати. Бартон поцілів у яблучко: «Вигадки про Джефферсона» швидко потрапили до списку бестселерів New York Times.

Питання про правдивість книжки скоро виникло не в безбожників-лібералів із дослідницьких установ, а у двох учених із коледжу Гроув-Сіті, невеличкого християнського навчального закладу в Пенсильванії. Після ретельнішого вивчення багато із тверджень Бартона просто розвалилися. Читачі видання History News Network пізніше обрали «Вигадки про Джефферсона» «друкованою книжкою, що найменше викликає довіру», але убивчим було те, що видавці книги погодилися, що видання дуже сумнівне, і відкликали його з обігу. Автор Atlantic і професор права Гаррет Іппс у саркастичному огляді цього випадку сказав: «Більшість книжок [Бартона] — це самвидав, і тому їх ніхто ніколи не відкличе. Але догана від християнських учених та християнського видавця — це клеймо сорому, яке він відтепер носитиме¹²³».

У всіх цих випадках шахрайство та порушення знайшли. Проте не буде ж звичайна людина роздумувати над такими серйозними працями. Основне питання в тому, чи взагалі можна довіряти дослідженням у будь-якій галузі?

Це певною мірою неправильне питання. Рідко коли одне дослідження вирішує все для теми загалом. Пересічна людина не має покладатися на висновки однієї праці, скажімо, щодо клітинних досліджень. Якщо декілька досліджень об'єднуються з метою виготовлення медикаменту чи розробки лікування, то само собою, безпечність та ефективність усіх праць, що формують цю групу,

фахівці перевіряють. Можна підробити одне дослідження, але сфальсифікувати сотні праць і в такий спосіб прийти до абсолютно безпідставного та небезпечного результату — це вже зовсім інша справа.

Так, у політичних дослідженнях одна публікація не зробить із людини фахівця. Навіть якщо науковець привертає увагу однією книжкою чи статтею, він стає впливовим не через відтворюваність дослідження, а через викладені в ньому ідеї. У суспільних і технічних науках рідко коли окреме дослідження може вплинути на життя пересічного громадянина без того, щоб його переглянули інші фахівці.

У будь-якій галузі підробки марнують час і гальмують прогрес. Оскільки помилка, що сховалася на ранньому етапі складного рівняння, затримуватиме подальші обрахунки, порушення чи обман може призупинити весь проект, аж поки не з'ясується, хто наплутав чи навмисне підтасував факти. Коли такі випадки стають відомі широкому загалу, це, звісно, порушує законні питання про масштаби та вплив таких помилок, особливо якщо вони оплачуються грішми платників податків.

Хіба ти вчишся не на лікаря?

Є й інші джерела помилок фахівців, окрім зумисної підробки чи вражаючої некомпетентності. Одна з найпоширеніших помилок, якої припускаються експерти, — це думка, що коли вони розумніші за інших у певних темах, то розумніші й у всьому загалом. Експерти розглядають власні фахові знання як ліцензію судити про все. (Знову ж таки, я не перший, хто про це говорить). Наче хороша освіта та досвід гарантують те, що вони добре знатимуться на будь-якій темі.

Такі фахівці нагадують Еріка Стреттона з класичної комедії «Звіринець». Коли він береться захищати в студентському суді своє буйне братство, друзі питають, чи Ерік знається на цій справі. «Спокійно, я ж учуся на юриста», — запевняє Стреттон своїх приятелів. «Хіба ти вчишся не на лікаря?» — питає один із них. «А яка різниця?» — відказує Стреттон.

Така самовпевненість змушує експертів не лише виходити за межі власної компетентності та робити заяви на теми, далекі від того, на чому вони розуміються, а й переоцінювати власну фаховість навіть у

межах своєї галузі. Професіонали іноді припускають, що їхні попередні успіхи та досягнення є свідченням якогось вищого знання, тому виходять за межі своєї компетентності замість того, щоб сказати три слова, які всі фахівці ненавидять: «Я не знаю». Ніхто не хоче, щоб його піймали на якихось прогалинах в особистих знаннях. Як звичайні люди, так і експерти видаватимуть упевнені твердження про речі, на яких абсолютно не розуміються, але ж у такій ситуації фахівці мають бути свідомішими.

Порушення меж між різними галузями знань стається з цілої низки причин: від невинної помилки до інтелектуального марнославства. Проте іноді мотивація дуже проста — це можливість, яку людини дала слава. Найбільше цим зловживають працівники сфери розваг. (Так, у своїй галузі вони фахівці. Інженери-хіміки не керують школами акторського мистецтва). Знаменитість дає людям доступ до проблем і суперечностей, до справжніх фахівців і політиків, які з ними працюватимуть через природну схильність відповісти, коли телефонує хтось відомий.

Утім, говорити із зірками — не те саме, що просвіщати їх. Це призводить до дивних ситуацій, коли фахівці однієї галузі (розваг) дають розлогі коментарі щодо важливих питань в інших сферах. Цей феномен у Сполучених Штатах з'явився відносно недавно, але все почалося задовго до того, коли знаменитості почали просторікувати у твітері чи на власних сайтах.

Наприклад, у 1985 році каліфорнійський конгресмен Тоні Коельо запросив актрис Джейн Фонду, Сіссі Спейсек і Джессіку Ландж доповідати про проблеми фермерів перед комітетом з аграрних питань. У чому була їхня кваліфікація? Вони грали дружин фермерів у трьох популярних фільмах того десятиліття. Уся ця справа була, звісно, трюком, і коли Коельо запитали, навіщо він це зробив, демократ перевів вогонь на президента Рональда Рейгана. «Вони, напевне, краще розуміються на проблемах сільського господарства, аніж актор у Білому домі», — сказав він тоді¹²⁴.

Це був, проте, не єдиний випадок. Роками знаменитості вступали в дискусії на теми, на яких дуже мало розумілися. Вони просувають божевільні теорії, здіймають фальшиву тривогу й змінюють буденні звички мільйонів легковірних фанатів.

Тімоті Колфілд, канадський фахівець із питань охорони здоров'я — один із тих професіоналів, яким це все набридло. Він написав книжку, критикуючи напади на усталені знання з боку знаменитостей і зокрема однієї зірки: «Чи помиляється Гвінет Пелтроу в усьому? Коли стикаються культура та наука» (Is Gwyneth Paltrow Wrong About Everything? When Celebrity Culture and Science Clash). (У четвертому розділі я вже писав, хоча й неохоче, про деякі рекомендації Пелтроу щодо жіночого здоров'я). В інтерв'ю в 2016 році Колфілд сказав:

Якщо ви питаєте когось, чи Гвінет Пелтроу — надійне джерело інформації щодо ризику раку грудей, то більшість людей скаже, що ні. Щодо науки харчування? Більшість людей відповість скептично. Але люди рахуватимуться з її словами просто тому, що вона лишила величезний слід у культурі й створила зі свого імені бренд.

Крім того, існує упередження доступності: зірки всюди. І сам факт того, що вони всюди, позначається на їхній впливовості. Легко знайти фото [Пелтроу] в журналі People, де вона розказує про безглютенові продукти всупереч реальним даним. І це дозволяє знаменитостям мати величезний вплив на наше життя¹²⁵.

Це все не безневинно. Люди справді утримуються від вакцинації власних дітей через поради актриси Дженні Маккарті — моделі Playboy, яка говорить, що глибоко вивчила це питання «в гуглівському університеті». Більше людей дізнаються про пустопорожні ідеї Пелтроу та Маккарті, аніж дивитимуться чи матимуть терпіння послухати значно менш привабливого онколога чи епідеміолога.

Активність — право кожної людини у відкритому й демократичному суспільстві. Утім, є фундаментальна різниця між активністю та зіркою, що зловживає своєю славою. Активність серед звичайних людей — це прийняття на віру думки фахівців і агітація за певну політику. Коли ж знаменитості замінюють фахові думки власними судженнями, вимагаючи довіри просто тому, що є відомими, вони нічим не відрізняються від мікробіолога, який оцінює сучасне мистецтво, чи економіста, що розмірковує про фармакологію.

Часом фахівці порушують межі своєї галузі, бо точка їхнього вторгнення досить близько до сфери, у якій вони є професіоналами, і тому такий перехід іноді видається доречним. Особливо до цього схильні фахівці, що вже мають значні досягнення у своїй галузі.

Суспільство стає складнішим, а тому ідея про геніїв, які можуть стати успішними в будь-якій сфері, стає дедалі менш імовірною: «Бенджамін Франклін, — писала якось гумористка Александра Петрі, — був із останніх людей, до яких можна було підійти і сказати: “Ви винайшли піч. А що, думаєте, треба робити з цими податками?” і отримати притомну відповідь¹²⁶».

Лауреат Нобелівської премії хімік Лайнус Полінг, наприклад, був переконаний у 1970-х, що вітамін С — чудодійний препарат. Учений виступав за те, щоб приймати мегадози цього вітаміну для подолання застуди та цілої низки інших недуг. Заяви Полінга не мали підґрунтя, але ж він отримав нобелівку з хімії, тому його міркування про ефекти вітамінів багатьом людям здавалися доречним продовженням його фаховості.

Насправді ж Полінг не застосував наукові стандарти власної професії від самого початку своєї агітації за вітаміни. Він почав приймати вітамін С у кінці 1960-х за порадою самопроголошеного лікаря на ім'я Ірвін Стоун, який сказав науковцю, що коли той уживатиме три тисячі міліграмів вітаміну С щодня (ця добова доза перевищує рекомендовану в п'ятдесят разів), то проживе на двадцять п'ять років довше. Проте єдиними дипломами Стоуна були дві почесні нагороди від неакредитованого заочного навчального закладу та диплом коледжу з хіропрактичної медицини¹²⁷.

Полінгу хотілося вірити в цю концепцію, і він узявся поглинати вітамін. Учений відразу ж відчув чудодійний ефект. Неупереджений спостерігач міг би запідозрити ефект плацебо (якщо людині сказати, що таблетка допоможе, то це змушує думати, що вона почувається краще), але через те, що Полінг зробив беззаперечний внесок у науку, його колеги сприйняли слова хіміка серйозно й почали тестувати його заяви.

Жодне з досліджень вітаміну С їх не підтвердило, але Полінг не хотів про це й чути. Як пізніше писав доктор Пол Оффіт, педіатр і фахівець із інфекційних хвороб в Університеті Пенсильванії, «попри те, що дослідження одне за одним показували, що Полінг помилявся, він відмовлявся в це вірити й продовжував просувати вітамін С у своїх промовах, науково-популярних статтях і книжках. Коли ж учений

часом з'являвся на публіці з явними симптомами застуди, то казав, що страждає на алергію».

Протягом 1970-х заяви Полінґа почастишали: тепер він доводив, що вітамінами можна лікувати все, включно з раком, хворобами серця, проказою, психічними захворюваннями та іншими недугами. Згодом пішов ще далі, пропонуючи лікувати СНІД вітаміном С. Звісно, виробники вітамінів були щасливі мати нобелівського лауреата за свого янгола-охоронця. Невдовзі вітамінні добавки (включно з антиоксидантами — цей термін був свого часу популярним так само, як зараз усюди пишуть «без глютену» та «без ГМО») стали великим бізнесом.

Ось тільки проблема в тому, що великі дози вітамінів можуть бути небезпечними, підвищуючи ризик певних видів раку та інсультів. Зрештою Полінґ завдав шкоди не лише своїй репутації, а й здоров'ю мільйонів людей. Як писав Оффіт, «людина, яка настільки мала рацію, що отримала дві Нобелівські премії, так виражено помилялася, що стала, імовірно, найбільшим у світі шарлатаном». І до сьогодні є ще люди, які думають, що кінські дози вітамінів зцілять від хвороб, попри те, що наука через належні випробування заперечила заяви Полінґа.

Сам Полінґ помер від раку у віці дев'яноста трьох років. Чи отримав він на двадцять п'ять років більше, як обіцяв йому «лікар» Стоун, ніхто не дізнається.

Іноді фахівці використовують визнання певного досягнення, щоб піти далі у своїй сфері знань і вплинути на важливі політичні рішення. Восени 1983-го радіостанція в Нью-Йорку випустила програму про гонку озброєнь. Початок вісімдесятих був напруженим періодом «холодної війни», а 1983 рік — одним із найгірших. Радянський Союз збив цивільний корейський літак, переговори в Женеві між США та СРСР щодо ядерної зброї зайшли в глухий кут, а документальна драма ABC про можливу ядерну війну під назвою «Наступного дня» (The Day After) стала найрейтинговішою телепередачею всіх часів. Крім того, наближалися вибори.

Я, тоді ще студент, який жив у Нью-Йорку, вивчав Радянський Союз і планував кар'єру в політиці, був одним зі слухачів тієї радіопередачі. «Якщо Рональда Рейгана переоберуть, — казав голос по радіо з різким австралійським акцентом, — я з математичною певністю заявляю, що

ядерна війна неодмінно розпочнеться». Заява про неминучість катастрофи привернула мою увагу, особливо зважаючи на те, що нічого не вказувало, що Рейгана не переоберуть у 1984-му. Хто ж це був таким переконаним аж до *математичної певності*, що ми прямуємо до Армагеддона?

Це говорила докторка на ім'я Гелен Калдікотт. Вона була доктором не з управління чи міжнародних відносин, а педіатром із Австралії. Її переживання про ядерну зброю, у чому вона сама й зізнавалася, ґрунтувалися на постапокаліптичному романі Невіла Шюта «На березі», виданому 1957 року (дія твору відбувалася на її батьківщині). Пізніше Гелен сказала, що не бачить сенсу лікувати дітей, якщо навколишній світ може щомиті перетворитись на попіл. Невдовзі вона стала помітною особою в обговореннях щодо контролю озброєнь і ядерної політики, попри власну майже абсолютну некомпетентність і відсутність досвіду в цій темі.

Калдікотт була схильна робити безумовні твердження на дуже технічні теми. Вона могла впевнено розповідати про пускові установки ядерних ракет, заходи оборони, внутрішні розробки апарату СРСР із питань зовнішньої політики. Майже десять років Калдікотт жила в Сполучених Штатах і стала регулярною гостею в медіа, представляючи спільноту антиядерного руху.

Вершини своєї медично-ядерної фаховості Калдікотт досягла, видавши в 1985 році книжку під назвою «Ракетна заздрість», що рясніла медичною термінологією, ставлячи «діагноз» гонці озброєнь. (Серед розділів є «Етіологія», «Огляд», «Історія хвороби» тощо). Назва книжки — це вже спойлер, бо лікарка знайшла психологічне підґрунтя «холодної війни» в психіці американських і радянських чоловіків. Вона зауважила, що американки, отримавши право на голос, «нічого по суті з ним не робили». Жінки в урядах, як тодішня британська прем'єрка Марґарет Тетчер, за словами Калдікотт, «не представляли справжні властивості більшості чуттєвих, мудрих жінок¹²⁸». (Коли я слухав Калдікотт по радіо, вона висловилася ще грубіше: «Марґарет Тетчер, — заявила лікарка, — не жінка»). Калдікотт повернулася в Австралію в кінці 1980-х, щоб балотуватися в політики, але програла.

Фахова спільнота рясніє такими прикладами. Найвідоміший, якщо брати до уваги вплив на глобальну політику, — Ноам Хомський,

людина, шанована мільйонами читачів у світі. Хомський, за деякими підрахунками, — найцитованіший із живих на сьогодні американських інтелектуалів; написав цілу купу книжок про політику та міжнародні відносини. Але його посада в Массачусетському технологічному інституті — викладач лінгвістики. Хомський вважається першовідкривачем, гігантом у своїй сфері, але він такий фахівець із міжнародних відносин, як, скажімо, Джордж Кеннан — знавець у походженні мови людини. Попри все, загальній публіці Хомський відоміший своїми працями про політику, аніж про лінгвістику. Так, я часто стикався зі студентами, які знали, хто такий Хомський, але поняття не мали, що він викладач-лінгвіст.

Як і Полінг та Калдікотт, Хомський відреагував на потребу громадськості. Часто люди не почуваються спроможними кидати виклик традиційній науці чи загальноприйнятим у суспільстві ідеям і тому гуртуються навколо відвертих осіб, погляди яких начебто базуються на фахових знаннях. Може, і добре, що лікарі ретельніше вивчили роль вітамінів у харчуванні. Абсолютно точно, що громадськість має залучатися до обговорень щодо ролі ядерної зброї. Але диплом хіміка чи педіатра не означає, що цим людям можна довіряти більше, ніж іншим аматорам у цих питаннях.

Громадськість надзвичайно спокійно ставиться до таких вторгнень на чужу територію, і це парадоксально: поки одні люди не поважають знання справжніх експертів, інші припускають, що фаховість та досягнення настільки легкодоступні, що професіонали та інтелектуали з певним авторитетом можуть оцінювати практично все що завгодно. Ті самі люди, що ставлять під сумнів слова свого сімейного лікаря про безпечність щеплень, куплять книжку про ядерну зброю через те, що її написала лікарка.

На жаль, коли фахівців питають про те, що лежить поза межами їхньої компетентності, мало хто має достатньо скромності, щоб згадати про свою відповідальність і відмовитися говорити. Я сам припускався такої помилки й жалкував про це. Але й сперечався з людьми, які наполягали, що я спроможний коментувати тему, навіть після того, коли чітко сказав, що не розуміюся на ній. Це дивне відчуття, коли ти запевняєш журналіста або студента, що попри їхню віру в тебе, з твого боку було б безвідповідально відповідати на їхні

питання без жодної претензії на авторитетність. Це незручна ситуація, але було б добре, якби всі викладачі лінгвістики, педіатри та інші робили так само.

Віщую!

На початку 1960-х актор, знаний як Дивовижний Крісвелл, був регулярним гостем на телебаченні та радіо. Його роль полягала в тому, що він робив шалені передбачення, які приправляв драматичним словом «Віщую!». Серед іншого, Крісвелл попереджав, що Нью-Йорк піде на дно морське до 1980-го, на Вермонт чекає ядерна атака в 1981-му, а Денвер буде зруйнований стихійним лихом у 1989-му. Роль Крісвелла була банальною, але публіка любила його. Що актор не передбачив, так це те, що його кар'єра погасне в кінці 1960-х, завершившись кількома невеличкими ролями в малобюджетних еротичних фільмах його друга, легендарно жахливого режисера Едварда Вуда — молодшого¹²⁹.

Робити передбачення для фахівців — це проблема. Це те, чого хоче аудиторія, але експертам зазвичай прогнози не дуже вдаються. Але вони й не повинні нікому вдаватися, бо ціль науки — пояснювати, а не віщувати. І все-таки передбачення, як і вторгнення в чужу зону компетентності, зваблюють професіоналів.

Як фахівці, так і обивателі думають, що через те, що експерти краще розуміються на певній темі, то й передбачення їм даватимуться краще. Для фахівців із технічних наук це простіше, бо вони застосовують експериментальні методи, щоб визначити умови, за якими фізичний світ поводитиметься так, як від нього чекають. Коли ж стаються непередбачувані події, науковці мають новий матеріал для досліджень. Як казав письменник-фантаст (і професор біохімії) Айзек Азімов, слова, якими означилися найвеличніші наукові прориви, мабуть, не «Еврика», а «Ги, кумедно».

Утім, деякі фахівці беруться за передбачення і роблять це за непогані гроші. Наприклад, професіонали з опитувань продають свої послуги політичним кандидатам і медіа, а також маркетологам, які вивчають поле для запуску нових послуг і продуктів. Опитування пройшли довгий шлях від 1936 року, коли в Literary Digest передбачили, що Альф Лендон перемаже Франкліна Рузвельта (переважно опитавши

власних читачів). Сьогодні дослідження громадської думки — це наука з власними фахівцями та журналами. Дехто фанатично схиляє свої результати до бажаної відповіді, але більшість має освіту в галузі статистики й знається на методах, які дозволяють робити досить точні прогнози.

Коли з опитуваннями та ринковими дослідженнями щось іде не так, то все летить шкереберть. Випуск корпорацією Соса-Сола нового напою «New Coke» у 1980-х був такою катастрофою, що термін «New Coke» сам по собі став мемом неспроможності правильно інтерпретувати громадську думку. Не так давно політичні опитування та фахівці, що їх здійснювали, проґавили кілька важливих сигналів на початку ХХІ століття, включно з результатами виборів у США в 2014 році та загальних виборів у Великій Британії в 2015 році.

Анкетування серед фахівців, що здійснювали опитування з'ясувало в 2015 році: вони навіть думали, що їхня репутація була зруйнована цією низкою помилок. Деякі вважали, що це наслідок упередження медіа (коли медіа охочіше пише про поразки, а не про перемоги), а інші зазначали, що технологічні та демографічні зміни значно ускладнили проведення надійних опитувань. «Неправильні результати опитувань — це цікавіше, ніж правильні», — так фахівчиня з цієї галузі Барбара Карвальйо казала FiveThirtyEight (сам сайт теж присвячений опитуванням). Але інший експерт Метью Тoverі в 2015 році зауважив, що, «звісно, за останні три роки було кілька масштабних прорахунків¹³⁰».

Проблема тут не стільки в самих опитуваннях, чия надійність обмежена залученням справжніх людей, а в тому, чого очікують від них. Це не гарантія майбутніх результатів. Багато речей — від непередбачуваних подій до реклами — можуть змінити громадську думку. Як і в будь-якій фаховій роботі, міра компетентності полягає в здатності вловити загальну тенденцію й уважно вивчити власні помилки. На кожну «New Coke» знайдуться тисячі успішних запусків продуктів і точних передбачень. Проте, як завжди, люди схильні пам'ятати погане (особливо якщо їм не сподобався результат), ігноруючи численні успіхи.

Люди забагато очікують від фахових прогнозів, але деякі експерти самі прагнуть продавати власні віщування. Упродовж десятків років

професор-політолог Брюс Буено де Мескіта застосовував власний метод, щоб передбачати світові події для державних і приватних клієнтів. До його фірми протягом тридцяти років зверталось навіть ЦРУ, у чиєму дослідженні від 1993 року було сказано, що серед сотень передбачень Брюс «попадав у яблучко» вдвічі частіше, ніж аналітики самого ЦРУ.

Інші фахівці не могли випробувати заяви Буено де Мескіти, оскільки його методи та моделі захищені як бізнес-власність і не представлені в опублікованих дослідженнях. У 2009-му в New York Times писали:

Хоча Буено де Мескіта публікував багато передбачень в академічних журналах, переважна більшість його прогнозів була зроблена таємно для корпоративних чи урядових клієнтів і незалежні вчені не можуть їх перевірити. «Ми не маємо жодного уявлення, чи він має рацію дев'ять разів із десяти, дев'ять разів зі ста чи дев'ять разів із тисячі», — розповідає [професор Гарвардського університету Стівен] Волт.

Волт не вразило дослідження ЦРУ, де вказано, що прогнози Буено де Мескіти справджувались у 90 відсотках. «Це просто чиновник ЦРУ середнього рівня говорить: “Непоганий інструмент”, — розповідає Волт. — Це не те саме, якби Брент Скоукрофт казав: «В адміністрації Буша ми не ухвалювали жодних рішень, не проконсультувавшись із Буено де Мескіта¹³¹».

І хоча точність прогнозів Буено де Мескіти невідома, важливіше тут те, що для його передбачень існує хороший ринок. Організації, що мають справу з високими ставками, — життя людей, гроші або і те, й інше, — неминуче жадібно кидаються на пошуки інформації перед тим, як ухвалювати ризиковані рішення. На фахівців, які кажуть, що можуть зазирнути в майбутнє, завжди буде більший попит, ніж на тих, хто пропонує обмеженіші консультації.

Спеціалістам із опитувань і консультантам на зразок Буено де Мескіти платять за передбачення, і вартість їхніх послуг лишається на розсуд клієнтів. Але інші фахівці та інтелектуали також створюють прогнози, і невдалі передбачення роблять свій внесок у руйнування довіри до науковців і професіоналів. Коли люди, які не змогли передбачити крах Радянського Союзу або обіцяли, що велика війна в

Іраку буде легкою перемогою, знову роздають поради з питань життя та смерті, скептичність громадськості можна зрозуміти.

Якщо ж не брати до уваги питання, чи фахівці *повинні* робити передбачення, усе одно лишається проблема, що вони *прогнозують* і їхні прогнози часом вражають погані. У популярному дослідженні про «чорного лебедя», тобто непередбачувані події, що змінюють хід історії, Насім Талеб засуджує «епістемологічну самовпевненість» прогнозування загалом¹³²:

*Однак поводимося ми так, ніби здатні передбачити історичні події, ба гірше — змінити хід історії. Ми прогнозуємо дефіцит пенсійного фонду й ціни на нафту на тридцять років уперед, не усвідомлюючи навіть, що не знаємо, якими вони будуть наступного літа. Наші прогностичні помилки в політиці й економіці настільки великі, що, проглядаючи історію прогнозів, я щипаю себе, аби переконатися, що це не сон*¹³³.

Застереження Талеба про постійну присутність непевності — важливе зауваження, але його наполягання на тому, що треба змиритись із марністю передбачень, непрактичне. Люди не опустять рук і не кинуть спроб застосувати фаховість, щоб заздалегідь мінімізувати ризики.

Питання не в тому, чи повинні фахівці робити передбачення. Вони все одно будуть так чинити. Їх проситиме про це суспільство та уряд. Радше питання в тому, *коли* та *як* фахівці мають прогнозувати й *що робити*, якщо вони помиляються.

У 2005 році вчений Філіп Тетлок¹³⁴ зібрав дані про фахові передбачення в суспільних науках і з'ясував те, про що багато хто підозрював: «Коли порівняли експертів із носіями мінімальної продуктивності — дилетантами, шимпанзе, що кидають дротики, та різноманітними алгоритмами екстраполяції, — з'ясувалося, що фаховість практично не означає більшої здатності робити зважені або чіткі прогнози¹³⁵». Здавалося, експерти не вправніше роблять прогнози, аніж крутять рулетку. Результати Тетлока утвердили багатьох людей у думці, що фахівці насправді не розуміються на тому, над чим працюють.

Така реакція на працю Тетлока — це класичний випадок нерозуміння фаховості пересічними людьми. Як зауважив сам науковець, «радикальні скептики зраділи таким результатам, але вони

почали виключно себе поводити, а ми шукаємо закономірності в тому, хто й що спрогнозував правильно. Радикальний скептицизм радить нам нічого не очікувати. (...) Але дані виявили більше вірних прогнозів, ніж можна було списати на випадок¹³⁶».

По суті Тетлок не порівнював фахівців із рештою людей, а порівняв їх із базовими показниками, а також із прогнозами інших експертів. Питання було не в тому, чи фахівці прогнозують не ліпше, ніж решта, а в тому, чому деяким спеціалістам передбачення вдаються краще. А це вже зовсім інша проблема. Як зазначав Джеймс Суровецькі (той, що писав про мудрість натовпу), важливе розмаїття думок. Це означає, що багато думок може дати кращий результат, ніж одна, проте не значить, що коли ви «зберете групу різних людей, але без базових знань, їхня колективна мудрість буде кращою, ніж мудрість фахівців¹³⁷».

Тетлок насправді з'ясував не те, що експерти були нічим не кращі за людей, які випадково вгадували, а те, що певні категорії фахівців, здавалося, ліпше застосовують знання для створення гіпотетичних припущень, ніж їхні колеги. Науковець використав розподіл людей на «їжаків» та «лисиць» від британського мислителя Ісайї Берліна, щоб відрізнити фахівців із широким, усеосяжним знанням («лисиця багато знає») від тих, чия фаховість вузька та глибока («їжак знає одне»). Дослідження Тетлока — це одна з найважливіших праць, що коли-небудь були написані про те, як мислять експерти, і заслуговує на повне прочитання. Проте один із найбільш інтригуючих результатів можна підсумувати, зауваживши, що фахівці стикаються з проблемами, намагаючись перейти від пояснень до передбачень, але «лисиці» загалом мають кращі показники, ніж «їжаки», з багатьох причин.

Наприклад, «їжаки» були надто зосереджені на тому, щоб застосувати власні специфічні знання до ситуацій, що виходили за межі їхньої компетентності, поки «лисиці» намагалися поєднати більше інформації та змінити думку, отримуючи нові чи кращі дані. «Самокритичний, сприйнятливий до контраргументів спосіб мислення “лисиць”, — з'ясував Тетлок, — уберегав їх від надлишкового ентузіазму щодо власних прогнозів, що було властиво “їжакам”, особливо з високим рівнем знань¹³⁸».

Технічні фахівці, що якраз за типом є «їжаками», мали значні труднощі не лише із самими передбаченнями, а й із тим, щоб узагалі розширити власну здатність до обробки інформації, яка стосується питань, що перебувають поза їхньою спеціалізацією. Людям із добре визначеною сферою знань бракує інструментів поза її межами, тому вони інстинктивно беруть те, що знають, і екстраполюють його назовні, хай навіть тема, із якою працюють, дуже віддалена від їхньої галузі¹³⁹. Це призводить до більш упевнених прогнозів, які частіше виявляються помилковими переважно через те, що вчені, будучи класичними «їжаками», неохоче приймають та обробляють інформацію поза маленькою, проте дуже складною зоною їхньої фаховості.

Тут є чому повчитися не лише професіоналам, а й пересічним людям, які засуджують чи навіть кидають виклик прогнозам фахівців.

Найголовніше тут те, що помилкові передбачення не важливі для оцінювання фаховості. Зазвичай прогнози експертів (і це важлива деталь) рясніють застереженнями, бо світ повен непередбачуваних подій, які здатні спричинити велику ланцюгову реакцію. Історія може змінитися через випадкові події на зразок урагану чи серцевого нападу. Пересічні люди схильні ігнорувати ці застереження попри їхню важливість: так само вони не звертають уваги на прогноз погоди, у якому йдеться про те, що ймовірність дощу буде 70 відсотків. Якщо ж сонячний день, імовірність якого була три з десяти, таки настає, ці люди потім вважають, що прогноз погоди був неправильним.

Це не звільняє фахівців, а особливо фахові спільноти від відповідальності за масштабні помилки. Те, що жоден експерт із радянських питань у 1970-х не зміг передбачити крах СРСР до 1991 року, не так страшно, а от те, що думки фахівців зосередилися навколо протилежної позиції, ніби розпад Радянського Союзу був практично неможливий, — це вже серйозна помилка суджень, яка має хвилювати всю галузь. (На жаль, це нікого не турбує; за двадцять років більшість експертів із питань Росії відійшла від вивчення помилок один одного).

Однак невдалі передбачення не спростовують автоматично заяву про те, що фахівці таки знають більше, ніж пересічні люди. Обивателі не повинні вважати, що коли експерти не змогли чогось передбачити, то це означає, що всі думки однаково притомні (або однаково

безглузді). Фахівець із опитувань Нейт Сілвер¹⁴⁰, який заслужив свою репутацію вражаюче точними прогнозами президентських виборів 2008 та 2012 років, зазначав, що його прогнози про кандидата в президенти від республіканців Дональда Трампа в 2016 році базувалися на хитких припущеннях¹⁴¹. Але прогнози Сілвера щодо інших президентських перегонів лишаються дійсними попри те, що феномен Трампа став сюрпризом для нього та для інших. Як писав пізніше колумніст Ноа Ротман, «Трамп продемонстрував те, що багато правил, вивченню яких політичні фахівці присвятили свої кар'єри, цього року не подіяли. Але фраза “все, що ми знали про політику, виявилось помилковим” не тотожна вислову “ми нічого не знаємо про політику”¹⁴²».

Закликати фахівців до відповідальності за те, що прогнозують гірше за інших, — це одна справа. Але формулювати питання, на які можна відповісти тільки «так» чи «ні», а потім кивати на те, що пересічні люди здатні з такою самою частотою давати правильні відповіді, — це базове нерозуміння ролі фаховості. Звісно, ставити подібні недиференційовані питання — це також зняття відповідальності з фахівців. Є старий анекдот про британського держслужбовця, який пішов на пенсію після довгої служби в Міністерстві закордонних справ протягом XX століття. «Щоранку, — казав досвідчений дипломат, — я йшов до прем'єр-міністра і запевняв його, що сьогодні світової війни не буде. І мені приємно зауважити, що протягом своєї сорокарічної кар'єри я помилився лише двічі». Якщо судити лише з кількості промахів та правильних прогнозів, той старий мав чудові показники.

Ціль фахових порад і передбачень полягає не в тому, щоб правильно вгадати, яким боком упаде монетка, а в допомозі ухвалювати рішення, що стосуються ймовірного майбутнього. Цікавитися в 1980 році, чи Радянський Союз розвалиться до 2000-го, — це питання на «так» або «ні». А от питати в попередні десятиліття, як досягти мирного розпаду СРСР, і впливати на ймовірність такої події, зменшивши шанси альтернатив, — це вже зовсім інша справа.

Зважаючи на те, що автор цієї книжки фахівець саме з питань Росії, уважний читач тут може поцікавитися, чи я належав до тих експертів, які не помітили небезпечну тенденцію, чи просто плююся паперовими кульками із задньої парти. Це справедливе питання.

Я не помилявся щодо колапсу СРСР — але передусім тому, що не мав можливості помилятися. Я закінчив університет у кінці 1988 року, коли вже було очевидно, що Радянський Союз розвалюється. Натомість я почекав десять років, щоб зробити настільки неправильний прогноз щодо російської політики, від якого вити хочеться. Я знаю про небезпеку, пов'язану з помилковим передбаченням, і мушу за це відповідати, бо сам його зробив.

На початку 2000 року я написав, що поява нового російського лідера, невідомого чиновника на ім'я Владімір Путін, може, власне, стати кроком назустріч демократичній Росії. Звісно, я страшенно помилявся. Путін виявився диктатором і досі становить загрозу миру у світі. Чому ж я так схибив? Це питання все ще обговорюється в моїй роботі та в дискусіях із колегами, особливо з тими, хто думав так само. Путін у 2000-му нас обдурих? Чи наш оптимізм був виправданим, але сам Путін потім сильно змінився, а ми пропустили цей момент? А може, щось сталось у Кремлі, не помітне ззовні, і ця подія потягла всю російську верхівку на дно автократії та міжнародної агресії?

Для обивателя це все не має і не повинно мати значення. Коли мене попросили висловитися про Путіна (про це дізнавалися в багатьох спеціалістів із російських питань), я видав точну думку, а не проявив терпіння, озвучивши менш цікавий погляд, буцімто зарано щось казати. То чи знецінює те катастрофічне передбачення, зроблене майже двадцять років тому, мій поточний аналіз і консультації щодо намагання зрозуміти сучасну Росію? Чи я вже не здатний до обговорення мотивів Путіна на вищому рівні, ніж пересічна людина?

Я помилявся щодо Путіна, але факт лишається фактом, що обиватель не зможе притомно пояснити складність російської політики чи викладати вступний курс на цю тему. Чому я та інші помилялися — це важливе питання, не в останню чергу тому, що воно змушує нас переглянути власні судження, обговорити їх і взятися за виправлення своїх помилок, а це і є обов'язки фахової спільноти. Багато хто був песимістом щодо Путіна, але дехто погоджувався з ними лише через власну русофобію чи просто робив випадкові здогадки: ні від того, ні від іншого в політиці нема жодної користі. Судження, що не базуються на знаннях, навіть якщо воно правильне,

приносить менше користі, ніж обґрунтована думка, навіть якщо вона хибна, але може бути проаналізована, вивчена й виправлена.

Відновлюючи стосунки

Як експерти, так і пересічні люди мають певні зобов'язання, коли мова йде про фахові помилки. Професіонали не повинні відрікатися від власних помилок, мають озвучувати їх перед аудиторією й показувати, що роблять, аби виправитися. Пересічні громадяни зі свого боку повинні обережніше просити фахівців робити прогнози й учитися розрізняти помилки та обман.

Насправді фахівці вивчають свої помилки, але не там, де громадськість це бачить. Звичайна людина не читатиме медичний журнал чи статистичний аналіз статті із соціології. Якщо чесно, я підозрюю, що більшість фахівців і науковців воліла б, аби пересічні люди цього не робили, бо не зрозуміють багато чого з прочитаного, тому спроби слідкувати за професійним обговоренням їх скоріше заплутають, а не щось роз'яснять.

Саме тут відомі інтелектуали, особи, які можуть кинути міст через провалля між фахівцями та звичайними людьми, повинні брати на себе більше відповідальності. Аудиторії складно, якщо єдиними людьми, хто говорить про нові способи лікування, є медики, яким важко перекласти власні знання на просту мову (і які вже можуть мати усталені погляди), або журналісти без спеціальної освіти, що не здатні оцінити складні наукові заяви. Це звільняє місце (зазвичай в інтернеті) для аматорів, торгашів, шарлатанів і прихильників теорій змов.

Відомих інтелектуалів часто висміюють у їхніх галузях як популяризаторів, і тут є частка правди. Світові не потрібний ще один Білл Най («Учений чувак»), який розмірковуватиме про глобальні зміни клімату. Спільноті з міжнародних відносин теж не треба ще один колишній чиновник чи відносно молодий офіцер, що недавно вийшов на пенсію, зі своїми глибокими міркуваннями, які він генерує просто тому, що має надлишок часу. Але якщо провалля між громадськістю та фахівцями стане ще ширшим, то експерти говоритимуть лише один з одним, а громадськість узагалі буде

виключена з процесу ухвалення рішень, які потім вплинуть на життя всіх.

Утім найважливіша роль тут у громадян. Вони повинні вчитися розумітись не лише на важливих для себе питаннях, а й розбиратися в людях, яких слухають. Тетлок агітував за те, що треба ретельно вивчати досьє науковців і фахівців, заохочуючи їх у такий спосіб краще давати поради, щоб у них був «стимул до конкуренції і щоб вони покращували епістемологічну (істинну) вартість власних продуктів, а не просто потурали спільноті однодумців¹⁴³».

Проте оприлюднення досьє недоброчесних учених спрацює, лише якщо людям не буде байдуже. Коли ж вони лишатимуться пасивними споживачами інформації з телеекранів або активно шукатимуть тільки те, чому хочуть вірити, ніщо більше не матиме значення. Натомість звичайні люди мають поставити собі кілька важливих питань, включно з тим, скільки хочуть дізнатися про певну тему й чи готові побачити факти, які суперечитимуть їхнім поглядам. Вони мають більше цікавитися джерелами інформації та ретельніше придивлятися до фахівців, яких слухають.

Коли людина справді хоче вірити, що вітамін С може вилікувати рак, фахівці зі значним досвідом у дослідженнях і прогнозах матимуть менший вплив, аніж сайт із картинкою пігулки на ньому. Якщо погано поінформований громадянин переконаний, що напад на іншу країну (чи будівництво стіни) розв'яже проблеми Америки, то стоси фахових статей нічого для нього не значитимуть. Пересічні люди мають брати на себе більше відповідальності щодо власних знань чи їх браку. Немає виправдання голосінню про те, що світ складний, джерел інформації забагато, а політика — у руках безликих фахівців, які не зважають на погляди громадськості.

Але сама громадськість теж має розглядати поради фахівців із певним поєднанням скептичності та смиренності. Як писав філософ Бертран Расселл у 1928 році, обивателі повинні оцінювати заяви експертів, застосовуючи й власну логіку.

Скептицизм, за який я агітую, зводиться до того, що 1) коли експерти щодо певного питання погоджуються, то протилежну думку не можна вважати правильною; 2) коли вони не погоджуються, жодна думка не може вважатися нефахівцем

правильною; 3) коли вони всі вважають, що немає достатніх причин для певної позиції, звичайна людина мала б відмовитися від такого судження.

Недостатньо знати, у чому погоджуються фахівці. Не менш важливо змиритися з межами їхніх поглядів і не робити з експертних коментарів більше висновків, ніж вони несуть.

Більше того, пересічні люди мають змиритися з тим, що фахівці не політики. Експерти консультують національних лідерів, і їхні голоси мають більше значення, ніж погляди звичайних людей, але не вони ухвалюють кінцеві рішення. В умовах демократії, навіть у такій чудово регульованій та бюрократизованій республіці, як Сполучені Штати, мало які фахівці щось вирішують безпосередньо. Політики, — від міськрад до парламенту, — мають останнє слово в ухваленні найважливіших рішень щодо наших життів: від наркотиків до контролю ядерних озброєнь. Якщо пересічні люди відмовлятимуться серйозно брати на себе громадянські обов'язки та розумітися на важливих для них темах, демократія перетвориться на технократію. Роль фахівців посилюватиметься, як і бояться звичайні люди.

Щоб пересічні люди могли користуватися порадами фахівців і щоб професіонали обслуговували, а не контролювали суспільство, обивателі мають змиритись і з власними обмеженнями. Демократія не може працювати, якщо кожен громадянин буде експертом. Так, невгамовне его експертів змушує їх думати, що вони можуть управляти демократією, ігноруючи виборців. До цього робить свій внесок нетямущий нарцисизм обивателів, які вважають, що великий і прогресивний народ може існувати, не дослухаючись до голосів найбільш освічених і досвідчених його представників.

Як віднайти баланс і мінімізувати дедалі частіші та сильніші сутички між фахівцями і їхніми клієнтами в суспільстві — тема наступного й останнього розділу.

¹¹⁰ Гелен Томпсон, «Дівчинка-підліток учить професора щодо знаків «Ірландців просимо не турбувати»», Smithsonian.com, 5 серпня 2015 року.

¹¹¹ Джоффри Норман, «Чи смію я з'їсти яйце», [The Weekly Standard online](http://TheWeeklyStandard.com), 16 березня 2015 року.

¹¹² Пітер Воріскі, «Наука пропускати сніданок: як урядові фахівці з дієтології могли помилитися», [Washington Post online](http://WashingtonPost.com), 10 серпня 2015 року.

¹¹³ Северин Біалер і Джан Афферіка, «Рейган і Росія», [Foreign Affairs](http://ForeignAffairs.com), зима 1982–1983 років, 263.

- 114 Стівен Мейєр, «Свідчення перед Комітетом сенату з питань міжнародних відносин»: Теодор Карасік, *Russia and Eurasia Armed Forces Review Annual* 15, 1991 (Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1999), 348.
- 115 Річард Нед Лебов і Томас Піссе Каппен, «Вступ»: Річард Нед Лебов і Томас Піссе Каппен, «Теорія міжнародних відносин і кінець холодної війни» (Нью-Йорк: Columbia University Press, 1995), 2.
- 116 Десять із них — це Сполучені Штати, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Північна Корея, Ізраїль (неоголошено) та Південна Африка (відкликано). Арсенал Південної Африки був демонтований, коли режим апартеїду, що створив його, утратив владу.
- 117 Ян Ліпкін, «Божевільня антивакцинації не припиниться», *Wall Street Journal* online, 3 квітня 2016 року.
- 118 Див. Річард ван Ноорден, «Проблема політичної науки та етики досліджень», *Nature* online, 29 червня 2015 року; Браян Мартінсон, Мелісса Андерсон і Реймонд де Вріс, «Науковці, що погано поводяться», *Nature* 435 (9 червня, 2005): 737–738.
- 119 Карл Ціммер, «Різке збільшення відкликання спонукає до заклику реформ», *New York Times* online, 16 квітня 2012 року.
- 120 Бенедикт Кері, «Багато з результатів психологічних праць не такі надійні, як, вважається, ідеться в дослідженні», *New York Times* online, 27 серпня 2015 року.
- 121 Процитовано в Рейчел Іросс, «Психологи критикують дослідження, що критикує галузь психології», *Slate.com*, 3 березня 2016 року.
- 122 Деніел Енгбер, «Дослідження раку дефективне», *Slate.com*, 19 квітня 2016 року.
- 123 Гаррет Еппс, «Справжні вчені християнства приборкують некерованого колегу», *Atlantic* online, 10 серпня 2012 року.
- 124 «Роль актрис у питаннях фермерства викликає критику», *Los Angeles Times*, онлайн-архів, 3 травня 1985 року.
- 125 Джессіка Голдстайн, «Чи помиляється Гвінет Пелтроу щодо всього? Цей учений думає, що так», *ThinkProgress.com*, 21 квітня 2016 року.
- 126 Александра Петрі, «Доктор Карсон, це не нейрохірургія», *Washington Post* online, 5 листопада 2015 року.
- 127 Це взято зі статті Пола Оффіта «Міф про вітаміни: чому ми думаємо, що нам потрібні добавки», *Atlantic* online, 19 липня 2013 року.
- 128 Гелен Калдікотт, «Ракетна заздрість» (Нью-Йорк: Bantam, 1985), 235; Гелен Калдікотт, «Якщо ви любите цю планету» (Нью-Йорк: W.W. Norton, 1992), 156.
- 129 Існує заява, яка циркулювала в численних статтях про Крісвелла протягом років, що він таки зробив одне далеке передбачення з вражаючою точністю. Кажуть, що Крісвелл заявив телеведучому Джеку Пару в березні 1963 року, що президент Кеннеді не переобиратиметься в 1964-му, бо з ним щось станеться в листопаді 1963-го. Це, проте, може бути ще одним міфом, принаймні поки хтось не покаже старий відеозапис чи записану на кіноплівку передачу (якщо вони є).
- 130 Карл Бялік, «Більшість фахівців із опитувань каже, що їхня репутація погіршилася», *FiveThirtyEight.com*, 28 грудня 2015 року.
- 131 Клів Томпсон, «Чи може теорія ігор передбачити, коли Іран отримає бомбу?», *New York Times Magazine* online, 12 серпня 2009 року.
- 132 Насім Талеб, «Чорний лебідь» (Нью Йорк: Random House, 2010), xxiv-xxv.
- 133 Книжка Насіма Талеба «Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті» вийшла друком у видавництві «Наш Формат» 2017 року. — *Прим. пер.*
- 134 На українському ринку є книжка Дена Гарднера та Філіпа Тетлока «Суперпрогнозування».

Мистецтво та наука передбачення» («Наш Формат», 2018). — *Прим. ред.*

135 Філіп Тетлок, «Фахові політичні судження» (Прінстон: Princeton University Press, 2005), 20.

136 Тетлок, «Фахові політичні судження», 20.

137 Джеймс Суровецькі, «Мудрість натовпу» (Нью-Йорк: Anchor, 2005), 31.

138 Тетлок, «Фахові політичні судження», 21.

139 Тетлок, «Фахові політичні судження», 101–103.

140 На українському ринку є книжка Нейта Сілвера «Сигнал та шум. Чому більшість прогнозів виявляються хибними» («КМ-Букс», 2018). — *Прим. ред.*

141 Див., наприклад, Тіна Нгуєн, «Як Нейту Сілверу на вдалося передбачити Трампа», Vanity Fair, 1 лютого 2016 року.

142 Ноа Ротмен, «Чому вони вважають, що Трамп може перемогти в листопаді?», Commentary online, 27 квітня 2016 року.

143 Тетлок, «Фахові політичні судження», 23.

ФАХІВЦІ ТА ДЕМОКРАТІЯ

Люди, що хочуть самі собою управляти, мають озброїтися силою, яку дає знання.

Джеймс Медісон

Я лишаю за собою право бути невігласом. Це західний спосіб життя.

Із фільму «Шпигун, який зайшов із холоду»

«Фахівці жахливі»

Під час дискусій у 2016 році про те, чи треба Великій Британії виходити з Європейського союзу (щодо так званого Брекзиту), прихильники виходу з ЄС дуже наголошували на тому, що фахівці (більшість із яких говорила про те, що Брекзит — дуже погана ідея) — це вороги звичайних виборців. Лідер руху за Брекзит Майкл Гоув казав, що факти не мають такого значення, як почуття британського виборця. «Думаю, що люди цієї країни, — сопів він, — уже досхочу ситі фахівцями».

Ось як пізніше прокоментував уїдливі слова Гоува американський письменник та експерт із міжнародних відносин Джеймс Трауб:

Слово «фахівець» — це, звісно, лайливий термін для людини на зразок Гоува, яка не знає, про що говорить, хоч, мабуть, і закінчила Оксфорд і роками була міністром урядів під контролем консерваторів. Насправді Гоув мав на увазі, що людям можна насолоджуватися приємними фантазіями без досадних фактів¹⁴⁴.

Найджел Фарадж, лідер нативістської Партії незалежності Сполученого Королівства, навіть припустив, що фахівці, власне, на підгодовуванні в британського уряду або беруть гроші в самого Євросоюзу¹⁴⁵. У червні 2016 року 52 відсотки британців під час національного референдуму проголосували за те, щоб вийти з ЄС.

Напади на фахівців були частиною стратегії, що зробила ставку на політичну неграмотність великої кількості британських виборців і їхню інстинктивну недовіру до інтелектуальних еліт, які завзято виступали проти Брекзиту. Утім, за кілька днів, коли голоси вже були

надійно підраховані, прихильники Брекзиту зауважили, що багато з їхніх заяв були перебільшені чи навіть перекручені. «Якщо чесно, — казав британський політик та агітатор за вихід із Євросоюзу Деніел Ганнан на телебаченні, — коли глядачі думають, що ось вони проголосували і зараз же з ЄС буде нульова імміграція, то вони будуть розчаровані». Коментарі Ганнана викликали обурення виборців, які, очевидно, сподівалися, що саме за таку політику вони й проголосували. «Це справді декому неприємно», — сказав Ганнан, а потім оголосив, що візьме «перерву на місяць у твітері¹⁴⁶».

До справжнього виходу Британії з ЄС усе ще лишаються роки. Проте антиінтелектуалізм і, як наслідок, недовіра до фаховості відіграли очевиднішу й головнішу роль у президентській кампанії в США в 2016-му. На початку 2016 року у Вісконсині кандидат від республіканців Дональд Трамп учинив напад на фахівців. Раніше його часто ловили на тому, що потенційному президенту було нічого сказати про базові політичні питання, і тепер він перейшов у контратаку. «Подейкують: “О, у Трампа нема фахівців”, — говорив він натовпу. — Знаєте, я завжди хотів це сказати. (...) Фахівці жахливі. Кажуть, Дональду Трампу потрібний радник із міжнародної політики (...) Припустімо, у мене його не було. Та чи було б з ним усе краще, ніж ми робимо зараз¹⁴⁷?»

Уїдливі коментарі Трампа на адресу фахівців були співзвучними давно поширеним в Америці думцям, що інтелектуали не лише керують життям звичайних людей, а й роблять це дуже невдало. Перемога Трампа в 2016 році стала результатом багатьох чинників, деякі з них — це просто збіг обставин. Але ця подія, беззаперечно, є одним із найновіших і найгучніших сигналів, що сповіщають про смерть фаховості.

Погляньмо на те, як передвиборча кампанія Трампа виявилася кампанією проти усталених знань. Трамп — один із тих, хто почав вимагати, щоб Барак Обама довів своє американське громадянство. Він же цитував таблоїд National Enquirer, уважаючи його джерелом новин. Солідаризувався з рухом проти щеплень. Зауважував, що отримує більшість інформації про міжнародну політику з шоу, які йдуть по телевізору в неділю зранку. Припускав, що суддю Верховного суду США Антоніна Скалію, який помер природною смертю на

початку 2016 року, могли вбити. Звинувачував батька одного зі своїх опонентів (Теда Круза), що той причетний до «матері» всіх теорій змов — убивства Джона Кеннеді.

Помилки під час промов — це професійна напасть для політичних кандидатів (як-от коли Барак Обама, тоді ще сенатор, заявив, що відвідав усі 57 штатів), але невігластво Трампа протягом передвиборчої кампанії було свідомим і постійним. Він не мав жодного уявлення, як відповідати навіть на елементарні питання про політику, і замість того, щоб соромитися свого браку знань, ним хизувався. Коли його спитали про ядерну тріаду — масивний арсенал, що опиниться в нього в руках, якщо він стане президентом Сполучених Штатів, Трамп сказав: «Треба бути надзвичайно обачними та обережними, коли йдеться про ядерну зброю. Вона все міняє». Після наполегливих питань, що ж він мав на увазі, додав: «Я думаю — я думаю, для мене, ядерна зброя — це просто сила, спустошення дуже важливе для мене».

Це були не просто мовленнєві помилки. Коли одну з речниць Трампа попросили роз'яснити, що той мав на увазі, вона просто відмахнулася, промовивши, що це недоречно. Трамп, сказала Катріна Пірсон телеканалу Fox News, був рішучим, і це все, що має значення. «Що хорошого в тому, щоб мати потужну ядерну тріаду, якщо боятися її застосовувати?» — спитала вона. Колегою Пірсон по ефіру був адвокат і політичний коментатор Курт Шліхтер, полковник на пенсії, який зокрема спеціалізувався на хімічних та ядерних питаннях і безперечно був ультраконсерватором. Важко не помітити те, що Шліхтер був уражений. «Сенс ядерної тріади саме в тому, щоб боятися застосовувати цю бісову штуку», — виразно сказав він.

Трамп усе це пережив, виборов собі номінацію від республіканців і виграв, бо зрештою йому вдалося достукатись до виборця, який думає, що розумітися в Америці на таких речах, як ядерне стримування, — це просто дешеві понти.

Ба гірше, виборці не лише не переймалися тим, що Трамп невіглас чи помиляється — вони, імовірно, були нездатні помітити його невігластво та помилки. Психолог Девід Даннінг, який разом зі своїм колегою Джастіном Крюгером сформулював ефект Даннінга—Крюгера, згідно з яким люди, котрим бракує знань і компетенції,

навіть зможуть це усвідомити, думає, що описана ними динаміка була притаманна й електорату і, можливо, навіть відіграла головну роль у дивній природі виборів 2016 року:

Багато коментаторів указували на те, що самовпевнені помилки Трампа — це наслідок його нарцисизму та егоцентризму. Я сказав би, що все навпаки. Нездатність побачити помилки й веде до того, що потенційний нарцисизм та егоцентризм безконтрольно ростуть.

Брак фаховості серед виборців теж непокоїть, але це було б не настільки тривожно, якби люди мали принаймні якесь уявлення про те, наскільки їхні громадянські знання недосконалі. Якби вони це розуміли, то могли б виправити ситуацію. Але ефект Даннінга—Крюгера прогнозує де що інше. Він передбачає, що деяким виборцям, особливо тим, чиє життя сповнене стресу, може подобатися те, що вони чують від Трампа, але знання їхні недостатні для того, щоб закликати його до відповідальності за серйозні промахи¹⁴⁸.

Інакше кажучи, справа не в тому, що прихильники Трампа пробачали йому найбільш безглузді заяви, а радше в тому, як каже Даннінг, що «вони не могли розпізнати його промахи як помилки».

Не дивно, що в 2016-му найбільше підтримки Трамп мав серед людей із невисоким рівнем освіти. «Я обожаю погано освічених», — вигукнув Трамп після перемоги в Неваді, і ця любов була, очевидно, взаємною¹⁴⁹. Американці, які вірять у те, що тіньові сили руйнують їхні життя, а будь-які ознаки інтелектуальної спроможності в національного лідера є підозрілою характеристикою, знайшли в Трампові для себе вождя. Але звідки люди взяли цю ідею, що політична еліта та її інтелектуальні союзники змовилися проти них?

Частково у звичайних людей виникають такі ідеї, коли вони спостерігають за поведінкою політичної еліти та її союзників. Наприклад, за місяць після того, як Трамп заявив, що фахівці нікому не потрібні, один із провідних радників Барака Обами з питань міжнародної політики підтвердив підозри, що живлять напади на участь фахівців у національній політиці. Описуючи тиск адміністрації Обами на Конгрес і громадськість через угоду з Іраном щодо програми ядерної зброї, заступник радника з питань національної безпеки Бен

Родес сказав New York Times, що адміністрація знала, що повинна буде примусити всіх.

Родес давав інтерв'ю журналісту Девіду Семюельсу, в об'єктивності якого теж були сумніви (щодо угоди з Іраном, а також щодо деяких людей, згаданих у статті), коли матеріал вийшов¹⁵⁰. Проте заяви Родеса були вражаюче недалекими: він гордо назвав дослідницькі центри, експертів і журналістів, які, за його словами, брали участь у тиску адміністрації щодо угоди.

«Ми створили камеру відлуння, — зауважив він, коли я попросив пояснити навалу свіжоспечених експертів, які агітували за угоду. — Вони повторювали те, що ми казали їм говорити».

Коли я спитав, чи лякає його перспектива такої кампанії, що втілюватиметься іншою адміністрацією, Родес відповів, що так. «Ну, я віддав би перевагу тверезому, аргументованому громадському обговоренню, після якого члени Конгресу подумали б і проголосували, — сказав він, стенаючи плечима. — Але це неможливо¹⁵¹».

Для урядових чиновників вищого рівня досить характерно стверджувати, що деякі справи, особливо щодо національної безпеки, надто важливі та складні, щоб робити їх предметом обговорень громадськості, яка на них не розуміється. Таємна дипломатія та кампанії із захоплення громадської думки — невід'ємна частина історії будь-якого демократичного уряду, включно зі Сполученими Штатами.

Але те, що казав Родес, — це вже дещо інше і значно небезпечніше для стосунків між фахівцями та політикою. Власне, він хвалився тим, що угоду з Іраном проштовхнули, підім'явши обговорення серед фахівців і скориставшись тим, що нові медіа, а особливо молодші репортери, які зараз головні в національній журналістиці, не надто розуміються на цій справі. «Середній вік журналіста, з яким ми говоримо, 27 років, і єдиний їхній досвід — це те, що вони крутяться в політичних кампаніях, — казав Родес. — Це серйозна трансформація. Вони буквально нічого не знають».

Підтекст слів Родеса зрозумілий. Він не тільки думає, що громадськість надто тупа, аби розібратись у цій справі (це недалеко від правди, але Родес і пальцем не поворухнув, аби зробити її розумнішою), але й усі інші, включно з Конгресом, теж не мають

потрібних знань, щоб усе правильно зрозуміти. Для Родеса отруєння дискусії дезінформацією — це була просто необхідність задля вищого блага.

Трамп і Родес кожен по-своєму скористалися невіглаством громадськості задля власних інтересів. Різниця тільки тактика: Трамп намагався перемогти у виборах 2016 року, мобілізуючи найрозлюченіших і найменш освічених виборців, тоді як Родес зрежисував угоду з Іраном, кидаючи публіці вигадані історії й цілком ігноруючи виборців та тримаючи це все в таємниці.

Обидві ситуації неприйнятні. Багато кого можна звинувачувати в тому, що роль фаховості в житті американців опинилася під загрозою, і ця книжка розкрила немало з цих звинувачень. Самі фахівці, освітяни, журналісти, розважальні медіакорпорації та інші — усі відіграли свою роль. Утім, основну відповідальність за сучасний стан справ має нести лише одна група людей і лише вона може щось змінити. Це громадяни Сполучених Штатів Америки.

Фаховість і демократія: смертельна спіраль

Фаховість та управління взаємозалежні, особливо в умовах демократії. Технологічний та економічний прогрес, що забезпечують добробут населення, вимагають розподілу праці, що, своєю чергою, веде до створення професій. Професіоналізм заохочує фахівців якнайкраще обслуговувати клієнтів, поважати власні межі й вимагати, щоб інші також їх поважали. І все це є частиною обслуговування кінцевого клієнта — самого суспільства.

Диктатури також вимагають, аби фахівці їх обслуговували, але роблять це через погрози та прямі вказівки. Саме тому диктатури менш ефективні та продуктивні, аніж демократії, попри історичні міфи, у які продовжують вірити багато американців — наприклад, про неймовірну ефективність нацистської Німеччини та подібних режимів¹⁵². В умовах демократії послуги фахівців для громадськості — це частина суспільного договору. Громадяни делегують повноваження ухвалення рішень із цілої низки питань обраним представникам та їхнім фаховим радникам, тоді як експерти, зі свого боку, просять, щоб їхні зусилля були сприйняті достатньо освіченою для аргументованих суджень громадськістю.

Стосунки між фахівцями та громадянами, як і решта стосунків у демократії, базуються на довірі. Коли ця довіра руйнується, фахівці та обивателі вступають у конфлікт. І коли так стається, сама демократія може увійти в смертельну спіраль, що загрожує тим, що країна скотиться або в управління натовпом, або в технократію. Обидва варіанти авторитарні й обидва сьогодні загрожують Сполученим Штатам.

Занепад стосунків між фахівцями та громадянами — це, по суті, дисфункція самої демократії. Жахлива неграмотність американців — як загальна, так і політична — лежить в основі цих проблем. Це ґрунт, із якого проростають і квітнуть решта дисфункцій, і вибори 2016 року — просто нещодавній вияв цієї проблеми. Як писав Деніел Лібіт, політичні експерти відгукувалися про президентські перегони 2016-го як про «дедалі більш деморалізуючий урок непробивного невігластва американських виборців¹⁵³». Проте перші тривожні ознаки було помітно задовго до 2016 року.

Як писала в 2008-му Сюзан Джейкобі, найбільш вражаючим проявом американського маршу невігластва є «не брак знань сам по собі, а гордість за нього».

Проблема не лише в тому, що ми чогось не знаємо (майте на увазі, що кожен п'ятий дорослий американець, згідно з опитуванням Національної наукової фундації, думає, що Сонце обертається навколо Землі); проблема в хвилюючій кількості американців, які гордо дійшли висновку, що їм не треба знати ці речі. (...) Токсична суміш антираціональності та невігластва нищить обговорення політики США щодо різних питань — від охорони здоров'я до оподаткування¹⁵⁴.

Звичайні американці, може, ніколи особливо й не любили освічені чи професійні класи, але до недавнього часу вони хоч не нехтували новими знаннями, кажучи, що в навчанні немає нічого доброго. Можливо, надто м'яко називати це антираціональністю. Це ж майже зворотна еволюція, віддалення від випробуваних знань і наближення до народної мудрості й міфів, що передаються з уст в уста — от тільки зараз вони передаються зі швидкістю електронів.

Занепад грамотності та зростання свідомого невігластва — це частина порочного кола втрати впливу громадськості на політику.

Люди мало знають і менше переймаються тим, як ними управляють і як насправді працюють економічні, наукові та політичні структури країни. Унаслідок цього всі процеси стають дедалі менш зрозумілими, а громадяни ще більше віддаляються. Не в змозі впоратися з такою кількістю інформації, люди відвертаються від освіти й відмовляються від залучення до громадських справ, натомість відволікаючись на щось інше. Це, своєю чергою, робить їх менш спроможними громадянами, і цикл продовжується й посилюється, особливо коли бажання громадськості втекти від реальності активно підживлюється індустрією розваг.

Насолоджуючись гаджетами та зручностями, які раніше було навіть складно уявити, американці (і багато інших представників західного світу, якщо вже бути чесними), наче діти, відмовляються щось вивчити, щоб управляти власним життям чи політичними рішеннями, які впливають на нього. Це колапс функціонального громадянства, і воно дає дорогу цілій низці лиховісних наслідків.

Наприклад, за відсутності поінформованих громадян знаючі адміністративні й інтелектуальні еліти справді беруть на себе управління країною та суспільством. У тексті, який часто цитують західні консерватори й особливо люблять американські лібертаріанці, австрійський економіст Ф. А. Гайек у 1960 році написав: «Найбільша небезпека для свободи сьогодні походить від найнеобхідніших і найсильніших людей сучасного уряду, а саме від ефективних фахових управлінців, які зосереджені виключно на тому, що вважають суспільним благом¹⁵⁵».

Навіть найбільш інтелектуальні мислителі Америки погодяться з Гайеком. Чиновники та політичні експерти, яких ніхто не обирає, у багатьох сферах мають величезний вплив на щоденне життя американців. Проте сьогодні така ситуація виникла скоріше сама собою, аніж була кимось спланована. Популізм посилює цей елітаризм, бо невігласи не можуть запускати супутники, вести переговори про права американських громадян за кордоном чи забезпечувати виготовлення ефективних ліків, а це все складні завдання, виконання яких вимагають навіть найменш свідомі громадяни і сприймають це як належне. Стикаючись із аудиторією, що не має жодного уявлення, як улаштована більшість речей, фахівці

уникають спілкування з нею, віддаючи перевагу розмовам один з одним, а не з громадськістю.

Тим часом американці мають дедалі більш нереалістичні очікування щодо того, що може дати їм політична та економічна система. Це відчуття, що їм по праву щось належить, є причиною того, що люди весь час гніваються на фахівців, а особливо на елітаристів — це слово в Америці може означати будь-кого з якою-небудь освітою, хто відмовляється плекати помилкові погляди громадськості. Коли ж американцям кажуть, що побороти бідність і запобігти тероризму набагато складніше, ніж видається, вони пускають очі під лоб. Будучи не в змозі усвідомити всю складність буття навколо них, обивателі вирішують не розуміти нічого, а потім похмуро звинувачують фахівців, політиків і бюрократів за те, що відібрали в них контроль над їхніми життями.

Знавці й ті, хто ухвалюють рішення

Це призводить до ще однієї проблеми, що посилює смертельну спіраль, у яку потрапила демократія та фаховість: громадяни не усвідомлюють чи воліють не розуміти різницю між фахівцями та обраними політиками. Для багатьох американців усі еліти — це просто однорідна маса освічених, багатих, наділених владою людей. Це абсолютна нісенітниця. Не всі багаті мають владу і не всі люди, які у владі, багаті. Інтелектуали та експерти в галузі політики рідко коли бувають багатими чи наділеними владою. (Просто повірте мені).

Хай що там Джордж Буш робив неправильно під час свого президентства, він мав рацію, нагадавши американцям, що коли мова йде про дії його адміністрації, він є «тим, хто ухвалює рішення». Фахівці можуть тільки пропонувати, а дають розпорядження інші люди. Власне, політичні експерти й обрані лідери зрідка бувають тими самими людьми. Інакше й бути не може: у добі просто немає стільки годин, щоб голова навіть міської ради чи ради невеликого штату (і тим більше президент) опанував усі питання, знання яких вимагає сучасна політика. Саме тому політики звертаються до експертів, тобто знавців, щоб ті їм радили.

Часом партнерство між політиками та їхніми радниками зазнає поразки. Експерти щось розуміють неправильно і радять політичним

лідерам ужити заходів, що ведуть до катастрофи. Критики ролі фаховості як приклад наводять національні травми на зразок війни у В'єтнамі. У ретроспективі ці критики часто припускають, що таких болючих рішень можна було уникнути, порадившись із мудрістю пересічного громадянина.

Проте заклик покладатися на знання та чесноти звичайних людей — це романтизована нісенітниця. Еван Томас, журналіст і біограф Річарда Ніксона, зауважував, що найкращі та найталановитіші серед науковців на зразок Генрі Кіссінджера¹⁵⁶ або корпоративні титани на зразок міністра оборони Роберта Макнамари не впорались і «несуть провину за В'єтнам і за 58 000 американських солдатів, які там загинули, не кажучи вже про мільйони в'єтнамців¹⁵⁷». Але Томас також указує на те, що ті самі фахівці та еліти «посилили світовий порядок, який хитко балансував на межі ядерної війни. Вони розширили торгівлю, зміцнили союзи й виписали мільярди міжнародної допомоги».

Жоден із цих заходів не був популярним сам по собі, але такі дії допомогли Сполученим Штатам і Заходу пережити «холодну війну» аж до її мирного завершення. Хочеться дізнатися, які заходи обрали б у тій ситуації нефахівці та популісти? Томас закликав читачів «порівняти помилки 1960-х із часами, коли Вашингтон дозволяв, щоб міжнародною політикою керував суспільний консенсус».

У 1930-х Конгрес припинив вільну торгівлю, щоб захистити американську промисловість, і послухався виборців, які хотіли меншу, дешевшу армію без заплутаних альянсів. Результати? Закон Смута—Гоулі про митний тариф зробив свій внесок у Велику депресію, а неспроможність Ліги Націй дала дорогу фашизму і світовій війні.

Це ілюструє важливий момент: у минулому, як і сьогодні, американці схильні задумуватися про питання на зразок макроекономічної політики чи міжнародних відносин, тільки тоді, коли щось іде не так. Решту часу вони лишаються в щасливому невіданні про політику та процеси, які щодня добре працюють, поки нація робить свої справи.

Хай там як, а питання про те, чи Америці справді потрібні всі ці фахівці, лишається відкритим, особливо коли їхні поради стають такими поширеними серед стількох людей що коли настає катастрофа,

неможливо знайти відповідальних. Ендрю Бацевіч закликав використати сучасний клас експертів, принаймні в політиці:

Політичні інтелектуали — яйцеголові розумники, що дозволяють собі вказувати простим смертним, які насправді мають владу, — це пляма на республіці. Як і деякі інвазійні види, вони заражають сучасний Вашингтон, де їхня присутність душить здоровий глузд і привела просту спроможність сприймати реальність до межі вимирання.

Приємні зовні, — гарно одягнені типи, що виступають у Конгресі, виконують свою роботу в друкованих медіа та на телебаченні чи навіть обіймають головні посади виконавчої гілки, — вони мають лихий вплив. Такі люди наче азійські коропи, яких випустили у Великі озера¹⁵⁸.

Іронія в тому, що сам Бацевіч — успішний автор, колишній старший офіцер і викладач на пенсії, який регулярно надає спеціалізовані консультації тим самим простим смертним. Проте в чомусь він має рацію: на додачу до п'яти-шести сотень видимих політиків вищого рівня в уряді США за ними ще є тисячі експертів, які, власне, можуть не надто добре розумітися на тому, що роблять.

Фахівці не можуть ухилитися від виконання власних обов'язків. Знавці не повинні ховатися за спинами обраних чиновників щоразу, коли щось іде не так, кажучи суспільству лишити їх у спокої і натомість піти й покарати тих, хто ухвалює рішення. Коли експерти щось завалюють, лідери, які довіряли їхнім порадам, від імені суспільства мають засудити ці помилки й вирішити, як їх виправити.

Часом дієвим засобом від фахової помилки є зібрання інших спеціалістів і розробка ними рекомендацій. Іноді просто когось звільняють. Утім, у своїй праці про те, як улаштована фаховість, Філіп Тетлок пропонує інші способи, як зробити так, щоб експерти несли більше відповідальності, без того, щоб псувати стосунки з громадськістю. Є багато можливостей, включно з покращенням прозорості та конкуренції, щоб фахівці будь-якої галузі піклувалися про власне досьє, підраховували, скільки разів мали рацію чи помилялися, та змушували журнали, університети й інших наглядачів частіше притягувати своїх колег до відповідальності. Чи це спрацює —

це вже інша справа, і Тетлок визнає, що для такого рішення існує багато перешкод.

Утім, найсуттєвіша перешкода — це лінощі самого суспільства. Жодне із цих зусиль, спрямованих на спостереження за фахівцями та їх оцінювання, нічого не вартуватиме, якщо звичайним громадянам хоч трошки не будуть цікаві ці справи. Тетлок указує, що пересічні люди, на жаль, зазвичай не зацікавлені в тому, аби знайти професіоналів із чудовим досьє: найбільше вони цікавляться доступними фахівцями, які вже погоджуються з їхніми поглядами. Як правильно зауважує Тетлок, недостатньо посилити відповідальність серед поставників інтелектуального продукту, якщо «споживачі не зацікавлені в тому, щоб бути суддями конкуруючих заяв і контраргументів». Споживачі менше цікавляться «неупередженими пошуками істини, а більше — потуранням власним упередженням», тому пересічні люди підходять до ролі фаховості із «психологією спортмайданчика, а не аудиторії¹⁵⁹».

Фахівці повинні нести повну відповідальність за кожну свою пораду. Які не були б причини: знецінення академічних дипломів, брак інтересу від суспільства, нездатність устигати за виробництвом знань в інформаційну епоху, — але фахівці не виконують цей обов'язок із таким рівнем свідомості, який передбачає їхнє привілейоване становище в суспільстві. Вони мають ставитися до власної відповідальності серйозніше, навіть якщо їхні зусилля лишаться непоміченими.

Існують заходи, яких можуть ужити фахівці, щоб покращити свою відповідальність. Є й проблеми в стосунках із суспільством, які експерти контролювати не можуть. Пересічні люди повинні подумати про, що саме не розуміють щодо ролі фахових порад у демократичній республіці. Серед багатьох хибних уявлень суспільства про фахівців і політиків особливо варті уваги п'ять помилок.

По-перше, фахівці — не ляльковики. Вони не можуть впливати на те, чи лідери приймуть до уваги їхні поради. Навіть у найближчих стосунках між політиком і фаховим радником їхні погляди ніколи повністю не збігаються. Ідеться про Ніксона й Кіссінджера чи Обаму й Родеса, але жоден лідер — не інструмент, за допомогою якого експерти втілюють власні ідеї.

Будь-який вартісний фахівець має власні історії поразок у політичних іграх. Багато років я допомагав американському сенатору, який ставився до мене як до радника, вартого довіри, але одного разу викинув із кабінету, осипаючи прокляттями, після принципової суперечки в ті напружені дні 1991 року перед війною в Перській затоці. Попри те, що зазвичай експерти й політичні лідери мають спільні інтереси й погляди, політики та обрані чиновники відчують такий тиск і обов'язки, яких фахівець не відчує ніколи, а тому конфлікти неминучі.

По-друге, експерти не можуть контролювати те, як лідери втілюють їхні поради. Для фахівців виникає проблема «мавпячої лапки». («Мавпяча лапка», як можуть пригадати читачі, — це відома історія початку ХХ століття про чарівний талісман, що виконував бажання в найгірший спосіб: коли головний герой казки хотів грошей, то отримав їх як компенсацію за смерть власного сина). Фахівці можуть радити політикам, що робити, але їхні поради бувають утілені зовсім не так, як вони передбачали. Економіст і водночас експерт із питань довкілля може вважати, що зниження податків — хороша ідея, аж поки, наприклад, не дізнається, що його порада була використана Конгресом для обґрунтування зниження податків на *паливо*.

По-третє, жоден фахівець не веде політику від концепції до її втілення. Суспільство це часто обурює і дратує. Саме тому політичний аналіз — це окрема академічна дисципліна, особливо помічна в процесі вивчення великих урядових чи комерційних організацій. Знавці та ті, хто ухвалюють рішення, можуть виступати за одне, але установи, наче гравці в зіпсований телефон, здатні спотворити їхні поради, і поки справа дійде до результатів усього проекту, перетворити їх на щось інше, зі зворотними наслідками.

По-четверте, фахівці не можуть контролювати, *скільки* з їхніх порад лідери сприймуть. Експерти можуть робити пропозиції, але часто політичні лідери чують тільки те, що хочуть, — особливо те, що буде популярним серед їхніх виборців. Тоді вони скликають фахівців, щоб переконатись у тому, чому вже віддають перевагу. Деякі експерти можуть, наприклад, виступати за зниження податків; інші — закликати до збільшення видатків на свої улюблені проекти: від соціального захисту до національної оборони. Обидві позиції —

зниження податків і збільшення видатків — можуть мати логічне обґрунтування, але зазвичай їх не можна ухвалити одночасно. Фахівці ж не можуть контролювати те, що політики мусять усе одно обирати серед альтернатив, навіть якщо вони суперечать одна одній. (Наступну групу фахівців попросять допомогти розібратися з містерією величезного дефіциту бюджету).

Суспільство, на жаль, поводить ся так само. Коли спеціалісти з дієтології викреслили яйця зі списку небезпечних продуктів, вони не мали на увазі, щоб люди йшли в заклади швидкого харчування й замовляли там щоранку бутерброди з яйцями, бо це здоровий сніданок. Люди чують те, що хочуть почути, а потім перестають слухати. І коли неточне дотримання порад фахівців призводить до поганих результатів, обивателі звинувачують експертів у некомпетентності, бо завжди треба знайти винного.

Зрештою, фахівці можуть тільки пропонувати альтернативи. Вони не ухвалюють рішення про цінності. Експерти можуть описати проблеми, але не скажуть людям, що з ними робити, навіть якщо всі погоджуються щодо природи цих труднощів.

Чи змінюється клімат Землі? Більшість фахівців дає ствердну відповідь і думає, що знає, чому так відбувається. Але чи точні їхні моделі в масштабі десятиліть і століть — це вже інше питання. Фахівці не можуть відповісти, що робити зі змінами клімату. Може, і правда, що Бостон, Шанхай чи Лондон через п'ятдесят років опиняться під водою, але також імовірно, що виборці, які можуть мати рацію чи помилятися, вирішать передати розв'язання цієї проблеми подальшим поколінням замість того, щоб зараз ризикувати роботою (чи комфортом).

Експерти повідомляють виборцям, що може статися, але виборці своєю чергою мають замислитися над цими питаннями, вирішити, що для них найцінніше, і в такий спосіб ухвалити рішення щодо подальших дій. Я не хотів би, аби Бостон поглинуло море, але якщо люди ігноруватимуть фахівців і допустять, щоб таке сталося, — це не помилка експертів, а неспроможність громадськості. Якщо Бостон стане Венецією, це буде її вибір, і не випадково. Коли виборці свідомо не хочуть розібратись у важливих питаннях, бо ті надто складні й бентежні, не дивно, що фахівці припиняють із ними говорити й

натомість покладаються на свої зв'язки в політиці, щоб агітувати за власні рішення.

Часом експерти дають невдалі поради чи припускаються помилок, але розвинуте суспільство та уряд без них не впорається, скільки б американців не думало, що це можливо. Ігнорувати поради фахівців — це нереалістична альтернатива не лише через те, що політичний процес складний, але й тому, що це означало б звільнити громадян від обов'язку вивчати проблеми, які прямо стосуються їхнього добробуту. Більше того, коли суспільство вже не розрізняє фахівців і політиків і просто хоче звинуватити всіх зі світу політики в наслідках, які його засмучують, результатом буде не *краща політика*, а *політизація фахових порад*. Політики ніколи не перестануть покладатися на експертів, проте почнуть дослухатися до тих фахівців, які скажуть їм (і розлюченим людям, які гепають у двері їхніх кабінетів) те, що вони хочуть почути.

Нічого не може бути гірше, ніж коли демократія і фахова спільнота сплітаються в корупційні зв'язки, бо ні демократичні лідери, ні їхні експертні радники не хочуть мати справу з нетямущими виборцями. У такій ситуації фаховість уже служить не суспільним інтересам, а лише певним політичним групам і просто намагається задовольнити суспільство. Ми вже небезпечно близько до таких наслідків у сучасній Америці.

Республіка, якщо ви знаєте, що це

Проблеми з відповідальністю фахівців ускладнюються ще й тим, що більшість американців, здається, не розуміє власної системи управління. Сполучені Штати — це *республіка*, а не *демократія*. Слово «республіка» вже й не почуєш, і це дозволяє зрозуміти, наскільки сучасні американці плутають демократію, тобто загальну політичну філософію, із республікою — визначенням форми правління. У 1787 році Бенджаміна Франкліна, імовірно, спитали, що буде після Конституційної конвенції у Філадельфії. «Республіка, — відповів він, — якщо ви її утримаєте». Сьогодні більшим викликом є знайти когось, хто знав би, що таке республіка.

Це важливо, бо звичайні люди надто легко забувають, що республіканська форма правління не передбачала колективного

ухвалення рішень щодо складних питань. Так само вона не була задумана, щоб нею управляла невеличка група технократів чи інших фахівців. Натомість республіка мала бути засобом, який дасть поінформованим виборцям (головне слово тут *поінформованим*) можливість обирати представників, які ухвалюватимуть рішення від їхнього імені.

Класичне американське мислення, можливо, ґрунтується на славі Афін, але США — не Афіни й ніколи не мали бути агорою, місцем народних зборів. І американці мають бути за це вдячними. Як писав Малколм Гладуелл¹⁶⁰ у 2010 році, великі організації не ухвалюють рішення, опитуючи кожного, хай якими демократичними вони не видаються.

Автомобільні компанії мудро використовують мережеву систему для організації сотень постачальників, а не для розробки автомобілів. Ніхто не вірить у те, що формування цілісної філософії виробництва може здійснювати розгалужена організаційна система без лідерів. В умовах мережевих систем, які не мають централізованої структури лідерства й чітких ліній підпорядкування, складно досягти консенсусу й поставити цілі. Мережі не можуть мислити стратегічно та хронічно схильні до конфліктів і помилок. Як можна ухвалити складні рішення про тактику чи стратегію або філософські напрямки, якщо всі рівні?

¹⁶¹

Це один із викликів, які мала б подолати республіканська форма правління. Навіть коли люди розуміються на своїй справі, вони не можуть з'єднати власні рішення в цілісну політику з таким успіхом, як угадують вагу бика чи ціну акцій. Республіка дозволяє меншій групі людей приходити до спільного знаменника, працюючи із часто несумісними вимогами суспільства.

З'ясувати ж, чого хоче суспільство, дуже складно, якщо виборці не розуміються на жодному з питань, про які йдеться. Пересічні люди скаржаться на те, що ними керують фахівці, і вимагають більшого залучення до розв'язання складних питань національного рівня. Утім, багато з них гнівається й вимагає цього, відмовившись виконувати власну роль у громадському житті, яка полягає в тому, щоб бути достатньо поінформованими та політично грамотними для обрання

представників, які діятимуть від їхнього імені. Як сказав Ілля Сомін, «коли урядових чиновників обирають, базуючись на невігластві, вони потім управляють не лише тими, хто за них голосував, а й рештою суспільства. Керуючи людьми, ми маємо моральне зобов'язання робити це принаймні з притомним рівнем знань¹⁶²».

Я не буду тут розхвалювати американську форму представницької демократії, особливо беручи до уваги той факт, що ще є повно примірників «Нотаток федераліста» (The Federalist Papers). Але смерть фаховості та напади на усталені знання підривають основу республіканської системи правління. Ба гірше: такі напади — це кампанії, керовані найменш спроможними цю систему замінити. Найгірше поінформовані люди серед нас, здається, є тими, хто найдужче зневажає фахівців і вимагає більше голосів у справах, на яких не розуміється і не зробив жодних зусиль, щоб щось про них дізнатися.

Візьмімо до уваги й той факт, що люди змінюють власні бажання залежно від того, хто агітує за певну позицію. Комік Джиммі Кімел колись робив такий розіграш: зупиняв на вулиці перехожих і питав, які податкові плани, запропоновані Дональдом Трампом і Гілларі Клінтон, вони підтримують. Утім, респонденти не знали, що Кімел поміняв ці плани місцями. У газеті The Hill потім писали, що відповіді залежали від того, кого з політиків підтримували люди: «Звісно, один за одним виборці Клінтон були заскочені тим, що підтримували пропозиції її суперника». Один чоловік, коли сказали, що він підтримує план Трампа, а не Клінтон, вирішив піти ва-банк: «Ну, значить я підтримую Дональда Трампа¹⁶³».

Виявилося, жарти Кімела ілюстрували істину, яка давно відома соціологам та експертам із політичних кампаній: виборці часто більше цікавляться кандидатами та їхніми особистостями, аніж ідеями чи політичними поглядами. Директорка з опитувань у Huffington Post, Аріель Едвардс-Леві, описала це так:

Американці, незважаючи на свої політичні погляди, не мають чіткої думки щодо кожного питання, особливо якщо йдеться про складну та запутану тему. Люди схильні, і це зрозуміло, покладатися на власні вподобання: якщо політик, якого вони

*підтримують, виступає за певний законопроект, вони будуть схильні думати, що це хороша ідея, і навпаки*¹⁶⁴.

Коли Леві з колегами здійснила більш серйозну версію засідки Кіммела, з'ясувалося те саме: республіканці, які так відчайдушно не погоджуються з позицією Демократичної партії щодо охорони здоров'я, а також Ірану та політики проти дискримінації, значно менше суперечили, якщо думали, що це пропозиції Дональда Трампа. Демократи зі свого боку пішли в іншому напрямку: вони вказували менше підтримки політиці власної партії, якщо думали, що це погляди Трампа.

Що ж, принаймні податкова політика та охорона здоров'я — це справжні проблеми з реальними позиціями щодо них. У 2015 році Public Policy Polling, ліберальна група з опитувань, дізналася як у республіканців, так і в демократів, чи вони підтримали би бомбардування країни Аграба. Приблизно третина республіканців сказала, що підтримала б таку дію. Лише 13 відсотків виступили проти, а решта були непевні. Демократи менше підтримували воєнні дії. Лише 19 відсотків респондентів, що назвали себе демократами, підтримали бомбардування, а 36 відсотків рішуче виступили проти.

Країни Аграба не існує. Це вигадана країна з мультфільму 1992 року про Аладдіна. Ліберали нарікали, що це опитування було свідченням невігластва та агресивності республіканців, тоді як консерватори казали, що це лише продемонструвало, як демократи завжди проти воєнних дій, хай як мало їм відомо про ситуацію. Для фахівців реальність, яку показало це опитування, хай і випадково, була однозначною: 43 відсотки республіканців і 55 відсотків демократів мали справжні, чіткі погляди щодо бомбардування країни з мультику¹⁶⁵.

Деякі із цих забав несправедливі щодо суспільства. Звичайні люди переймаються власним життям, не намагаючись з'ясувати, чи ними маніпулюють опитування, чи розігрують коміки на зразок Кіммела (чи персонаж із Fox News Джесс Воттерс, який теж здійснює схожі опитування на вулицях). Так відбувається ще й тоді, коли виборцям показують різні позиції щодо певних питань у медіа, без жодних указівок, які погляди є більш авторитетними. Психолог Дерек Колер писав:

Урядові дії частково продиктовані громадською думкою. Громадська думка частково продиктована поглядами фахівців. Але громадська думка може (і часто так і відбувається) відхилятися від поглядів експертів, бо громадськість не просто відмовляється визнавати легітимність фахівців, як здається на перший погляд, а не може зрозуміти, на чийй стороні більшість експертів¹⁶⁶.

Наприклад, ток-шоу, де науковець каже, що генетично модифіковані організми (ГМО) безпечні, а опонент стверджує, що небезпечні, має збалансований вигляд, але насправді воно неймовірно викривлене, бо приблизно дев'ять із десяти науковців уважають, що ГМО безпечні для споживання. У якийсь момент, прямо посеред суперечки, аудиторія здається й повертається до простіших джерел інформації, навіть якщо це мем у фейсбуці.

Утім, немає виправдань невігластву й невтрочанню громадян, особливо якщо йдеться про фанатичні симпатії, які змушують людей змінювати думку щодо політичних рішень просто через особу, яка за них агітує. Якщо громадськість не має жодного уявлення про суть проблеми й голосуватиме, базуючись на тому, хто їй до вподоби, а не на власних бажаннях, складно звинувачувати політиків і фахових радників у тому, що виборці самі наплутали. Як може функціонувати республіка, якщо народ, який наділив повноваженнями своїх представників розв'язувати питання війни та миру, не може відрізнити Аграбу, Україну та Сирію?

Інакше кажучи, коли громадськість заявляє, що її обдурили чи нічого їй не сказали, фахівцям і політикам лишається тільки запитати: «Звідки ви знаєте?».

Коли пересічні люди нехтують фаховістю й заявляють, що ситі досхочу всім і всіма, вони забувають, що обрані ними люди все ще мають ухвалювати рішення — щодня щодо нескінченного виру проблем. Ці чиновники не можуть собі дозволити розкіш гидування фахівцями та опитуваннями, щоб повернутися до своїх телевізорів, комп'ютерів та ігрових джойстиків. Вони мають зобов'язання; часом ідеться про життя й завжди — про гроші. Держслужбовці вирішують усе: від правил дорожнього руху до догляду за дітьми. Ці рішення й те, як вони втілюються, впливатимуть на життя громадян:

поінформованих і невігласів, залучених у процес, і тих, кому все байдуже.

Колапс довіри між громадськістю, фахівцями та обраними чиновниками в республіці відбувається у всіх напрямках. Особливо громадськість має бути спроможна довіряти лідерам та їхнім радникам. Проте ці стосунки стає неможливо підтримувати, якщо пересічні громадяни не мають жодного уявлення, про що йде мова та чого вони хочуть.

Коли довіра руйнується, невігластво за допомогою цинічної маніпуляції можна перетворити на політичну зброю. Антиінтелектуалізм по суті є інструментом хиткої демократії, бо стабільна демократія в умовах будь-якої культури покладається на громадськість, яка справді розуміє власний вибір. Більшості обивателів, які вже ставляться підозріло до освічених людей, багато не треба, щоб повстати проти фахівців, особливо коли такі бунти цинічно очолюють інші інтелектуали.

У 1942 році президент Франклін Рузвельт попросив радіослухачів піти й купити мапу, щоб слідувати за його розповіддю про перебіг Другої світової війни. Мапи були швидко розпродані по всій країні. У 2006-му, менш ніж за шістдесят п'ять років, національне дослідження з'ясувало, що майже половина американців віком від вісімнадцяти до двадцяти чотирьох років (тобто ті, хто, найімовірніше, воюватиме в разі війни) не вважала за необхідне знати розташування країн, де відбувалися важливі події¹⁶⁷. За десять років, під час виборів 2016-го, Дональд Трамп викликав оплески, підсумувавши свій підхід до терористів Близького Сходу: «Я вибив би з них це лайно бомбами. Я підірвав би труби, нафтоочисні заводи, я підірвав би кожен сантиметр, щоб від них нічого не лишилося».

Республіка, якщо ви її втримаєте. Або якщо зможете знайти її на мапі.

Я такий, як і ви

Зрештою, — і це бентежить найбільше, — громадяни західних демократій і особливо американці вже не розуміють саму концепцію демократії. Можливо, саме це, більше ніж усе інше, роз'їдає стосунки між фахівцями та звичайними людьми. Ці стосунки не демократичні.

Усі люди не можуть бути однаково обдарованими чи розумними. Проте демократичні суспільства завжди спокушаються цим наполяганням на рівності, яка, коли їй дати волю, стає гнітючим невіглаством.

Це, на жаль, і є той стан, у якому перебуває сучасна Америка. Громадяни вже не розуміють, що демократія — це засіб для *політичної* рівності, коли кожна людина має один голос і всі рівні перед законом. Натомість американці зараз уважають демократію становищем *буквальної* рівності, де всі думки на будь-які теми у світі однаково цінні. Відчуття важливіші за факти: якщо люди *думають*, що вакцини шкідливі, чи *вважають*, що половина бюджету США йде на міжнародному допомогу, то суперечити їм «недемократично» та «елітарно».

Це не нова проблема, і вона притаманна не лише Сполученим Штатам Америки. Британський письменник Клайв Льюїс давно попереджав про небезпеку демократії, коли люди вже не розрізняють політичної та буквальної рівності. Про це йшлося у його есе 1959 року, де з'явився один із найвідоміших літературних персонажів Льюїса, прекрасний і злий демон на ім'я Скрутейп.

Як одного з найголовніших чиновників пекла, Скрутейпа запросили виголосити вітальну промову в Пекельному коледжі для нових шукачів знань. У промові демон не зосереджується на тому, що вважає темною справою особистих спокус, а натомість розповідає про глобальні речі. І хоча прогрес людства його розчаровує (включно з французькою та американською революціями й заборонаю рабства), великі надії (для пекла, а не для людей) Скрутейп покладає на те, щоб обернути концепцію демократії проти її благородного значення.

«Демократія — це слово, яким ви маєте водити їх за ніс», — радісно наставляє Скрутейп студентів і потім обіцяє, що, використовуючи це слово виключно як заклинання, можна дурити людей, змусивши їх не тільки повірити в очевидну нісенітницю, а й зрозуміти, що брехня — це цінне відчуття:

Відчуття, яке я маю на увазі, — це, звісно, те, що підштовхує людину сказати: «Я такий, як і ти».

Говорячи «Я такий, як і ти», ніхто насправді так не вважає. Якби вважав, то не казав би. Ні святий Бернард ніколи так не

скаже до маленького песика, ні вчений до неука, ні працевлаштований до нероби, ні красива жінка до простенької. Заява на рівність поза суворо обмеженим політичним полем звучить тільки від тих, хто вважає себе якимось чином гіршими. Вона виражає саме те свербляче, пекуче, надокучливе усвідомлення меншовартості, із яким [людина] відмовляється змиритися.

Тому й ображається. Так, тому її обурює будь-яка вищість інших. Людина знецінює цю вищість і бажає її повного знищення¹⁶⁸.

Це те саме попередження, яке висловив Хосе Ортега-і-Гассет, написавши в 1930 році «Повстання мас»: «Колективні напади бувають на все, що відрізняється, усе, що чудове, індивідуальне, фахове й особливе. Будь-хто, хто не такий, як інші, хто не думає, як інші, ризикує бути знищеним¹⁶⁹».

«Я такий, як і ти, — насміхається Скрутейп у кінці промови. — Це корисний інструмент знищення демократичних суспільств».

Так воно і є. Коли обурені обивателі вимагають, щоб усі ознаки досягнень, включно з фаховістю, були зрівняні заради «демократії» та «справедливості», утрачається будь-яка надія на справжню демократію та справедливість. Усе стає предметом для власної думки, а погляди тяжіють до найнижчого спільного знаменника заради рівності. Спалах кашлюка через те, що невігласи не вакцинують дітей, — це ознака толерантності; колапс міжнародного альянсу, бо провінційний ізоляціоніст не може знайти інші держави на мапі, — це тріумф рівності.

Демократія, якою вона була в Сполучених Штатах на початку ХХ століття, тепер стала сповнена обурення й гніву. Крихкі его нарцисичних студентів чубляться із розлюченими жертвами самоідентифікації або залежними від радіопередач, і всі вони вимагають, аби решта їх сприймала серйозно, незважаючи на те, наскільки екстремальними чи непоінформованими є їхні погляди. Фахівців зневажають, називаючи елітаристами, представниками однієї з груп, яка пригноблює «простий народ» — останнє словосполучення тепер використовують де завгодно і переважно воно означає «я». Фахові поради чи будь-які обґрунтовані обговорення серед усіх, кого звичайні люди вважають елітою (а це, скажімо, усі,

крім них) відкидаються принципово. Демократія так працювати не може.

Повстання фахівців

Не хотілося б завершувати цю книжку на такій песимістичній ноті, але не думаю, що в мене є вибір. Більшість причин невігластва можна подолати, якщо люди хотітимуть учитися. Проте ніщо не здолає токсичне поєднання самовпевненості, нарцисизму та цинічності, яке американці зараз носять, наче бронежилет, ховаючись від зусиль експертів і професіоналів.

Традиційні рішення вже не працюють. Освіта замість того, щоб руйнувати бар'єри до постійного навчання протягом життя, учить молодих людей, що їхні почуття важливіші за все інше. Піти в коледж для багатьох — це просто чергова вправа на самоствердження. Медіа, що на всіх рівнях загрузли в конкуренції, нині питають у споживачів, що їм хотілося б знати, замість того, щоб розповідати те, що справді важливо. Інтернет — неоднозначне благо, джерело інформації, отруєне інтелектуальним саботажем.

Стикаючись із рішучим невіглаством громадськості, фахівці здаються. «Багато з нас почуваються безсилими перед цим, — каже Девід Аутор, експерт із економіки праці в Массачусетському технологічному інституті. — Ми можемо навчити студентів, але вони — це не вся громадськість, і ми не знаємо, як учити її». Викладач Єльського університету Ден Каган ще більш песимістичний: «Бомбардування людей знаннями нічого не дає, — сказав він у 2015 році. — Воно ніяк не допомагає пояснити щось, хоч я й безкінечно пояснюю правила. То, може, це я тут дурник¹⁷⁰».

Промінь надії в тому, що експерти, здається, повстають проти нападів на фаховість. Наприклад, засуджуючи результат Брекзиту, Джеймс Трауб прямо сказав, що для захисників класичного західного лібералізму настав час «повстати проти нетямущих мас¹⁷¹». Звісно, це означало б ризикувати тим, що вас відразу звинуватять у жахливому елітаризмі — це звинувачення в Америці завжди було вагомим, ніж у більш стратифікованих культурах Європи та світу. Як визнав сам Трауб, «варто сказати, що люди спантеличені, і завдання лідерів у тому, щоб усе їм пояснити. Чи це елітаризм? Може, і так; можливо, ми

настільки схильні переходити на особистості, що зараз елітаризмом уже є довіра до аргументів, фаховості та уроків історії».

Попри все, професіонали із низки галузей у багатьох країнах уже, здається, ситі цим досхоchu. Іронічно, але після виходу моєї оригінальної статті про смерть фаховості зі мною зв'язалися науковці, лікарі, юристи, викладачі й багато інших фахівців із Америки та інших країн. Вони розповіли не лише про своє роздратування, але й про гнів і засмучення через зруйновані стосунки з пацієнтами, клієнтами, студентами і навіть друзями. І все це відбулося через те, що фахівці нарешті вимагають припинити хибні повчання щодо тем із їхньої сфери компетенції.

Особливо, здається, це все набридло лікарям. Візьмімо недавній смішний приклад: у 2015 році Кімел (знову він) запустив сатиричну соціальну рекламу, де справжні лікарі з лайкою виступали проти впертих пацієнтів, які боялися щеплень. «Пам'ятаєте, коли у вас був поліомієліт? — питав один із лікарів. — Ні, не пам'ятаєте, бо ваші батьки вас [лайка] вакцинували». Інший казав: «Я що, повинен витратити свій єдиний вихідний на те, щоб поговорити з вами, ідіотами, про вакцини?..». І тут утручався ще один лікар, продовжуючи: «Бо ви послушали якогось мудака, що прочитав розсилку в електронній пошті?».

Відеоролик Кімела став вірусним, про нього писали головні медіа і його подивилися (на момент, коли я це пишу) більше восьми мільйонів разів тільки на ютубі. Реакція, звісно, була швидкою. Сайти на зразок Infowars.com і блогери, які виступають проти щеплень (ну, звісно), називали лікарів невігласами, інструментами корумпованої системи та іншими звичними образливими словами. Але хвиля антивакцинації зараз, схоже, спадає — частково через те, що професіонали та їхні прихильники вирішили користуватися медіа та інтернетом так само, як і прихильники теорій змов.

Ці зусилля в медіа врятовують життя деяким дітям, але цього недостатньо, щоб побороти кампанію проти усталених знань або щоб знешкодити її вплив на американську демократію. Зрештою, фахівці не можуть вимагати, щоб громадяни звертали увагу на докiлля. Не можуть наполягати на тому, щоб люди нормально харчувалися чи більше приділяли часу спорту. Вони не в силах за вухо відтягти

громадян від останніх реаліті-шоу й змусити натомість подивитися на мапу. Не можуть вилікувати нарцисизм, видавши указ.

Нехай це звучить трагічно, але я думаю, що можливим розв'язанням може стати небачена катастрофа. Це може бути війна або економічний колапс. (Маю на увазі масштабну війну, що торкнеться Америки більше, ніж віддалені конфлікти, де б'ються хоробрі добровольці, або справжню велику кризу, а не просто економічний спад початку XXI століття). Це може вилитись у демагогію невігласів (цей процес уже почався в Сполучених Штатах і Європі) або в прихід до влади технократів, яким забракне терпіння і вони перетворять голосування на просту формальність.

Для виникнення яскравої інтелектуальної та наукової культури на Заході й у Сполучених Штатах знадобилася демократія й покірна толерантність. Без цих чеснот знання та прогрес стануть жертвами ідеологічних, релігійних і популістських атак. Нації, що спокусилися на таке, пережили жахливі епізоди, включно з масовими репресіями, матеріальною та культурною бідністю й поразками у війні.

Я все ще вірю в американську систему і в те, що народ Сполучених Штатів здатен позбутися самозаглиблення та ізоляції й узяти на себе громадянські обов'язки. Йому це вдалось у 1941-му, потім знову після випробування В'єтнамом і Ватергейтом і ще раз — після терактів 11 вересня 2001 року. Утім, щоразу американці відкочувалися назад у самовдоволення і щоразу яма невігластва та незадоволення, яку самі собі копали, ставала глибшою. Колись вони вже можуть не побачити звідти світла.

Можна лише сподіватися, що поки це станеться, громадяни, експерти й політики почнуть важке (і поки ніким із них не бажане) обговорення ролі фахівців та освічених еліт в американській демократії. Реагуючи на виступ Трампа щодо його номінації від республіканців, Ендрю Салліван у 2016 році попереджав, що «еліти все ще важливі для демократії».

Вони важливі не тому, що є ворогами демократії, а через те, що є головними інгредієнтами для її порятунку від самої себе. Політикум може мати недоліки, бути деморалізованим, шанобливо ставитися до алгоритмів в інтернеті та до примітивних промов

обдарованого демагога, але не варто списувати майже унікальне та стабілізуюче поєднання демократії й відповідальності еліт.

Може, це звучить шокує, що нам потрібні еліти в епоху демократії, особливо тоді, коли існує така нерівність розподілу багатств і коли еліти весь час помиляються. Але нам вони потрібні саме для того, щоб захистити цю дорожню демократію від її дестабілізуючих побічних ефектів¹⁷².

Демократія, як було відомо Скрутейпу Льюїса, означає систему правління, а не буквальну рівність. Усі голоси в демократії рівні, але думки — ні, і що швидше американці встановлять нові базові правила продуктивної співпраці освічених еліт із суспільством, яке вони обслуговують, то краще.

Фахівцям завжди треба пам'ятати, що вони — слуги, а не пани демократичного суспільства та уряду республіки. Утім, якщо роль громадян — бути панами, вони мають озброїтися не лише освітою, а й громадянськими чеснотами, що змусять їх бути залученими до розвитку власної країни. Обивателі не впораються без фахівців, і вони мають покійно змиритись із цією реальністю. Фахівці зі свого боку повинні змиритись із тим, що їхні поради — хай вони й здаються очевидними та правильними — не завжди будуть сприйняті в демократичному суспільстві, яке може не поділяти їхні цінності. Адже якщо розуміти демократію як безкінечне вимагання незаслуженої поваги до необґрунтованих думок, можна чекати будь-чого, зокрема настання кінця демократії та республіки як такої.

Принаймні це моя фахова думка на тему. Я можу помилятися

¹⁴⁴ Див. Джеймс Трауб, «Спочатку вони прийшли за фахівцями», Foreign Policy, 7 липня 2016 року.

¹⁴⁵ Процитовано в Майкла Дікона, «Інструкція Майкла Гоуа до найбільшого ворога Британії... до фахівців», Telegraph online, 10 червня 2016 року.

¹⁴⁶ Процитовано в Стівена Кастла, «Вигравши, деякі агітатори за Брекзит починають давати задній хід», New York Times online, 26 червня 2016 року.

¹⁴⁷ Процитовано в Ніка Гасса, «Трамп: «фахівці жахливі»», Politico.com, 4 квітня 2016 року.

¹⁴⁸ Девід Даннінг, «Психологічний трюк, що пояснює, чому вам подобається Дональд Трамп», Politico.com, 25 травня 2016 року.

¹⁴⁹ Див., наприклад, Дженніфер Керр, «Що криється за різним рівнем освіти під час гонитви республіканців за Білим домом», Associated Press, 3 квітня 2016 року; Макс Еренфронд, «Дивовижні теорії змови, у які вірять багато з прихильників Трампа», Washington Post online, 5 травня 2016 року; Скотт Клемент, «Дональд Трамп небачено розділяє голоси в

- Білому домі», Washington Post online, 31 травня 2016 року.
- 150 Так, журналіст Джеффри Голдберг заявляв, що Семюельс використав цю статтю, щоб звести з ним особисті рахунки. Див. Джеффри Голдберг, «Бен Родес і «продаж» угоди з Іраном», Atlantic online, 9 травня 2016 року.
- 151 Девід Семюельс, «Честолюбний романіст, який став гуру міжнародної політики Обама», The New York Sunday Magazine online, 5 травня 2016 року.
- 152 У серії класичного фільму «Зоряний шлях», що вперше вийшов на екрани в 1968 році, була показана спроба професора з добрими намірами (звісно) заснувати цілу планету на базі досвіду нацистів. Усе завершується катастрофою, але умираючий професор усе одно називає нацистську Німеччину «найефективнішою державою, що коли-небудь існувала на Землі», а містер Спок, голос здорового глузду в серіалі, продовжує: «Таки правда». Насправді нацистська Німеччина була корумпованою та неефективною, і багато провідних учених та інтелектуалів утекли з країни після 1933 року. Проте багато американців усе ще вірять у міф ефективності нацистів.
- 153 Деніел Лібіт, «Як Трамп і Сандерс переграли клас фахівців», CNBC.com, 12 травня 2016 року.
- 154 Сюзан Джейкобі, «Америка, що тупіє», Washington Post online, 17 лютого 2008 року.
- 155 Фрідріх Гайек, «Конституція свободи: фінальне видання», (Чикаго: University of Chicago Press, 2011), 378.
- 156 На українському ринку є книжка Генрі Кіссінджера «Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті» («Наш Формат», 2019). — *Прим. ред.*
- 157 Еван Томас, «Чому нам потрібна еліта в міжнародній політиці», New York Times online, 8 травня 2016 року.
- 158 Ендрю Бацевіч, «Раціоналізуючи божевілья: інтелектуал на службі в державі», Huffington Post, 8 травня 2015 року.
- 159 Філіп Тетлок, «Фахові політичні судження» (Прінстон: Princeton University Press, 2005), 231–232.
- 160 На українському ринку є такі книжки Малколма Гладуелла: «Неординарні. Історії успіху» («КСД», 2016), «Спалах! Сила несвідомих думок, або Як не заважати мозку приймати рішення» («КСД», 2017), «Поворотний момент. Як дрібні зміни спричиняють великі зрушення» («КСД», 2017) та «Давид і Голіаф: Аутсайтери, невдахи і мистецтво перемагати гігантів» («КСД», 2017). — *Прим. ред.*
- 161 Малколм Гладуелл, «Маленька зміна: чому революцію не твітитимуть», New Yorker, 4 жовтня 2010 року.
- 162 Ілля Сомін, «Політичне невігластво в Америці», у виданні Марка Бауерлейна та Адама Беллоу, The State of American Mind (West Conshohocken, PA: Templeton, 2015), 166.
- 163 Нітцан Ціммерман, «Кімел дурить прихильників Гіллари, підкидаючи їм податковий план Трампа», The Hill, 30 вересня 2015 року.
- 164 Аріель Едвардс-Леві, «Республіканцям більше подобаються ідеї Обама, коли вони думають, що ті Трампові», Huffpost Politics, 1 вересня 2015 року.
- 165 Нік Саффран, «Приберіть цю посмішку з ваших самовдоволених облич, прогресивні спеціалісти з опитувань», TheFederalist, 29 грудня 2015 року.
- 166 Дерек Колер, «Чому людям незрозуміло те, що насправді думають фахівці», New York Times online, 14 лютого 2016 року.
- 167 Джейкобі, «Америка, що тупіє».
- 168 Клайв Льюїс, «Листи Скрутейпа» (Нью-Йорк: Image, 1981), 136–139.
- 169 Хосе Ортега-і-Гассет, «Повстання мас» (Нью-Йорк: W.W. Norton, 1993), 18.
- 170 Див. Лібіт, «Як Трамп і Сандерс переграли клас фахівців» та Джулі Бек, «Американці вірять

у науку, але не в її результати», Atlantic online, 29 червня 2015 року.

171 Джеймс Трауб, «Настав час елітам повстати проти нетямущих мас», Foreign Policy, 28 червня 2016 року.

172 Ендрю Салліван, «Демократіям настає кінець, коли вони надто демократичні», New York online, 1 травня, 2016 року.